

kleioe

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

34e jaargang nr. 5 juni

1993

met het verslag
van een stage bij de
Moundville-Indianen en
artikelen over rechts-radicalisme
in Frankrijk, Mavo-katernen en de inzet
van parachutisten tijdens de politionele acties

VGN

Vereniging van docenten in geschiedenis en staatinrichting in Nederland

Algemeen Bestuur

Mw. J. van der Leeuw-Roord, voorzitter (externe contacten, examenbureau/CEVO, vrouwen-geschiedenis, BAVO, internationale betrekkingen).

Louise Henriettestraat 16, 2595 TH Den Haag.
Tel. 070 - 38 24 872/38 53 669.

Mw. T. Perdeck-Schimmel, vice-voorzitter (contacten met historische verenigingen, congressen, Mavo/Vbo), Timorstraat 27, 3818 CK Amersfoort.
Tel. 033 - 61 50 97.

Mw. H. Budé-Janssens, 1e secretaris (externe correspondentie, Platform VVVO, internationalisering, publiciteit), Patrijslaan 12a, 2261 ED Leidschendam.
Tel. 070 - 32 77 923.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-Rijlaarsdam, 2e secretaris (interne contacten, PABO, Hoger Onderwijs), Postbus 360, 2920 AJ Krimpen a/d IJssel.
Tel. 01807 - 12 298.

J. Schopman, penningmeester (financiën, ledenwerving, OAC, contacten Kleio), Jozef Israëlsstraat 58, 6521 MZ Nijmegen.
Tel. 080 - 22 47 69.

F.R. Kat (buitenlandse contacten, Atlantische Onderwijscommissie, Havo/Vwo, studiereizen), Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen.
Tel. 03448 - 16 86.

M. Otten (volwasseneneducatie, PR, beroepsonderwijs, Clomatica, ledenwerving), Deventerweg 60, 7203 AM Zutphen.
Tel. 05750 - 42160 (privé), 05700 - 70825 (werk).

L.M.I.V. Nolet, (didactiviteiten, lerarenopleiding, nascholing), Reestraat 32, 6531 JM Nijmegen.
Tel. 080 - 550749 (privé), 080 - 459827 (werk).

VGN-fax: 070 - 38 53 669

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1993 bedragen de contributies:

1. HOS-schaal 11 en hoger f105,-
2. Tot en met HOS-schaal 10 f 90,-
3. Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn) en studenten f 75,-
4. Partnerlidmaatschap f130,-

Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een korting. Hiertoe moet u jaarlijks voor 1 december een verzoek indienen bij de penningmeester met vermelding van het aantal lesuren, de school en de categorie waartoe u behoort.

kleio

Het blad van de VGN, verschijnt tien maal per jaar, incidenteel met katern voor leerlingen

Redactie

W.G.J. Rongen, voorzitter, Antillen 4, 3524 EZ Utrecht.
Tel. 030 - 892580

J.A. de Ruiter, Almelo.

B. Engbers, Utrecht.

I.D. Verkuil, Hilversum

H.J.C. Termeer, Nijmegen.

R.P. Slotboom, Utrecht.

J.L.G. van Oudheusden, Waalwijk.

Mw. C.L. Peucker-Martin, Zeist.

Secretariaat: J.A. de Ruiter, Parkweg 5, 7602 JC Almelo.
Tel. 05490 - 60 987.

Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 03408 - 8 35 76.

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-leden kunnen zich abonneren, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als docent. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Voor 1993 kost een abonnement: Nederland en België f 90,-
Buitenland f105,-
Buitenland inclusief extra porto luchtpost f130,-
Losse nummers f9,50

Informatie over het leerlingenmateriaal in de serie Kleio-Didactica en andere uitgaven van de VGN vindt u in de Kleio-krant achter in het blad. U kunt bestellen door het betreffende bedrag over te maken op Postbanknummer 12 87 01 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het girobiljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden.

Prijzen:

1 pagina f410,-

1/2 pagina f325,-

1/4 pagina f225,-

Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

ISSN 0165-6449

DE JAREN VIJFTIG VAN DE EEN ZIJN DIE VAN DE ANDER NIET ...

VERTROUWDE PATRONEN, NIEUWE DROMEN

Vertrouwde patronen, nieuwe dromen

de bundel artikelen en bronnen bij het CE-onderwerp 'Nederland naar een modern-industriële samenleving 1948-1973' samenstelling en redactie Hélène Vossen, Marjan Schwegman en Peter Wester

De leden van de stofomschrijvingscommissie hebben als achtergrondinformatie bij het CE-onderwerp van 1993 en 1994 over Nederland een geïllustreerde bundel samengesteld over de aspecten van de jaren vijftig en zestig die in het examen aan de orde komen. In de vier eerste artikelen worden de relevante politieke,

sociale en economische ontwikkelingen in de periode geschetst. Door middel van illustraties is geprobeerd iets van de tijd te laten zien.

Deze derde bundel bij examenonderwerpen is te bestellen door f40,- (prijs inclusief porto) over te maken op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN in Den Haag. Tijdens de WIEG-bijeenkomsten is de bundel verkrijgbaar voor f35,-.

Wanneer u in 1994 betrokken bent bij het examen onmisbaar!

In dit nummer:

4 Moundville. Een ontdekkingsreis naar een Indianen-cultuur - Jan Willem Lok en Pauline Tuk

Verslag van een alternatieve stage van twee studenten geschiedenis aan de lerarenopleiding van de Noordelijke Hogeschool in Leeuwarden. Werken met scholieren in een archeologisch kamp.

10 Het Front National en de traditie van het rechts-radicalisme in Frankrijk - Hans Schippers

Dat de grote aanhang van Le Pen en zijn Front National te maken heeft met allerlei vormen van ontevredenheid over de huidige situatie in Frankrijk is duidelijk. Maar de lange traditie van rechts-radicalisme blijkt ook een belangrijke rol te spelen.

17 Aanval van boven. Nederlandse parachutisten en hun rol in het Nederlands-Indonesisch conflict 1945-1949 - Tamme Stallinga

De luchtlandingen tijdens de politioele acties waren niet zonder succes. Maar generaal Spoors wondermiddel zorgde toch niet voor een Nederlandse overwinning. De politieke situatie besliste anders ....

23 'Wij blijven het betreuren ...' - De commissie Mavo/Vbo bespreekt de CSE-katernen over het onderwerp 'Nederland' in 1993 en 1994

Er is wel hier en daar iets verbeterd in de katernen voor Mavo sinds het onderzoek van de commissie van een paar jaar geleden, maar er kan nog veel meer. Luisteren auteurs en uitgevers eigenlijk wel eens naar iets?

27 Boek van de maand

Evert Janssen Perio bespreekt de dissertatie van Frits Boterman over Spengler.

Ondergang, Avondland en Rijnmondse nuchterheid ...

30 Uit de jaarvergadering

De jaarrede 1993 van VGN-voorzitter Joke van der Leeuw-Roord over onderwijspolitiek en VGN; en de rede van Huib de Ruyterprijs-winnaar Cees van der Kooij over veranderingen in het basisonderwijs: de intrede van één persoon, Willem van Oranje, en nog een aantal andere kerndoelen.

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrante (verenigingsnieuws, aktualiteiten, aankondigingen) kunnen rechtstreeks naar de eindredacteur.

Voor overname van artikelen, lesmateriaal e.d. dient u contact op te nemen met de eindredacteur.

En verder

36 In 't kort en recensies

40 Kleiokrante

Moundville

Jan Willem Lok en Pauline Tuk

Kort na de reis van Columbus raakte in het Mississippi gebied een grote Noord-Amerikaanse indianencultuur in verval. De auteurs van dit artikel, studenten geschiedenis aan de lerarenopleiding van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden, namen de afgelopen zomer deel aan een opgravingsproject, gecentreerd rond deze cultuur in het kader van hun stage geschiedenisdidactiek.

Luchtfoto van het huidige Mound State Monument.

Deze opgraving was 'de veertiende ontdekkingsocht' naar het verleden van de staat Alabama, georganiseerd door het Museum of Natural History. Dit museum zet zich al sinds het derde kwart van de vorige eeuw in voor het bewaren en tonen van het cultuurgood van de staat. Sinds 1978 is een vast educatief onderdeel een zomerexpeditie, waarvoor een ieder, die interesse heeft in Alabama en diens (natuur)verleden zich kan inschrijven.

Meestal hebben deze expedities een paleontologische inslag - de deelnemers zoeken dan een week lang op hun knieën naar fossielen - dit jaar echter een cultureel-archeologische. De filosofie achter dit archeologische kamp

was, zoals in alle dertien voorafgaande expedities, om mensen vanaf veertien jaar via een gezellig kampeertentje een week lang kennis te laten maken met de historie van de staat Alabama. De deelnemers vormen een groep van gemotiveerde gratis arbeidskrachten, wat bij dergelijke projecten altijd een pré is.

De deelnemers waren voornamelijk afkomstig van Highschools uit de regio.

De vakkundige leiding van het project was wat het archeologische gedeelte aanging in handen van Dr. V.J. Knight en zijn assistenten; het kampgedeelte werd geregeld door Dr. J.C. Hall, adjunct directeur van het museum en zijn naaste medewerkers. Van ons werd verwacht dat wij als stafleden meehielpen met het runnen van het kamp en wij werden geacht in de eerste week een aantal essentiële archeologische kneepjes onder de knie te krijgen, zodat wij deze in het veld konden leren aan de vrolijke kampeergasten. De werkdagen liepen van zes uur in de morgen tot elf uur 's avonds. Het waren lange, zware dagen en in alle opzichten zijn ze onvergetelijk te noemen.

Smith Hall: geschiedenis van een museum

Het Museum of Natural History bevindt zich in de grote zaal van een in 1909 in neo-klas-sicistische stijl opgetrokken gebouw te Tuscaloosa. In dit op de campus van de University of Alabama staande gebouw huist ook de faculteit van geologie. Het pand is genoemd naar de eerste geoloog van Alabama, Eugene Allen Smith, docent aan de universiteit en directeur van het museum. Na Smith kreeg Walter B. Jones deze post, opgevolgd door zijn zoon Dr. D. E. Jones. Beide Jones' hebben een groot deel van hun leven aan het museum en aan Alabama's verleden gewijd.

Naast dit museumgebouw, dat met slechts één zaal zijn beperkingen kent, valt ook het Nationale Park 'Mound State Monument'

kleio

nummer 4/93
pagina's 4 en 5

onder de zorg van het museum. In dit park staat een expositieruimte, welke zich specifiek richt op de indianencultuur van de regio: de Mississippi-indianen. De collectie omvat voorwerpen uit verschillende opgravingen vanaf 1929. De opstelling is zodanig ingedeeld, dat men geleid wordt langs maquettes en voorwerpen vanaf de vroegste jagers en verzamelaars tot aan de eerste landbouwers. Ook hier is de ruimte bescheiden: een zaal van 40 vierkante meter. Toch is dit museum met een videopresentatieruimte en een souvenirwinkel een bezoek van toeristen waard.

De toeristen komen natuurlijk in de eerste plaats voor het aanschouwen van een bijzondere ontmoeting met het verleden: de 'mounds'. Een van de 'mounds' is gereconstrueerd tot tempelheuvel. Verder valt een kleine nagebouwde indianenleefgemeenschap te bezichtigen; een aantal houten hutten in helaas vervallen staat geven een indruk van het dagelijks leven van de indianen.

Moundville

Mound State Monument is een van de beroemdste en best bewaard gebleven prehistorische terreinen van de Nieuwe Wereld. Natuurlijk was het ons bekend, dat pas na de komst van de Europeanen de 'historie' begon van wat wij nu Zuid-, Midden en Noord-Amerika noemen. Toch was het voor ons als Europeanen even een knop omzetten om van Prehistorie te spreken bij de periode tussen 1000 en 1500 na Christus.

Moundville, zoals Mound State Monument in de volksmond wordt genoemd, is deze dagen een wat mysterieus ogende plek: twintig heuvels - 'Mounds' - met een platte top en van verschillende afmetingen, gelegen in een rechthoek aan de oever van de 'Black Warrior'-rivier. Dit, in onze tijd slechts rust uitstralende, archeologische park is moeilijk voor te stellen als machtig handelscentrum van een Indiaanse cultuur en middelpunt van een complexe samenleving met meer dan 3000 inwoners, in de tijd vlak voor 1492.

Hernando de Soto

Met de komst van de Europeanen naar de Nieuwe Wereld verdwenen vele bloeiende culturen nagenoeg. Maar dat was in Moundville niet het geval.

De eerste Europeaan, die rond 1540 de staat Alabama 'ontdekte' en de proto-historie liet beginnen door een vage reisroute na te laten, was de 'adelantando' Hernando de Soto. Zijn titel betekende, dat hij bij koninklijke aanwijzing het recht tot ontdekken bezat.

Van zijn reisroute weten we niet veel. Slechts een bewaard gebleven dagboek leert ons iets over zijn reisdoelen. Eerzucht en hang naar rijkdom waren deze 'conquistador' niet vreemd en zo koos hij, nadat hij onder Pizarro Peru had helpen veroveren, het grote gebied ten Noorden van Mexico, op zoek naar goud. Via Florida, Georgia en de beide Carolinas trok hij de staat Alabama binnen. Na een grote slag met een leger van verenigde indianengroepen, die hij weliswaar won, maar die zijn expeditiegroep ook enorm verzwakte, trok De Soto zich terug naar de baai van Mobile aan de Golf van Mexico.

Moundville was ten tijde van De Soto al in verval geraakt en werd voor vele eeuwen praktisch vergeten. Pas in de twintigste eeuw begon men met het onderzoeken van de geheimzinnige heuvels. Afgelopen zomer, in het jaar van de grote Columbusherdenkingen, was er op Mound State Monument een bijzondere 'expeditie': voor het eerst sinds de jaren dertig werd een groot opgravingsproject in gang gezet.

Indianen in Alabama

Een belangrijk onderdeel van het rijke verleden van de staat wordt gevormd door de Indianengroepen die leefden in het prehistorische Alabama. Deze Indianenculturen - van stammen spreekt men pas na de zestiende eeuw - worden in de regel naar hun leefwijze ingedeeld in vier hoofdtijdvakken.

De Paleo-Indianen: 10.000 - 7.000 v.C.

Deze Indianen stammen af van de volkeren,

die zo'n twintigduizend jaar geleden naar Amerika kwamen over de landbrug tussen Siberië en Alaska. Rond 10.000 v.C. bereikten deze jagers de grote uitgestrekte woudgebieden van het huidige Alabama. Hier vonden zij de nu reeds lang uitgestorven mammoet, de reuzebison en andere dieren, die nog in grote getale aanwezig waren. Groot is het aantal van deze Indianen nooit geweest. Ze leefden nomadisch in kleine groepen. Hun leven was gebaseerd op primair overleven in de natuur. In een latere periode, rond 8000-7000 v.C., begonnen deze Indianen te opereren vanuit vaste verblijfplaatsen: de grotten in Noord Alabama.

De Archaïsche Indianen: 7000 - 1000 v.C.
De grote dieren van de IJstijd overleefden de klimaatsveranderingen niet. De Indianen waren echter wel in staat over te schakelen op andere middelen van bestaan. Naast de jacht legden zij zich toe op het verzamelen. De nu in een gematigd klimaat liggende bosgebieden met een veelheid aan rivieren en meren boden de mogelijkheid om ruimschoots in hun behoeften te voorzien. Door de gunstige omstandigheden konden zij zich zelfs min of meer permanent vestigen langs de vruchtbare riviergronden.

Woodland Indianen: 1000 v.C. - 800 n.C.
Terwijl jagen en verzamelen nog steeds een belangrijk onderdeel in het leven van de Indianen bleef, werd de stap naar het zelf verbouwen van voedsel nu betrekkelijk snel genomen. Vestigingen werden permanent en de samenlevingen kwamen tot bloei. Het enkel overleven stond nu niet meer centraal. Kunst kwam tot ontwikkeling en ook de religie beleefde een zichtbare impuls: het

begin van een gecompliceerde samenleving. In deze periode kwam ook voor het eerst de handel met de omliggende gebieden op gang.

Mississippi Indianen: 800 - 1500 n.C.

Gedurende de twee eeuwen voor 1000 n. C. begon de Woodlandcultuur in het Zuid-Oosten van de huidige Verenigde Staten duidelijk nieuwe vormen aan te nemen. Regionale archeologen zijn het er niet over eens of deze veranderingen het gevolg waren van contacten met andere regionale bevolkingsgroepen via de handel of van het arriveren van nieuwe stammen in de Alabama-regio. De waarheid zal hier waarschijnlijk in het midden liggen. Vast staat dat duidelijke veranderingen waarneembaar zijn.

De prehistorische periode die toen ontstond, is bekend geworden als de Mississippicultuur en heeft haar sporen nagelaten in grote bestuurs- en religieuze centra als Moundville, Alabama; Etowa, Georgia; Spiro, Oklahoma en Cahokia, Illinois.

Over het gehele Zuiden en Midwesten wierpen de Mississippi Indianen in hun nederzettingen 'Mounds' op heuvels die een van de duidelijkste kenmerken van deze periode zijn geworden. De samenleving was gelaagd. Er waren klassen van priesters, adel, krijgers, ambachtslieden en arbeiders. De dorpen groeiden in de loop van de tijd uit tot complete steden, beschermd door een wal van palissaden. Sommige hadden meer dan drieduizend inwoners. In een wijde boog eromheen lagen er verschillende kleinere nederzettingen. Deze versterkten de functie van de stad als centrale markt en religieus centrum nog verder. Moundville was van al deze centra de grootste en machtigste.

Tekening van een Indiaans dorp uit de 16e eeuw uit Noordoost-Florida. Ook Moundville moeten we ons zo voorstellen: omgeven door een palissade en de grotere gebouwen staand op een "mound".

kleio

nummer 5/93
pagina's 6 en 7

Verval

De komst van de Spanjaarden na 1540 in het gebied zelf betekende het definitieve einde van deze Indianencultuur, die toen al enige tijd in verval moet zijn geweest.

Mogelijk lag de oorzaak in besmettelijke ziekten die de Europeanen naar de Nieuwe Wereld hadden meegebracht die daar door onderling contact in hoog tempo werden verspreid. Het leger van Hernando de Soto passeerde - komend vanuit het Noordoosten op weg naar de kust van de Golf van Mexico - zonder het te weten de toen reeds uitgestorven hoofdstad van de Mississippi Indianen: het huidige Moundville. De resten van deze hoogstaande beschaving zijn in de periode tussen 1500 en 1550 n.C. opgegaan in wat later de historische stammen zijn geworden.

Maar nu eerst terug naar de bloeitijd.

Moundville als Mississippi-centrum

De Mississippi-cultuur kenmerkte zich door de geheel eigen soorten aardewerk en, als gezegd, door de constructie van grote aarden ophogingen, piramiden of 'mounds' genoemd, die dienst deden als woonplaats voor de elite of als tempel voor ceremonieel gebruik. Andere kenmerken waren het gebruik van de pijl en boog, landbouw op de 'uiterwaarden' van rivieren, toenemende regionale oorlogsvoering en de organisatie van de voorheen nog losse clans in hechte, zeer sterk gestratificeerde samenlevingsverbanden.

Gedurende de bloeiperiode tussen 1200 en 1450 n.C. was Moundville het politiek en religieus centrum met een hoge bevolkingsdichtheid: op de driehonderd hectare leefden rond 1400 naar schatting drie- tot vierduizend mensen. Binnen een houten omwalling lagen twintig aarden piramiden, sterk in omvang en hoogte variërend, om een groot centraal veld, de 'Plaza'. De 'Mounds' vormden de basis voor houten gebouwen: tempels, 'overheidsgebouwen' of adellijke woningen. Opvallend is de strakke planning van de leefgemeenschap te Moundville. Uit archeologisch onderzoek blijkt dat elke tak van dienst, elk ambacht, elke ontspanning, bewoning en dergelijke haar eigen vaste plaats kende.

Of de lokatie van Moundville opzet was, is niet bekend. Gezien de buitengewoon gunstige ligging in het overgangsgedebiet tussen het gebergte van de Appalachen en de lage

vlakten van de kuststreken lijkt het ons niet onwaarschijnlijk. Het stroomdal van de rivier 'Black Warrior' maakte landbouw mogelijk op de vruchtbare gronden; visserij en handel konden dankzij deze waterweg ook floreren en dit geheel kon worden beschermd door de stad, die op een hoogte bij de rivier fier boven het landschap uittorende.

Opgravingen

De cultuur en de dominante positie van Moundville als handelscentrum tijdens de bloeiperiode kwamen aan het licht toen in deze eeuw archeologen opgravingen ver-

Kaart van Moundville opgetekend door C. B. Moore in 1905. De 'Mounds' zijn alfabetisch geordend en de opgraving van afgelopen zomer was in 'Mound' Q. 'Mound' B is een gerestaureerde 'Mound' met een reconstructie van een tempelgebouw.

richtten in de 'Mounds'. Allerlei voorwerpen kwamen te voorschijn, die alleen uit andere streken afkomstig konden zijn. Zo vonden zij bijvoorbeeld gemalen schelpen uit de baai van Mobile, Alabama en uit de monding van de Mississippi. In Moundville werden deze gebruikt om aardewerk mee te versieren. Door gemalen schelpen mee te bakken met het aardewerk ontstond er namelijk een kleurverschil, dat de gravures en

Twee voorbeelden van typisch Moundville aardewerk.

Links: beker met een tekening van de schedel van een overleden voorouder en enkele grote botten. Rechts: schotel met een voorstelling van een ratelslang.

afbeeldingen, die toch al van hoge kwaliteit waren, een extra aantrekkelijkheid gaf.

Veel van dit zo specifieke 'Moundville-aardewerk' is teruggevonden in een straal van ongeveer vijfhonderd kilometer rond Moundville.

Dit duidt op een uitgebreide handel. Maar over de mobiliteit van personen is echter door het ontbreken van geschreven bronnen niets bekend. We kunnen slechts gissen naar de wijze waarop de handel plaatsvond: werden artikelen doorgegeven van persoon tot persoon, ging het om dat het individuele handelaren of hele karavananen met handelsprodukten?

Het huidige Moundville

Onzeker is wanneer precies de eerste Europeanen Moundville ontdekten. Duidelijk is wel dat Moundville pas voor het eerst wordt genoemd in het in 1848 verschenen boek over oude overblijfselen in de Mississippi-vallei. Moundville wordt hierin erkend als een van de grootste plekken met 'Mounds' in Noord-Amerika.

Pas in onze eeuw ontstond een duidelijke

interesse voor het hoe en wat achter deze vreemde heuvelgroepering. In 1905 kwam de rijke Philadelphiër Clarence B. Moore - verveeld geraakt van het vele reizen - naar Alabama. Hij zakte met zijn boot de 'Black Warrior' af richting Moundville. Als eerste deed hij opgravingen in verschillende 'Mounds' en in het omliggende land, de 'Plaza'. Naast het feit dat hij interesse heeft weten op te wekken voor de bijzondere geschiedenis van deze plek, is het Moore's verdienste is dat hij de ligging van de verschillende 'Mounds' in kaart heeft gebracht en alle vondsten heeft opgetekend.

Helaas trokken de vele voorwerpen ook verzamelaars en - dus - plunders. In de jaren na C. B. Moore kon Moundville slechts ternauwernood een totale vernietiging bespaard blijven. De redding kwam toen enkele burgers zich gingen inzetten voor het behoud van dit gebied en haar cultuurgood. Onder hen was Walter B. Jones, directeur van het Museum of Natural History, die de volgende tekst met daden onderschreef:

'We robbed the Indians of everything they had, and the least we can do is to preserve this wonderful monument which they left behind'.

kleio

nummer 5/93
pagina's 8 en 9

In de jaren dertig was Jones de grote man achter het stukje bij beetje opkopen van het park en de drijfveer achter de eerste grote opgravingen. Deze werden gedaan door een vrijwilligerskorps, dat opgericht was als werkloosheidsproject tijdens de crisisjaren. Gedurende deze opgravingen werden zoveel prachtige voorwerpen gevonden, dat Moundville sindsdien hoog gewaardeerd wordt om de artistieke ontwikkeling van het aardewerk en van de stenen voorwerpen.

De ingekraste motieven en afbeeldingen op het aardewerk, veelal afkomstig van de indiane legenden, tonen ons hoezeer religie en kunst met het dagelijks leven verbonden waren. Mythische dieren als vuurvogels en vliegende slangen sieren de vele voorwerpen.

Moundville: zomer 1992

Voor de deelnemers aan het opgravingsproject van deze zomer was het een week lang hard werken. Vooral voor de jongere "amateurarcheologen" was het preciese graafwerk soms wat saai. Maar wat het werk ook voor hen toch boeiend maakte, was dat in bepaalde delen van de heuvel bijzonder veel voorwerpen van aardewerk werden gevonden, al dan niet beschadigd. De afbeeldingen konden we al snel herkennen, aangezien Dr. Knight voor alle deelnemers één avond van de kampweek besteedde aan het vertellen van 'Native American Legends'.

Voor ons, 'the Dutch friends', was deze expeditie een heel bijzondere ervaring. Voor

het eerst in de Verenigde Staten, in korte tijd veel leren over archeologie en over een cultuur waar wij in Nederland niet zoveel over horen en meedraaien in een goed georganiseerd kamp: ingrediënten van een stage, die wij niet licht zullen vergeten.

De opgravingen van deze zomer hebben bijgedragen tot het steeds beter leren kennen van de maatschappij op Moundville.

Toch zullen er altijd raadselen blijven bestaan over de complexiteit van deze indiane samenleving. Dit is in onze ogen geen ramp, want van een mysterie zal altijd fascinatie uitgaan.

En wat het kamp betreft: Europeanen kijken we vaak neer op dergelijke Amerikaanse fratsen, maar wanneer wij dit soort projecten op dezelfde gemoedelijke en efficiënte wijze zouden kunnen uitvoeren, zou dat beslist geen slechte zaak zijn. Van het Amerikaanse continent valt nog veel te leren.

Stenen pijlpuntjes: vondsten zomer 1992.

BRONNEN

E.G. Squier en E.H. Davis, *Ancient Monuments of the Mississippi Valley* (Washington D.C. 1848).

Interview met Dr. Douglas E. Jones, directeur van het Museum of Natural History.

J.A. Walthall, *Prehistoric Indians of the Southeast* (Tuscaloosa, London 1980).

J.A. Walthall, *Moundville, an Introduction to the Archaeology of a Mississippian Chiefdom* (Tuscaloosa 1977).

G.E. Lankford, *Native American Legends* (Little Rock, Arkansas, 1987).

Zie om een indruk te krijgen van het onderzoek in de VS naar precolombiaanse indianenculturen het themanummer van *National Geographic*, oktober 1991, 'Native American Heritage'.

Het Front National en de traditie van het rechts-radicalisme in Frankrijk

Hans Schippers

Bij verkiezingen in Frankrijk heeft het door Jean-Marie Le Pen geleide Front National de laatste tien jaar tussen de ongeveer tien en vijftien procent van de stemmen gekregen. Het is een opmerkelijk resultaat, dat aantoont dat deze beweging niet in hoofdzaak afhankelijk is van incidenten en relletjes, maar beschikt over een redelijke organisatie en een vrij stabiele aanhang.

De charismatische persoonlijkheid van leider Le Pen en ontevredenheid over het bestaande politieke systeem in Frankrijk zullen zeker bijdragen aan de groei van het Front National, maar een derde factor en wel het bestaan van een sterke nationalistische en anti-democratische traditie in Frankrijk lijkt eveneens een rol van betekenis te spelen.

In dit artikel onderzoekt Hans Schippers in hoeverre de partij van Le Pen aansluit bij deze rechts-radicalen traditie en wat de rol van de andere factoren is.

Wie in de jaren twintig de vraag stelde, waar na Italië de grootste kans bestond dat het fascisme aan de macht zou komen, liep grote kans als antwoord te krijgen: Frankrijk. In dit land bestond aan het begin van deze eeuw een breed samengestelde anti-democratische

beweging, die zijn wortels had in het verzet van delen van de Franse samenleving tegen de gevolgen van de Revolutie van 1789. De katholieke kerk, die zijn bevoorrechte positie en veel van zijn invloed had verloren, de adel, die zijn bezittingen was kwijtgeraakt, royalisten ontevreden met de republiek, nationalistengefrustreerd over de verloren oorlog van 1870 tegen Pruisen en anti-democraten beducht voor het gelijkheidsideaal, zoals dat tot uiting kwam in het streven naar lotsverbetering van de arbeidersklasse, liepen allen te hoop tegen het door schandalen geteisterde republikeinse Frankrijk.

Het symbool voor deze groepen van alles wat er in die republiek niet deugde was kapitein Albert Dreyfus, een joodse officier bij de generale staf van het Franse leger, die in 1894 op dubieuze gronden werd veroordeeld als spion voor Duitsland. Toen het ondermeer door de publikaties van de schrijver Emile Zola duidelijk werd dat Dreyfus onschuldig was, volgde ten slotte in 1899 zijn vrijlating.

In Frankrijk, dat inmiddels verdeeld was in twee kampen: pro en contra Dreyfus, wenste

Charles Maurras in zijn kamer op de redactie van de L'Action Française (ca. 1930).

kleio

nummer 5/93
pagina's 10 en 11

een deel van de anti-Dreyfusards zich niet bij deze gang van zaken neer te leggen. Zij zagen in de gratieverlening aan de kapitein - zijn eerherstel zou pas zeven jaar later komen - een complot dat was opgezet om de traditionele krachten en waarden van Frankrijk, zoals het leger, de nationale staat en het katholieke geloof, in diskrediet te brengen.¹ In 1899 richtte de bekende royalist en schrijver Charles Maurras daarom de Action Française op, die volgens haar programma streefde naar de afschaffing van de parlementaire democratie, het herstel van een autoritaire monarchie onder het huis Bourbon en de instelling op economisch terrein van een door het gildestelsel geïnspireerd corporatief systeem. Ook eiste de nieuwe beweging van de overheid maatregelen die de rechten van 'onnationale elementen' als vrijmetselaars, joden, protestanten en andere 'vreemdelingen' belangrijk zouden beperken.

De Action Française bereikte gedurende de Eerste Wereldoorlog en de eerste helft van de jaren twintig haar hoogtepunt. De organisatie, die overigens niet zelf aan de verkiezingen deel nam, kon toen rekenen op de steun van tientallen met haar nationalistische en vaak anti-semitische denkbeelden sympathiserende parlementsleden.²

De Action Française is te omschrijven als een authentieke Franse radicaal-rechtse beweging, waarvan de oprichting overigens wel paste in de in veel Europese landen te signaleren herleving van nationalistische opvattingen rond 1900. Het streven naar het herstel van de monarchie maakte de beweging tevens tot een in de eerste plaats conservatieve en elitaire organisatie. Maurras had zijn aanhangers in kringen van officieren, grote en kleine ondernemers, katholieke geestelijken, edellieden, intellectuelen en studenten van enkele universiteiten. Arbeiders trof men in zijn beweging nauwelijks aan.

Het behoudende imago van de Action Française leidde vanaf het midden van de jaren twintig tot een verlies aan invloed en een aantal afscheidingen. De eerste die zich van Maurras los maakte was de gewezen syndicalist Georges Valois. Hij had zich voordien vrijwel zonder resultaat bezig gehouden met het werven van leden voor de Action Française in arbeiderskringen. Eind 1923 bracht Valois een bezoek aan Italië, waar inmiddels de ex-socialist Benito Mussolini aan de macht was gekomen. In het fascisme meende Valois de verwezenlijking te zien van een anti-democratisch en nationalistisch regime dat oog had voor de problemen van de ar-

'La Libre Parole', een wijdverspreid antisemitisch tijdschrift, dec. 1893.

beidersklasse. Toen zijn pogingen Maurras te winnen voor een politieke heroriëntatie in fascistische richting geen resultaat hadden, stichtte hij een eigen organisatie, de Faisceau, die echter bij gebrek aan succes in 1928 verdween.

Valois gaf de moed wellicht iets te snel op, want toen in het begin van de jaren dertig ook in Frankrijk de gevolgen van de economische crisis van 1929 merkbaar werden, was er aan navolgers van het Italiaanse fascisme geen gebrek. De meeste van deze partijen bleven klein en onbeduidend.

Een wat meer authentiek Franse variant van het rechts-radicalisme tijdens het inter bellum was de Croix-de-Feu, die werd geleid door overste b.d. François de la Rocque. Deze organisatie, die in 1927 was gestart als een apolitieke vereniging van oorlogsveteranen, groeide in het begin van de jaren dertig uit tot een rechtse massabeweging met enkele honderdduizenden leden.³

Ofschoon de Croix-de-Feu een aantal programmapunten en vooral uiterlijkheden, zoals de armgroet, van het Italiaanse fascisme overnam, wordt de beweging meestal niet beschouwd als een fascistische organisatie. Als vrij overtuigend bewijs hiervoor geldt dat De la Rocque, ondanks sterke Italiaanse druk, nooit een poging tot een staatsgreep heeft willen doen. Toen de Croix-de-Feu samen met een aantal andere politieke bewegingen in 1936 ontbonden werd, vormde De la Rocque zijn organisatie om tot een poli-

tieke partij, de Parti Social Français (PSF), die zich vooral richtte op het meer behoudende deel van de middenklassen. Het niet doorgaan van de parlementsverkiezingen in 1940 heeft mogelijk verhinderd dat de PSF de dominante partij van gematigd nationaal-rechts zou worden.

In de tweede helft van de jaren dertig werd nu de in 1936 opgerichte Parti Populaire Français (PPF) de fakkeldrager van radicaal-rechts in Frankrijk. Leider ervan was de gewezen vooraanstaande communist Jacques Doriot. De PPF oriënteerde zich wat betreft haar politieke programma en optreden geleidelijk sterker op het Duitse nationaal-socialisme. Dit was een voor de hand liggende ontwikkeling, omdat het radicalere nationaal-socialisme het fascisme meer en meer verdrong als leidende ideologie in het rechts-radicalen kamp.

Ook de traditioneel fel anti-Duitse Action Française ondervond de aantrekkingskracht van het nationaal-socialisme. Vanaf 1934 verlieten opnieuw een aantal van Maurras' naaste medewerkers de als te conservatief beschouwde organisatie. Met als inspirator de publicist Robert Brasillach gingen zij meewerken aan de krant *Je Suis Partout*. Dit blad was niet gebonden aan een partij, maar beschouwde zich als de spreekbuis in Frankrijk van de rechts-radicalen internationale, inclusief het Duitse nationaal-socialisme.⁴

Vichy-Frankrijk

De in september 1939 uitgebroken Tweede Wereldoorlog en vooral de capitulatie van het Franse leger eind juni 1940 veranderden de situatie volledig. Frankrijk werd verdeeld in een door de Duitsers bezet deel inclusief Parijs en een kleiner onbezet gebied met Vichy als bestuurscentrum. In dit zogeheten Vichy-Frankrijk vestigde de oude maarschalk Philippe Pétain een autoritair-corporatief bewind. De maarschalk verklaarde een 'nationale revolutie' op gang te willen brengen, waarin afgerekend zou worden met de door socialisme en liberalisme gecreëerde democratische chaos en decadentie.

Met enige overdrijving kan men zeggen dat Pétain de ideologie van de Action Française had overgenomen, met zich zelf in de rol van ongekroond koning.

De 'nationale revolutie' kon aanvankelijk rekenen op een brede aanhang onder de Franse bevolking in zowel het onbezette als het bezette deel. Niet alleen traditioneel rechts, maar ook progressieve katholieken

rond het blad *Esprit* en delen van de liberale burgerij steunden de eerste jaren de idee van een autoritair-corporatieve staat. Zonder aandrang van Duitse zijde werden in Vichy-Frankrijk ook een aantal anti-semitische maatregelen genomen, waarbij ondermeer naturalisaties van joden ongedaan werden gemaakt.

Pétain, in politiek opzicht een conservatief, die zich in de jaren dertig echter verre had gehouden van de diverse rechts-radicalen organisaties stelde een regering samen, waarin leden en sympathisanten van de Action Française, naast militairen en representanten van traditioneel rechts een voorname plaats innamen. Belangrijkste man in de diverse regeringen van Pétain was overigens een vertegenwoordiger van de laatste categorie, Pierre Laval.

De door het nationaal-socialisme geïnspireerde partijen, met als voornaamste de PPF van Doriot en de begin 1941 door de gewezen socialist Marcel Déat opgerichte Rassemblement National Populaire (RNP), werden door Pétain buiten de regering gehouden. Zij verlegden hun activiteiten, die neerkwamen op een vergaande collaboratie met Nazi-Duitsland, naar het bezette deel van Frankrijk. Van hieruit bestookten zij Pétain en zijn aanhangers met verwijten dat men in Vichy niets van de 'nieuwe tijd' begreep. De redding van Frankrijk zou slechts mogelijk zijn door zich zonder restricties in te zetten voor een nationaal-socialistisch, door Duitsland geleid Europa.

Begin 1942 was de politiek van Pétain, die te omschrijven is als een poging een onafhan-

kelijke autoritair-corporatieve staat te creëren, die op voet van gelijkheid met Duitsland kon samenwerken, volledig vastgelopen. Hitler bleef de bedoelingen van de maarschalk en zijn adviseurs uit kringen van de Action Française wantrouwen en gaf er de voorkeur aan Vichy-Frankrijk machteloos te houden en economisch uit te buiten. Dit laatste droeg er in belangrijke mate toe bij dat de steun van de bevolking voor het bewind van Pétain snel terug liep.

Toen na de geallieerde landingen in Noord-Afrika in het najaar van 1942 ook Vichy-Frankrijk door Duitse troepen werd bezet, maakten veel van zijn vroegere aanhangers zich los van Pétains bewind en gingen in een aantal gevallen het verzet steunen. Maurras en een groot deel van zijn naaste medewerkers bleven de maarschalk, die onder Duitse druk steeds meer ging samenwerken met de nationaal-socialisten uit het bezette deel van het land, echter tot het bittere einde trouw. De grote man van de Action Française werd in 1945 tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld. 'C'est la revanche de Dreyfus', waren Maurras' laatste woorden tijdens het proces.⁵

Samenvattend kan men zeggen dat de Action Française, de daardoor geïnspireerde organisaties van Vichy-Frankrijk en in mindere mate de Croix-de-Feu een vorm van authentiek Frans rechts-radicalisme vertegenwoordigden. Wel moet hierbij worden opgemerkt dat het optreden van deze bewegingen paste in de nationalistische en anti-democratische reactie die in de jaren twintig en dertig de politiek in veel Europese landen beheerste.

De eerste jaren van zijn bewind kon Pétain rekenen op brede steun onder de Franse bevolking. De katholieke kerk vormde hierop geen uitzondering. Hier de maarschalk en Laval tijdens een bezoek van de aartsbisschop van Parijs, kardinaal Suhard en de aartsbisschop van Lyon, kardinaal Gerlier aan Vichy.

kleio

nummer 5/93
pagina's 12 en 13

Het over het algemeen reactionaire karakter van de Action Française en de tenslotte gematigde houding van de Croix-de-Feu plaatsen deze bewegingen echter toch buiten de hoofdstroom van de rechts-radicalen internationale, zoals die tot uiting kwam in het Duitse nationaal-socialisme en het Italiaanse fascisme met hun navolgers in Europa. Wel oefenden de opvattingen van de Action Française invloed uit op de autoritair-corporatieve regimes van Salazar in Portugal en Franco in Spanje en op een organisatie als het door Arnold Meijer geleide Nationaal Front in Nederland.

Ook het anti-semitisme van Maurras was natuurlijk bepaald geen unicum in rechts-radicalen kring.

Poujade en de Algerijnse kwestie

Net als elders in Europa verschenen in Frankrijk na 1945 al spoedig weer de eerste gestencilde rechts-radicalen blaadjes en pamfletten, in hoofdzaak verspreid door de verbitterden en halsstarrigen die de nederlaag van het fascisme niet wensten te accepteren. Wat serieuzer te nemen was het weekblad *Aspects de la France*, waarin de aanhangers van Maurras hun ideeën als vanouds verkondigden. Het royalisme heeft echter na de oorlog niet meer de invloed gekregen die het in de jaren twintig en dertig had.

Veel gewezen aanhangers van de Action Française en Croix-de-Feu, die zich tijdens de oorlog van het bewind van Pétain hadden losgemaakt, vonden na 1945 onderdak in de door de gewezen generaal Charles De Gaulle, de grote leider van het verzet tegen de bezetters, aangevoerde *Rassemblement du Peuple Français* (RPF). Deze nationalistische, fel anti-communistische partij was in de tweede helft van de jaren veertig en de eerste helft van de jaren vijftig de dominante organisatie van traditioneel rechts in Frankrijk.⁶

Een rechts-radicalen beweging van betekenis ontstond pas weer in 1953, toen in het zuiden van Frankrijk een opstand van kleine zelfstandigen en winkeliers tegen de belastingheffing begon, die in heel Frankrijk navolging vond. Organisator van de revolutie was Pierre Poujade, een handelsreiziger en eigenaar van een winkel in schrijfbehoeften in het departement Lot.

Poujade was afkomstig uit een gezin van Action Française-aanhangers. Hij zelf was voor de oorlog enige tijd lid van de jeugdorganisatie van Doriot's PPF; in de zomer van 1940

De oud-fascist en duvelstoelager van de poujadisten Joseph Ortiz tijdens een van zijn redevoeringen.

sloot hij zich aan bij de jeugdbeweging van Pétain. Na de bezetting van Vichy-Frankrijk vluchtte hij naar Spanje en van daar naar de door De Gaulle geleide Vrij Fransen in Algerije.

De organisatie van Poujade was in de eerste plaats een protestbeweging tegen de modernisering van het Franse winkelbedrijf, waar de komst van warenhuizen en grote firma's het traditionele distributiepatroon verstoortte en winkeliers, ambachtslieden, detailhandelaren en agrariërs in het nauw bracht. Maar bij de *Union de Défense des Commerçants et Artisans* (UDCA), zoals de naam van Poujades partij vanaf 1955 luidde, sloten zich ook rechts-radicalen elementen aan die een mogelijkheid zagen buiten hun na 1945 in sterke mate beperkte invloedssfeer te komen. Dat Poujade zich nauwelijks tegen deze ontwikkeling verzette zal gezien zijn politieke achtergrond weinig verwondering wekken.

In het blad van de UDCA kwamen regelmatig anti-semitische artikelen voor, waarin het werd voorgesteld alsof de moeilijkheden van de middenstand en agrariërs te wijten waren aan voornamelijk door joden geleide grote bedrijven en banken. Een andere zondebok van Poujade was de joodse premier Pierre Mendès-France, die werd verweten Indo-China aan de communisten te hebben uitgeleverd.

Begin 1956 nam de UDCA met groot succes deel aan de parlementsverkiezingen. De organisatie kreeg 11,6% van de stemmen en 52 zetels in de volksvertegenwoordiging. Een

van de nieuwe parlementsleden was een jeugdige jurist en gewezen para-officier in Indo-China, Jean-Marie Le Pen.

De UDCA overleefde dit succes niet lang. De tegengestelde belangen van de diverse samenwerkende middenklasse-organisaties leidden tot spanningen en conflicten en enkele jaren later viel de beweging van Poujade uiteen.

Een andere factor van betekenis voor het vrijwel volledig verdwijnen van de UDCA was de Algerijnse vrijheidsstrijd. De in november 1954 begonnen opstand tegen de Franse overheersing had in de tweede helft van de jaren vijftig zo veel aan kracht gewonnen, dat in mei 1958 door de in dat land wonende Fransen en militairen een beroep op generaal De Gaulle werd gedaan om als sterke man op te treden. De generaal werd kort daarop president met bijzonder volmachten.

'*Algériens, je vous ai compris*', riep hij tijdens een bezoek aan de kolonie de Europeanen toe. Maar al spoedig zag De Gaulle in dat de opstand niet met militaire middelen bedwongen kon worden en bovendien de krachten van de Franse economie te boven ging. De generaal streefde naar een modern Frankrijk met een industrie die in staat was te concurreren met die van de Verenigde Staten en de Sovjetunie. Een zich voortslepende koloniale oorlog paste niet in die doelstelling.

De teleurstelling over het uitblijven van een krachtadig optreden tegen de Algerijnse vrijheidsstrijders leidde in 1960 tot een nieuwe opstand van de Fransen in de kolonie en

Op zondagavond 23 april 1961 richtte generaal de Gaulle zich tot het Franse volk met een oproep hem te helpen bij het keren van de rebellie in Algerije.

Ongeveer honderduizend mensen juichten de vier generaals toe, toen zij zich op 24 april 1961 vertoonden op het Balkon van het gouvernementsgebouw in Algiers. Hun coup was toen eigenlijk al mislukt, omdat veel Franse troepen geen medewerking gaven. V.l.n.r.: de generaals Jouhaud, Salan, Challe en Zeller.

een jaar later werd na een mislukte militaire staatsgreep van vier generaals de Organisation Armée Secrète (OAS) opgericht. Deze groepering ging met terreur streven naar het behoud van een Frans Algerije.

Poujade, die in Algerije over een grote aanhang beschikte, volgde een opportunistische politiek. Met het idee een ministerspost in de regering De Gaulle te kunnen verwerven, steunde hij de generaal aanvankelijk. Dit leidde tot een breuk met een groot deel van de parlamentsfractie van zijn partij. Toen De Gaulle geen beroep op hem deed wierp hij zich weer op als onvervaard strijder voor het onder Frans bestuur houden van Algerije.⁷

De kwestie-Algerije leidde in het begin van de jaren zestig tot koortsachtige activiteiten in rechts-radicalen kring in Frankrijk. Nog in 1960 werd een Front National pour l'Algérie

Française opgericht door ondermeer Le Pen, die kort daarvoor negen maanden in Algerije had gediend, en de advocaat Jean-Louis Tixier-Vignancour. Bij het referendum dat in april 1962 naar aanleiding van de akkoorden van Evian, die Algerije onafhankelijkheid gaven, werd gehouden, wist deze organisatie ruim 9% nee-stemmers te mobiliseren. Tixier-Vignancour, een gewezen lid van de Action Française die in het begin van de oorlog enige tijd directeur was geweest van Radio-Vichy, wist drie jaar later als kandidaat bij de presidentsverkiezingen 5,2% van de stemmen te verwerven. Een van zijn naaste medewerkers was toen opnieuw Le Pen.

Een ongunstig klimaat

De kater van de verloren oorlog in Algerije, de verdeeldheid over het al dan niet steunen van de OAS-terreur, twisten van persoonlijke aard en een jeugdcultuur die vooral werd geïnspireerd door libertaire opvattingen maakten de tweede helft van de jaren zestig en de eerste helft van de jaren zeventig tot een barre tijd voor het Franse rechts-radicalisme.

Na de nodige ruzies, conflicten en zelfs een rechtszaak wist Jean-Marie Le Pen in 1973 de leiding van het een jaar daarvoor opgerichte Front National over te nemen.

Le Pen, in 1928 geboren in een traditioneel katholiek middenklassegezin in Bretagne, was al vanaf zijn studietijd in Parijs, ondermeer als colporteur van *Aspects de la France*, actief in rechts-radicalen kring. De nieuwe leider wist het Front geleidelijk op te bouwen tot de dominante organisatie van deze politieke stroming. Als een soort aartsvader van het Franse rechts-radicalisme slaagde hij er daarbij ten slotte in groepen met uiteenlopende doelstellingen als de conservatief-katholieke aanhangers van de dissidente bisschop Lebevre, ultra-liberale technocraten, neo-fascisten van diverse pluimage, royalisten en gewezen Algerije-Frans activisten in zijn beweging te bundelen.⁸

Het Front National onderscheidde zich in de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig weinig van de andere extreem-rechtse splintergroepjes die in Frankrijk en elders in West-Europa actief waren. Men fulmineerde tegen alles wat links was, riep om het herstel van tucht en orde en bepleitte in het geval van het Front een amnestie voor alle veroordeelde leden van de OAS.

De resultaten bij de verkiezingen waren echter uiterst mager. Bij de presidentsverkiezingen van 1974 kreeg Le Pen 0,7% van de stemmen. Samen met een andere ultra-rechtse partij en Tixier-Vignancour als lijst-aanvoerder kreeg men in 1979 bij de eerste rechtstreekse verkiezingen van het Europese parlement 1,3%.

Nog veel minder – 0,4% – haalde het Front bij de parlamentsverkiezingen van 1981.

De doorbraak van het Front

Verandering in die situatie kwam er pas toen de beweging in het begin van de jaren tachtig de immigratie in Frankrijk uit de vroegere koloniën en vooral Noord-Afrika voor ging stellen als het grootste gevaar dat de Franse natie bedreigde. Allerlei andere zaken als

de grote werkloosheid, de toenemende criminaliteit, het tekort aan goedkope woningen, het slechte onderwijs in veel grote steden en zelfs de verspreiding van aids moesten volgens het Front worden toegeschreven aan de komst naar Frankrijk van grote aantallen immigranten.

Dit toeschrijven van alle kwaad aan een bepaalde groep vertoont overigens grote overeenkomst met de anti-semitische agitatie door radicaal-rechtse groepen in de jaren twintig en dertig.⁹

In een aantal opeenvolgende verkiezingscampagnes werd de kwestie van de immigratie nu met succes gebruikt bij de propaganda van de beweging.

Na beperkte en plaatselijke winst bij verkiezingen voor gemeenteraden in het najaar van 1983 kwam de eerste grote doorbraak bij de verkiezingen voor het Europese parlement een jaar later. Met 11% van de stemmen deden tien Fronters hun intrede in dit parlement. Dat dit succes geen incident was, zoals in Frankrijk vaak werd beweerd, bleek bij verkiezingen in 1986 en 1988 toen de beweging van Le Pen respectievelijk 9,7% bij parlementsverkiezingen en 14,4% bij de strijd om het presidentschap wist te veroveren. Dit laatste percentage, dat werd verkregen met ruim 4,3 miljoen stemmen, is sindsdien niet overtroffen.

Parallel aan de goede resultaten bij de verkiezingen steeg ook het aantal leden van de beweging. Aan het eind van de jaren zeventig waren dit er niet meer dan enkele duizenden. Maar in de tweede helft van de jaren tachtig zou dit aantal naar eigen opgave zijn gestegen tot ongeveer 40.000. Begin vorig

jaar zou het Front zo'n 80.000 leden hebben geteld. Maar aangenomen wordt dat dit door de beweging genoemde cijfer te hoog is.¹⁰ In werkelijkheid heeft de organisatie van Le Pen waarschijnlijk rond de 55.000 leden.

Oorzaken van de opkomst

Wanneer we nu terugkeren naar de in de inleiding geformuleerde vraagstelling over de oorzaken van de opkomst van het Front National, dan kan worden gezegd dat alle drie de daar genoemde factoren: Le Pen als charismatische persoonlijkheid, onvrede over het bestaande politieke systeem en de rechts-radicaliteit in Frankrijk een rol lijken te spelen.

Van deze factoren is de onvrede over het bestaande politieke systeem waarschijnlijk de minst belangrijke. In Frankrijk is onder meer door de snelle groei van de bureaucratie en de schaalvergroting op economisch en bestuurlijk terrein evenals in andere West-Europese landen een kloof ontstaan tussen regering en bevolking. Het Front National tracht door het propageren van een 'directe democratie', die via referenda over belangrijke kwesties - zoals bijvoorbeeld dat van de immigratie - de macht aan 'het volk' zou moeten teruggeven, munt te slaan uit de gevoelens van machteloosheid. De partij doet dit eveneens door zich voortdurend af te zetten tegen de wat men noemt 'bende van vier', dat wil zeggen de vier grote partijen, die ten koste en op kosten van het volk de dienst zouden uitmaken in het land.

Le Pen zal met deze propaganda zeker een aantal proteststemmers trekken. Maar van

Jean Marie Le Pen

een diepe, door het politieke systeem veroorzaakte crisis, zoals bijvoorbeeld in Italië, is geen sprake in Frankrijk.

Van meer belang lijkt de persoonlijkheid van de nu 65-jarige Le Pen. Hij is een grote, zij het de laatste tijd duidelijk te dikke man, die van zijn optreden tijdens openbare vergaderingen van zijn partij een echte voorstelling maakt. Hij wordt aangekondigd door de muziek van het Slavenkoor uit de opera Nabucco van Verdi en spreekt vervolgens de aanwezigen toe omhangen met een sjaar in de kleuren van de Franse vlag. De strak geregisseerde bijeenkomsten, waarbij altijd een in blazer geklede ordedienst aanwezig is, worden besloten met het zingen van de Marseillaise.¹¹

Bij televisie-uitzendingen praat de leider van het Front rustig en in voor iedereen begrijpelijke taal. Hij legt er daarbij voortdurend de nadruk op dat hij wat betreft zijn opvattingen over allerlei zaken altijd gelijk heeft gehad.

Le Pen tracht door zijn optreden het imago op te roepen van een door tegenwerking ongebroken en gelouterd politicus. Een soort tweede De Gaulle, die na lange tijd in de politieke wildernis klaar staat om Frankrijk te redden van de chaos.

Opmerkelijk is dat de positie van Le Pen nauwelijks schade lijkt te lijden door de schandalen, waarbij hij telkens weer betrokken raakt. Beschuldigingen over het martelen van gevangenen tijdens zijn diensttijd in Algerije en over de merkwuurde gang van zaken bij het verkrijgen van een miljoenenverlof in de jaren zeventig, waarbij de beschuldiging opdook dat Le Pen een rijke aanhanger door het ter beschikking stellen

Grote aantallen immigranten uit Noord-Afrika.

Noten

1. Over de wortels van het rechts-radicalisme in Frankrijk bestaat een uitgebreide literatuur. Als 'klassiekers' gelden:
R. Rémond, *La droite en France, de 1815 à nos jours* (Parijs 1954) sedertdien een aantal malen herdrukt en herzien en
Z. Sternhell, *La droite révolutionnaire (1855-1914)* (Parijs 1978).
2. Zie voor de geschiedenis van de Action Française: E. Weber, *Action Française* (Stanford 1962).
3. Zie voor een uitstekend overzicht van deze partijen en partijtjes: J. Plumyène, R. Lasier, *Les fascismes français 1923-1963* (Parijs 1963) blz. 31-63.
4. A.w., blz. 97-144.
5. R.O. Paxton, *Vichy France*, New York 1972; Weber, a.w., blz. 442-476.
6. J. Algazy, *La tentation néo-fasciste en France de 1944 à 1965* (Parijs 1984) blz. 7-52; Plumyène, Lasier, a.w., blz. 197-218.
7. S. Hoffmann, *Le Mouvement Poujade* (Parijs 1956); Plumyène, Lasier, a.w., blz. 226-248, 261-297.
8. J.-Y. Camus, 'Origine et formation de Front National (1972-1981)', in: N. Mayer, P. Perrineau, *Le Front National à Découvert* (Parijs 1989) blz. 17-28.
9. M. Vaughan, 'The extreme right in France: 'Le-pénisme' or the politics of fear', in: L. Cheles, R. Ferguson, M. Vaughan (eds), *Neo-Fascism in Europe* (Londen, New York 1991) blz. 221-225.
10. P. Perrineau, 'Les étapes d'une implantation électorale (1972-1988)', in: Mayer, Perrineau, a.w., blz. 41-58; J. Gerritsen, 'De redder van Frankrijk', in: *NRC/Handelsblad*, 14 maart 1992.
11. Gerritsen, t.a.p.
12. Vaughan, t.a.p., blz. 220.
13. Zie R. Bernstein, 'French Collaborators: The New Debate', in: *The New York Review of Books*, 25 juni 1992, blz. 37-42 en ook J. Delarue, 'Pour ne pas oublier Vichy', in: *Magazine Littéraire*, december 1992, blz. 37-41.

van drugs zou hebben bewogen zijn geld aan hem te vermaken, doet hij af als laster van zijn politieke tegenstanders. Is een dergelijke antwoord niet mogelijk, zoals enkele jaren geleden bij de met veel rumoer in de media gepaard gaande scheiding van zijn vrouw Pierrette, dan wacht hij tot de publicitaire storm is uitgewoed en hervat dan zijn activiteiten. Voor veel politici zouden dit soort affaires dodelijk voor hun carrière zijn geweest, maar de aanhangers van Le Pen zien hem kennelijk als iemand 'larger than life'; een persoon voor wie de criteria die voor gewone stervelingen gelden niet van toepassing zijn.¹²

Le Pen en de traditie

Voor de opkomst van het Front National is waarschijnlijk de traditie van het rechts-radicalisme in Frankrijk van even grote betekenis als de persoon van Le Pen. De sterke nationalistische en autoritair-corporatieve stroming, zoals die tijdens de jaren twintig en dertig werd vertegenwoordigd door de Action Française en de Croix-de-Feu, en gedurende de eerste jaren van de oorlog door de organisaties van Vichy-Frankrijk, wordt door de beweging van Le Pen in aangepaste vorm voortgezet.

Dat deze rechts-radicalistische stroming ook na 1945 als een factor van belang in de Franse politiek kon blijven voortbestaan, heeft verschillende oorzaken. In de eerste plaats hadden veel aanhangers van bijvoorbeeld de Action Française na 1942 afstand genomen van het bewind van Pétain, dat naar hun mening na de Duitse bezetting van Vichy-Frankrijk zijn bestaansrecht had verloren. Zij voegden zich soms bij de Vrije Fransen onder leiding De Gaulle, die overigens zijn waardering voor een deel van het gedachtegoed van Charles Maurras nooit onder stoelen of banken stak. In een aantal gevallen gingen zij het binnenlandse verzet steunen. Hun anti-linkse en nogal eens anti-semitische politieke opvattingen bleven zij vaak trouw. Na de oorlog keerden zij veelal niet terug in de royalistische rijen, maar sloten zich aan bij een organisatie als de Gaullistische RPF. Deze rechts-nationalistische partij, kan overigens ondanks wat autoritaire trekjes, niet ondemocratisch worden genoemd. Anderen verloren hun geloof in de rechtse idealen en traden toe tot de christen-democratische of socialistische partijen.

Hierdoor kwam noch van een grondige zuivering, noch van een intellectuele afrekening met het regime van Vichy veel terecht. Een aantal kopstukken uit de collaboratie werd veroordeeld en duizenden kleine meel-

opers lieten het leven bij de bevrijding. Maar de velen die Pétain aanvankelijk actief hadden gesteund en die zich later van hem los hadden gemaakt, werden ongemoeid gelaten. Vichy-Frankrijk bleef tot in de jaren zeventig een zaak, waarover nauwelijks werd gedebatteerd. En zelfs heden ten dage zijn Pétain en het door hem geleide bewind zaken, die tot heftige controversen kunnen leiden.¹³

Deze gang van zaken had tevens als gevolg dat een sterke nationalistische stroming altijd deel kon blijven uitmaken van het Franse politieke leven.

Andere factoren die bijdroegen aan het voortbestaan van dit rechts-radicalisme in Frankrijk waren het zwakke politieke systeem tijdens de Vierde Republiek en twee verloren koloniale oorlogen, die zorgden voor een reservoir van onvolden en verbitterden, die, zo heeft de ervaring geleerd, gevoelig kunnen zijn voor de retoriek van een sterke man.

Extreem-rechts slaagde er overigens pas in politieke betekenis te krijgen, wanneer men in de propaganda kon aansluiten bij thema's, die al dan niet terecht verontrusting wekten onder brede lagen van de bevolking. In de jaren vijftig en de eerste helft van de jaren zestig waren dit respectievelijk de kwestie van de in de verdrukking geraakte middenstanders en de Algerijnse Oorlog. In de tweede helft van de jaren zestig en de jaren zeventig ontbraken dergelijke kwesties, terwijl bovendien de herrezen Gaullisten voortdurend als grootste partij deel uit maakten van de opeenvolgende centrum-rechtse regeringen.

Pas in het begin van de jaren tachtig diende zich een nieuwe kwestie aan - de immigratie - die in combinatie met de snel stijgende werkloosheid door radicaal-rechts kon worden gebruikt als thema voor agitatie. Het Front National verbond deze twee zaken met elkaar door te suggereren dat de werkloosheid, die in Frankrijk ook in de tweede helft van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig rond de 10% is blijven schommelen, verband houdt met het grote aantal immigranten in het land.

kleio

Aanval van boven

Tamme Stallinga

Ten tijde van de politionele acties in het voormalige Nederlands-Indië bevond zich in de gelederen van het KNIL een aantal parachutisteneenheden. Tijdens de tweede politionele actie waren ze samengevoegd tot een Para Gevechts Groep. Die voerde toen een drietal luchtlandingen uit, waaronder de overval op Djokjakarta die resulteerde in de gevangenneming van Soekarno c.s. Welke rol speelden deze voorlopers van de huidige Luchtmobiele Brigade in het Nederlands-Indonesisch conflict?

Tamme Stallinga, pas afgestudeerd historicus aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen, geeft een overzicht.

De naoorlogse parachutisteneenheden van het KNIL ontstonden uit het Korps Insulinde. Dit Korps opereerde in de Tweede Wereldoorlog vanaf Ceylon in de strijd tegen Japan. Tot zijn taken behoorde het uitvoeren van speciale opdrachten achter de vijandelijke linies, in dit geval voornamelijk op Noord-Sumatra. Het ging daarbij om het vergaren van inlichtingen, het opzetten van een ondergrondse organisatie voor spionage en guerilla en het uitvoeren van commando-raids.

Om deze opdrachten goed te kunnen uitvoeren, ontvingen de leden van het Korps Insulinde een keiharde commando-training. Ze werden geoefend in watertraining (met kano door de branding), jungletraining, omgaan met verschillende wapens en explosieven, 'silent killing' en inlichtingenwerk. Later kregen ze nog een parachutistenopleiding.²

De leden van het Korps waren allen vrijwilligers. De kern bestond uit een groep van de Prinses Irene Brigade onder leiding van

enkele KNIL-officieren. Later traden nog gestrande Indonesische Mekka-gangers tot het Korps toe en Chinees-Indische vrijwilligers uit het leger van Tsjang Kai Sjek. Na afloop van de oorlog in Europa kreeg het Korps versterking van leden van No.2 (Dutch) Troop van No.10 (Interallied) Commando en van oorlogsvrijwilligers. Het Korps Insulinde telde aanvankelijk ongeveer 80 leden. Na mei 1945 steeg dit aantal tot ongeveer 200 man.

Het aantal luchtlandingsoperaties tot en met 1945 was nog heel beperkt. In de laatste twee maanden van de oorlog werden voor het eerst enkele groepen met parachutes boven de binnenlanden van Sumatra afgeworpen. Na de Japanse capitulatie op 15 augustus was het KI actief met zogeheten Rapwiewerkzaamheden (Rescue Allied Prisonners of War and Internees). De groepen die al op Sumatra waren, kregen opdracht om krijgsgevangenen- en burgerinterneringskampen op te sporen en eerste hulp te verlenen. Ter versterking werden nog meer groepen afgeworpen, waarvan enkele op Java.

Belangrijke figuren in het KI waren de KNIL-officieren W. Scheepens, later de oprichter van het Korps Speciale Troepen en C. Sisselaar, die de hoofdrol speelde bij de totstandkoming van de parachutisten-eenheden van het KNIL.

De eerste Nederlandse parachutisteneenheid

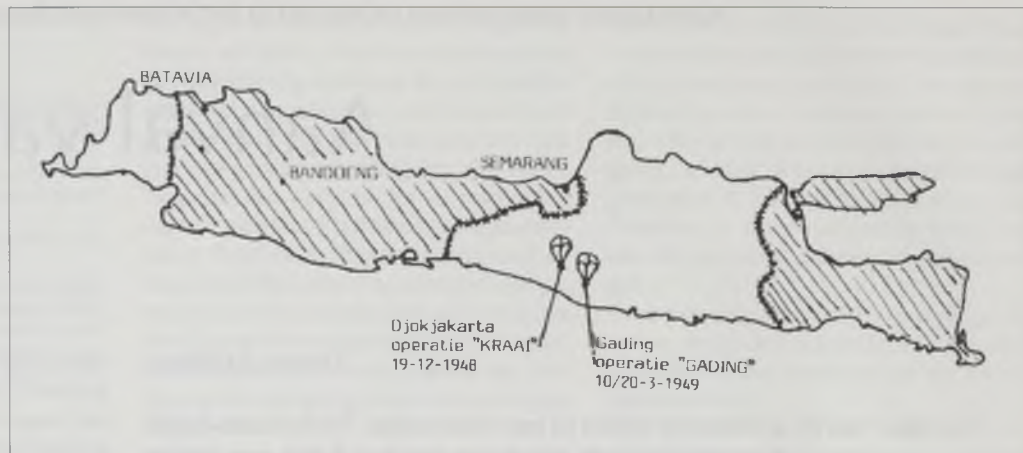
Eind november 1945 werd het Korps Insulinde opgeheven. Sisselaar vertrok naar Batavia om met de generale staf te bespreken wat er met de manschappen moest gebeuren. Van generaal Uhl, de chef-staf, kreeg Sisselaar de opdracht een organisatie- en opleidingsschema te ontwerpen voor een parachutistenbataljon. Luitenant N.J. de Koning, een veteraan van No.2 (Dutch) Troop, kreeg tot taak om personeel en materieel van het

Tjilititan, ochtend van 29 dec. 1948. Personeel 1e Para Cie., gereed voor instappen, actie Ekster (Djambi). (Foto: Sectie Militaire Geschiedenis Koninklijke Landmacht.)

Luchtlandingsacties op Java.
Bron: P.G.H. Maaldrink, e.a.
Het korps Commandotroepen
1942-1982
(Roosendaal 1982).

Demarcatielijn/Van Mook-lijn

Gebieden onder Nederlandse controle

KI van Ceylon naar Java te smokkelen. De Britten hadden namelijk verboden dat Nederlandse troepen op Java en Sumatra zouden landen.

Op 1 maart 1946 kwam het in Batavia tot de oprichting van de School voor Opleiding van Parachutisten (SOP). Sisselaar werd tot commandant benoemd, maar vertrok kort daarna met enkele andere officieren naar Europa om zich verder te verdiepen in de strijdwijze van luchtlandingstroepen. De SOP moest naar Hollandia op Nieuw-Guinea verhuizen. De geïsoleerde ligging van deze plaats bevorderde de geheimhouding, vooral voor de Britten.

In juli 1946 begonnen de opleidingen, geheel volgens het beproefde KI-recept. De opleiding bestond uit twee fasen. Eerst de Commandocursus, daarna de Springcursus. Verbindingspersoneel kreeg een extra zware opleiding. Na voltooiing van de Commando-cursus volgden zij nog de Radiocursus.

Welke beweegredenen had de Nederlands-Indische legertop om een gespecialiseerde para-eenheid op te richten?

In zijn artikel over het Korps Speciale Troepen (KST) wijst J.A. de Moor op het militaire nut dat een speciale eenheid volgens de legerleiding had.³ Door de grote beweeglijkheid kon ze strategisch verrassend optreden, nu eens hier dan weer daar. Vooral in een uitgestrekt gebied als de Indonesische archipel kwam dit zeer van pas. Een kleine, goed geplaatste eenheid kon evenveel bereiken als een grote, ingewikkelde operatie met infanterie, tanks en artillerie.

Begin 1947 werd uit diegenen die de Com-

mandocursus hadden doorlopen een detachement gevormd. Begin maart van dat jaar verplaatste de legerleiding het detachement via Bali naar Java, en in april en mei werd de eenheid ten zuiden van Batavia aan de demarcatielijn gestationeerd. Na deze stationering volgden elf man de opleiding tot springinstructeur, waarbij één man door een ongeval moest afhaken. Ondertussen was het detachement op 1 mei 1947 officieel omgedoopt tot 1e Parachutisten Compagnie (1e Para Compagnie). Kapitein Sisselaar werd de commandant en hij kwam onder rechtstreeks bevel van de Chef Generale Staf te staan.

De 1e Para Compagnie, op papier plus-minus 250 man sterk, bestond uit een staf met verbindingspersoneel en zware wapens, en drie Troepen. Een Troep omvatte twee pelotons en een peloton bestond uit twee secties van ongeveer 10 man.

Inzet: de eerste politionele actie

Tijdens de eerste politionele actie, tussen 21 juli en 5 augustus 1947, voerde de 1e Para Compagnie enkele acties uit. Op de eerste dag bezette zij in samenwerking met het Depot Speciale Troepen onder leiding van kapitein R.P.P. Westerling Republikeinse gebouwen in Batavia. Enkel dagen later veroverde de 1e Para Compagnie op West-Java een tweetal krachtcentrales en stuwdammen. Hierbij kregen de para's hun eerste gesneuvelden te betreuren, luitenant R.A. Rudolph. Via Semarang op Midden-Java werd de 1e Para Compagnie naar Oost-Java verplaatst.

kleio

nummer 5/93
pagina's 18 en 19

- Demarcatielijn/Van Mook-lijn
- Gebieden onder Nederlandse controle

Luchtilandingsacties op Sumatra.

Bron: P.G.H. Maaldrink e.a. Het korps Commandotroepen 1942-1982 (Roosendaal 1982).

In de omgeving van Soerabaja en Malang voerden ze een vijftiental zuiveringsacties uit.

Begin oktober keerde de 1e Para Compagnie terug naar West-Java. Bandoeng, met in de nabijheid het vliegveld Andir, werd de vaste standplaats voor de para's. Eindelijk kon met de Springcursus begonnen worden. Na afloop van de cursus vonden er springtrainingen in groter verband plaats.

Ondertussen vond er een commandowisseling plaats. Kapitein Sisselaar, een reservist, werd gedemobiliseerd. Met tegenzin namen de para's afscheid van deze populaire officier, die door zijn mannen vaak 'ome Cees' werd genoemd. Op 1 maart 1948 nam kapitein Eekhout het commando over. Hij was er als officier-cursist bij de SOP vanaf het begin bij geweest. Voor zijn benoeming tot commandant had hij stafwerkzaamheden verricht ten behoeve van de 1e Para Compagnie. De SOP kwam onder commando te staan van kapitein De Koning.

In mei 1948 begonnen vrijwilligers van het Korps Speciale Troepen met Springcursussen bij de SOP. Dit gebeurde op initiatief van de commandant van het KST, kapitein Westerling. Het was de bedoeling om een para-eenheid binnen het KST op te richten. Dit KST was een eenheid voor grondoptreden. Door toevoeging van een para-eenheid zou het korps moeilijker en riskanter opdrachten kunnen uitvoeren.

Dat de legerleiding toestemming gaf tot de oprichting van een tweede para-eenheid had echter nog andere redenen. Om dit te verduidelijken zal ik eerst het Nederlandse militaire beleid toelichten.⁴

Dit beleid werd in 1946 geformuleerd door generaal Spoor, de opperbevelhebber in Nederlands-Indië. Het militair-strategische einddoel van Nederland was de gedeeltelijke of gehele bezetting van Java en Sumatra. Dit moest gebeuren door middel van een twee-fasen offensief die de 'speerpuntstrategie' genoemd werd.

In de eerste fase moesten mobiele colonnes snel over de wegen oprukken (als speerpunten) en de sleutelposities van de tegenstander veroveren. In de tweede fase zou vanuit de sleutelposities het omliggende land gepacificeerd worden. Dit moest gebeuren door middel van de oude, beproefde, vooroorlogse anti-guerilla methoden van het KNIL.

Tijdens de eerste politionele actie werd de speerpuntstrategie met redelijk succes toegepast. Grote delen van Java en Sumatra, de economisch belangrijkste gebieden, werden veroverd. Maar de Nederlandse opmars was soms ernstig vertraagd door de strijdwijze van de Republikeinse strijdkrachten. Die ondermijnden namelijk wegen en bruggen en legden hinderlagen voor Nederlandse patrouilles.

De Republikeinse troepen hadden zich in het bergachtige zijterrein teruggetrokken en waren van daaruit een guerilla begonnen. Van een snelle pacificatie kon aldus geen sprake zijn.

De Nederlands-Indische legertop beschouwde de Republiek als een organisatie die gedragen werd door een kleine groep extremisten, die de goedwillende bevolking in haar greep hield door middel van propaganda en terreur. Door de Republikeinse politieke en militaire top uit te schakelen zou het volgens hun snel gedaan zijn met het Republikeinse verzet. Dit werd het nieuwe militair-strategische einddoel.

Generaal Spoor beschouwde luchtlandings-troepen als het ideale middel om de vertragingsactiek van de Republikeinen te omzeilen. Het was mogelijk om parachutisten rechtstreeks op het doel neer te laten en dat binnen korte tijd te veroveren. Ook kon men door snel optreden een eventuele politieke beslissing (van Den Haag of de Veiligheidsraad) voorblijven.

Voor Spoor c.s waren dit de belangrijkste redenen om een tweede para-eenheid op te richten. De belangrijkste taak die Spoor aan de para's toedacht was een aanval op Djokjakarta, de Republikeinse hoofdstad, om Soekarno c.s gevangen te nemen.

Frictie en fusie

Omstreeks september 1948 was de militaire planning voor een eventuele tweede 'politonele' actie voltooid. De 1e Para Compagnie en de nieuwe, in augustus 1948 opgerichte Parachutisten Compagnie van het Korps Speciale Troepen (Para Compagnie KST) kregen de opdracht om één gevechts-

eenheid te vormen, die Para Gevechts Groep werd genoemd. De Para Gevechts Groep bestond uit een staf met ondersteunende wapens (mortieren, machinegeweren) en de twee para-compagnieën. Kapitein Eekhout werd de commandant.

Vanwege de verregaande samenwerking kwamen er voorstellen om de 1e Para Compagnie met het KST te laten fuseren. De legerleiding stemde met deze plannen in, maar stelde de realisatie ervan uit vanwege problemen bij het KST. De commando's hadden inmiddels de naam gekregen dat zij uiterst gewelddadig en excessief optraden. Na weer een klacht werd de Militaire Politie belast met een onderzoek. De conclusie van dit onderzoek was dat het optreden van het KST uit de hand gelopen was vanwege een falende leiding. Alleen professionalisering van het kader, waarbij zich veel reserve-officieren en oorlogsvrijwilligers bevonden, en een strengere disciplinerende van de manschappen kon de zaak rechtzetten. De legerleiding besloot om kapitein Westerling en enkele van zijn naaste medewerkers te vervangen. De nieuwe commandant van het KST werd een officier van de oude stempel, luitenant-kolonel W.C.A. van Beek.

Begin november vond de commandowisseling plaats. Na deze 'zuivering' van het 'besmette' KST mocht de fusie met de 1e Para Compagnie wel doorgaan. Deze zou uiterlijk op 1 januari 1949 plaatsvinden. Er zou ook een gecombineerde opleidingsschool komen. Maar voor het zover was brandde de strijd weer los. Op 19 december 1948 begon de tweede politionele actie.

Tweede inzet: operatie kraai

Om toch nog enige invloed in Indonesië te kunnen houden had Nederland al in 1946 een federatie-plan voorgesteld. Daarbij zou Indonesië in deelstaten opgedeeld worden, die samen de Verenigde Staten van Indonesië zouden gaan vormen. Deze VSI moest samen met Nederland een Unie gaan vormen. Het was de bedoeling dat de Republiek Indonesië één van de deelstaten zou worden en dat zij afstand deed van haar attributen van onafhankelijke staat, namelijk van haar leger en diplomatieke betrekkingen. Na lange en slepende onderhandelingen weigerde de Republiek uiteindelijk. De Nederlandse regering besloot toen om de Republiek met militaire middelen uit te schakelen.

De tweede politionele actie begon met een luchtlandingsactie, die operatie 'Kraai' werd gedoopt. In de vroege ochtend van 19 december 1948, na een inleidende beschieting door jachtbommenwerpers, landde de complete Para Gevechts Groep op het vliegveld Magoewo bij Djokjakarta. Binnen korte tijd werden de verdedigers overmeesterd en namen de para's, ongeveer 250 man sterk, verdedigende posities in rondom het vliegveld. Een explosievenopruimingsploeg maakte een landingsbaan vrij en ruim een uur na het begin van de actie landde het eerste C-47 Dakota-transportvliegtuig van de luchtbrug. Via deze luchtbrug werd de Gevechtsgroep-M aangevoerd. Deze bestond uit het resterende deel van het KST en twee infanteriebataljons. Voor de luchtbrug waren een kleine veertig Dakota's verzameld, onder ande-

Gevangennamen van Sukarno, Hatta en Sjahrir; in gezelschap van een Nederlandse officier, Kolonel de Lange.

(Bron: Sectie Militaire Geschiedenis van de Koninklijke Landmacht.)

kleio

nummer 5/93
pagina's 20 en 21

re van de Marine Luchtvaart Dienst en de KLM.

Omstreeks het middaguur rukte de Gevechtsgroep-M, onder commando van luitenant-kolonel Van Beek, op naar Djokja. De Para Gevechts Groep bleef achter om het vliegveld te bewaken. Na een kort gevecht werden President Soekarno, Hatta, Sjahrir en enkele ministers gevangen genomen. Men slaagde er niet in om ook de Republikeinse legerleiding gevangen te nemen. Enkelen van hen waren niet in de stad. Generaal Soedirman, de opperbevelhebber die tuberculose had en zwaar ziek was, wist met een escorte uit de stad te ontsnappen.

Derde inzet: operatie ekster

Op 29 december vond de tweede luchtlandingsactie in tien dagen plaats. Dit was operatie 'Ekster'. Het doel van deze operatie was de verovering van de stad Djambi op Midden-Sumatra en de in de omgeving liggende olievelden en installaties.

Een grondaanval tegen Djambi leek onverstandig vanwege de grote afstand tussen deze stad en door Nederlandse troepen gecontroleerd gebied. Bij een grondaanval zouden de Republikeinen alle kans krijgen om vernielingen aan te richten voordat Nederlandse troepen ter plaatse zouden zijn.

De actie liep bijna nog op een mislukking uit. Jachtbommenwerpers waren 's ochtends vroeg al begonnen met de inleidende beschietingen. Ook waren pamfletten afgevoerd. De tegenstander was dus op de hoogte van de komende aanval. Maar men besloot de dropping van de Para Gevechts Groep uit te stellen vanwege laaghangende bewolking. Pas 's middags landden de para's en wel in vier verschillende groepen, omdat de doelen zo verspreid lagen. Drie groepen landden bij de olievelden en stuitten daar op heftige weerstand. Laat in de middag hadden ze die overwonnen. De vierde groep had tot taak het vliegveld Paal Merah te veroveren. De Republikeinse bezetting van dat vliegveld werd toch nog verrast. Men had niet meer gerekend op een Nederlandse aanval die dag. Door middel van een luchtbrug konden voor het donker nog twee infanterie-compagnieën van het KNIL ingevlogen worden.

De KNIL-eenheden namen de bewaking van het vliegveld en van één van de olievelden over. De twee vrijgekomen groepen para's, allen van de 1e Para Compagnie maakten zich op voor de aanval op Djambi.

Op de toegangswegen tot de stad was het 's middags al tot heftige schermutselingen gekomen. De volgende ochtend vroeg werd de aanval ingezet. Om een uur of negen was de stad veroverd. Over de Batanghari-rivier, die met de zee in verbinding stond, voerde de Marine nog twee infanterie-compagnieën aan.

Op 31 december en 1 januari werd de Para Gevechts Groep in twee echelons teruggevlogen naar Andir.

Vierde inzet: operatie modder

Meteen daarop volgde een derde luchtlandingsactie, operatie 'Modder', een haastklus. Voor het begin van de tweede politionele actie hoopte Nederland namelijk de Veiligheidsraad te snel af te kunnen zijn vanwege het kerstreces. Maar voor de kerst kwam de Veiligheidsraad toch nog speciaal bijeen. Besloten werd dat er op 5 januari 1949 om 24.00

de verwachting in zeer moerassig en drassig te zijn. Achteraf gezien had men dus geen betere codenaam voor deze operatie kunnen bedenken.

De Republikeinse strijdkrachten hadden nauwelijks aandacht besteed aan dit afgelegen gebied, zodat er geringe tegenstand was. 's Avonds waren alle doelen in Nederlandse handen en werden er verdedigende posities ingenomen.

In de daarop volgende twee weken bleven de para's in Indragiri gestationeerd. Dagelijks liepen zij patrouilles, waarbij het af en toe tot schermutselingen kwam. Op 20 januari embarkeerde de Para Gevechts Groep en voer zij terug naar Java.

Op 1 maart 1949 vond de uitgestelde fusie tussen de 1e Para Compagnie en het KST plaats. De Para Gevechts Groep werd omgedoopt tot Para Afdeling (Para Afd. KST). De Para Compagnie KST werd nu de 2e Para Compagnie genoemd. Zij verwisselden hun groene commando-baret voor de rode baret van de parachutisten.

Parachutisten van het RST te Palembang, 2e Politionele Actie, december 1948. (Foto: Sectie MGKL.)

uur een staakt-het-vuren zou ingaan. Voor dat tijdstip wilde de legerleiding de olierijke streek Indragiri in het noorden van Midden-Sumatra nog in handen krijgen. Deze taak werd aan de Para Gevechts Groep toevertrouwd. De planning moest in vier dagen gebeuren. Dat bleek achteraf een te korte voorbereidingsperiode.

Op 5 januari 's ochtends vroeg landden de para's. De 1e Para Compagnie bij Air Molek en de Para Compagnie van het KST bij Rengat. Beide landingsterreinen bleken tegen

Vijfde inzet: operatie gading

Inmiddels was er op Java een hevige guerillastrijd uitgebroken. Generaal Spoor streefde nog steeds naar de gevangenneming van de Republikeinse legertop. Volgens inlichtingen zou generaal Sudirman zich te Wonosari bij Gading, ten zuid-oosten van Djokja, bevinden. In Gading bevond zich ook een sterke radiozender van de Republikeinen. Er werd dus besloten om door middel van een luchtlanding twee vliegen in één klap te slaan.

Op 10 maart 1949 landde de Para Afdeling op het vliegveldje bij Gading. Op het landingsterrein bleek bamboe roentjing (aangepunte bamboestokken) te staan. De para's hadden er weinig last van, er waren vier lichtgewonden. Maar de opruimingsploeg had de hele dag nodig om een landingsbaan vrij te maken.

Het Republikeinse leger had de streek ontruimd vanwege herhaaldelijke Nederlandse luchtaanvallen. De Para Afdeling ondervond dan ook nauwelijks weerstand. Maar noch Generaal Sudirman, noch de radiozender werden aangetroffen. Na enkele verkenningssacties te hebben uitgevoerd keerde de Para Afdeling op 22 maart terug naar haar thuisbasis.

Deze weinig succesvolle actie was de laatste luchtlandingsoperatie van de para's. Tot aan de wapenstilstand van 10 augustus 1949 traden de para's alleen nog op als grondtroepen.

Afloop en conclusies

Eind maart 1949 werd luitenant-kolonel Van Beek nog vervangen. Waarschijnlijk omdat hij niet was geslaagd in zijn missie van professionalisering en disciplineren. In zijn plaats kwam luitenant-kolonel J.J.F.Borghouts, een figuur die in het verzet in Nederland een belangrijke rol had gespeeld. Er bestonden nog ambitieuze plannen want men wilde het KST ombouwen tot een Brigade Speciale Troepen. Die zou bestaan uit een bataljon parachutisten en twee bataljons commando's. Op 15 juli 1949 richtte de legerleiding alvast een Regiment Speciale Troepen (RST) op. De Para Afdeling werd omgedoopt tot 1e Bataljon Parachutisten (RST-1[Para]). De sterkte was ongeveer 400 man en zou volgens de plannen uiteindelijk ruim 600 man moeten worden.

Na de soevereiniteitsoverdracht aan de Verenigde Staten van Indonesië op 27 december 1949 werd het KNIL opgeheven. Ook voor het Regiment Speciale Troepen was er geen bestaansrecht meer. De Nederlandse leden werden gerepatriëerd en velen vonden onderdak bij het Korps Commandotroepen van de Koninklijke Landmacht. De Indonesische leden gingen over naar het Republikeinse leger of werden gedemobiliseerd. Anderen vertrokken ook naar Nederland. Een echte luchtlandingseenheid kende het Nederlandse leger sindsdien niet meer.

Hoe valt nu de rol te omschrijven die de para-eenheden in het Nederlands-Indonesisch conflict hebben gespeeld?

Generaal Spoor beschouwde de para's als een wondermiddel. Hiermee kon de legerleiding de Republikeinse verdragingsacties omzeilen en politieke beslissingen voorblijven. Spoor durfde nu grotere risico's te nemen, te groot naar later bleek.

Het optreden van de para's mag zonder meer succesvol genoemd worden. Door de verrassingsoverval op Djokja was het mogelijk om de Republikeinse regeringstop gevangen te nemen. Maar de gevangenneming van Soekarno riep in het buitenland veel verontwaardiging op. Nederland kwam onder sterke internationale druk te staan. Door de inzet van de para-eenheden konden ook afgelegen gebieden toch nog onder Nederlandse controle gebracht worden. Maar Spoor had vanwege demobilisaties vanaf de tweede helft van 1948 te kampen met een afnemend troepenaantal. Daardoor bleken er te weinig troepen te zijn om dit uitgestrekte gebied te kunnen controleren. Dit was voor de Republikeinse guerilla zeer gunstig.

Door het buitenland onder druk gezet en met een uitzichtloze guerilla-oorlog in het vooruitzicht zank de Nederlandse regering de moed in de schoenen.

Alhoewel het directe optreden van de para's dus succesvol was, werkten juist die militaire successen op wat langere termijn ongunstig uit voor het Nederlandse beleid. Daartoe gedwongen door de internationale publieke opinie moest Nederland de strijd ondanks zijn militaire successen opgeven en afstand doen van Indonesië.

Noten

1. T. Stallinga, *Soldaten uit de lucht. Oprichting, organisatie en inzet van de eerste Nederlandse parachutisteneenheden ten tijde van het Nederlands-Indonesisch conflict 1945-1949* (Doctoraalscriptie Nieuwste Geschiedenis KU Nijmegen 1992).
2. J.Th.A. de Man, *Opdracht Sumatra. Het Korps Insulinde 1942-1946* (Houten 1987).
3. J.A. de Moor, 'Het Korps Speciale Troepen: tussen Marechaussee-formule en politionele actie', in: G. Teitler en P.M.H. Groen (ed.), *De politionele acties* (Amsterdam 1985).
4. P.M.H. Groen, *Marsroutes en dwaalsporen: het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950* (Den Haag 1991).

'Wij blijven het betreuren ...'

Zowel in 1993 als in 1994 staat het onderwerp 'Nederland naar een modern-industriële samenleving' op het programma; een onderwerp dat in twintig lessen behandeld moet worden. Een onderwerp ook dat bij veel leerlingen niet een spontaan enthousiasme zal opwekken en nogal wat voorkennis vereist van de politieke en internationale verhoudingen. Die worden in de stofomschrijving namelijk buiten beschouwing gehouden.

In 1990 is in het juninummer van KLEIO door de commissie reeds eerder een bespreking gewijd aan de examenkaternen. Er werd toen geconstateerd dat het veelal ontbrak aan een aantrekkelijke lay-out. Het taalgebruik liet met betrekking tot de mavo/lbo-leerlingen nogal te wensen over. Bovendien sloten de katernen niet aan bij de belevingswereld van de doelgroep. Het was overigens de vraag of dat de makers van de katernen aan te rekenen viel. Na drie jaar leek het ons zinnig om de katernen opnieuw aan een onderzoek te onderwerpen.

J. Daalmans
T. Kampen
R. Hendrix
G. Twickler
P. Stuart

voor onze mavo/vbo doelgroep geschikt: leerlingen zijn gebaat bij korte, enkelvoudige zinnen. Wel heeft dat als nadeel dat de zinnen soms irritant snel op elkaar volgen. Het woordgebruik is zonder meer goed. Ons enige bezwaar is dat de auteurs zich bezondigen aan het terloops benoemen van ingewikkelde termen, waarvan dan geen nadere uitleg volgt. Voorbeelden daarvan zijn onder andere: infrastructuur, nationaal inkomen.

Er wordt ruimschoots gebruik gemaakt van beeldmateriaal, maar dat is niet altijd functioneel te noemen: het vult de tekst niet aan en is ook lang niet altijd toelichtend. Bovendien worden er in onvoldoende mate (verwerkings)vragen over gesteld. De onderschriften bij de illustraties zijn niet altijd relevant.

Sommige uitspraken zijn verre van waardevrij, maar nodigen – juist daarom – uit tot discussie en meningsvorming.

* opdrachten

De opdrachten staan – zoals altijd – weer achterin. Jammer, want wij hebben al vaker erop aangedrongen ze bij de betreffende hoofdstukken te plaatsen.

Bij de afbeeldingen die verspreid in het katern zijn afgedrukt, zijn helemaal geen vragen of opdrachten gezet.

In de inleiding beloven de auteurs dat leerlingen die dit examenboek hebben doorgevoerd alle structuurbegrippen en vaardigheden zullen beheersen. Wij zetten daarbij vraagtekens, want niet alles komt aan bod en evenmin in voldoende mate! Trouwens, waarom heeft men in de handleiding niet aangegeven om welke structuurbegrippen en vaardigheden het gaat?

'Geschiedeniswerkplaats'

Examenboek Mavo 1993, Nederland naar een modern-industriële samenleving, door J. D. van den Berg en A.C.M. Peek. (Groningen, Wolters/Noordhoff) 48 blz., f12,50.

* stofomschrijving

De auteurs hebben de stofomschrijving gevolgd. De leerstof is verdeeld in vijf hoofdstukken (29 bladzijden) en loopt synchroon met de stofomschrijving. Dit geeft leerling en leerkracht de garantie dat alles gestructureerd is en overzichtelijk aan bod komt. Dat neemt echter niet weg dat wij het hoogst twijfelachtig vinden of het boekje zelfstandig door de leerlingen kan worden doorgewerkt.

De begrippen uit de stofomschrijving zijn vet gedrukt. Achterin is een alfabetische begrippenlijst opgenomen.

* taalgebruik

Het in het boek gehanteerde taalgebruik is

Examenboek CSE

Nederland naar een modern-industriële samenleving mavo-editie door J. Roos e.a. (s Hertogenbosch, Malmberg) 58 blz., f12,55.

* stofomschrijving

De bundel volgt, zoals de schrijvers in hun voorwoord zeggen, de officiële stofomschrijving. Voor de docent is dat veilig en handig, je kunt er de stofomschrijving desgewenst op naslaan, voor de leerling een goed handvat.

Het is jammer dat het 'Ten geleide' niet meer naar de leerling toegeschreven is. Er wordt wel verwezen naar een 'begrippenapparaat', maar leerlingen blijven hangen aan de mededeling dat ze oefening verkrijgen in de vereiste 'vaardigheden en structuurbegrippen'. Waarom is niet kort aangegeven welke structuurbegrippen en vaardigheden dat zijn en waarom die voor het vak geschiedenis belangrijk zijn.

Jammer is ook dat niet aangegeven wordt waarom het jaar 1948 is gekozen als beginpunt en 1973 als einde van de periode.

* lay-out

De keuze voor een bladspiegel met twee kolommen heeft voor mavo/vbo-leerlingen nogal wat nadelen. Het wordt echter problematisch als ook nog een zeer klein lettertype gebruikt wordt. Dit alles verhoogt de leesbaarheid zeker niet! Heeft men dit gedaan om zoveel mogelijk tekst op een bladzijde onder te brengen ten gunste van - overigens overvloedig - illustratiemateriaal?

Dat plaat-, tabel- en tekenwerk wordt tamelijk consequent op de rechter bladzijde afgedrukt.

Elk hoofdstuk wordt ingeleid door een vetgedrukte samenvatting, waarna de titel (in leus-vorm: 'De Gouden Jaren', 'Gezinsherstel is volksherstel') kernachtig het hoofdtopic benoemt. De subtitel refereert aan de stofomschrijving.

De tamelijk korte paragrafen zijn van duidelijke kopjes/titels voorzien. Binnen de paragrafen wordt - soms - puntsgewijs een overzicht aangebracht.

Aan het einde van elk hoofdstuk staan vragen en opdrachten. Deze staan per paragraaf bij elkaar. Het bronnenmateriaal (teksten, cartoons, tabellen/grafieken en foto's) volgt daarna.

Het geheel ziet er zeer verzorgd uit.

* leerproces ten aanzien van de begrippen

Achterin de bundel is een begrippenlijst opgenomen die, jammer genoeg, niet volledig

overeenkomt met de in de stofomschrijving genoemde begrippen!

De in de tekst opgenomen begrippen zijn vet gedrukt.

* taalgebruik

Het verhaal in het katern is een nogal essayistisch betoog, dat mede door de lange en soms wat complexe zinnen moeilijk te lezen en te begrijpen is, zeker voor vbo-leerlingen.

Ook bij deze methode blijven wij de indruk houden dat de mavo/vbo-versie een afgeleide is van de deeltjes voor Havo en Vwo.

* opdrachten

De vragen zijn onder te verdelen in twee categorieën:

- een groot aantal reproductievragen, die paragraafgewijs bij elkaar staan en afgewisseld worden door een aantal begrips- en analysevragen;
- vragen bij het bronnenmateriaal, die kennis van en inzicht in structuren toetsen en leerlingen uitnodigen zich een mening te vormen.

Overigens is nogal wat beeldmateriaal opgenomen zonder dat er opdrachten bij zijn. Dit is echter zodanig gekozen dat het de leerder de mogelijkheid biedt zaken uit de tekst te illustreren en te verdiepen.

* doelstellingen

Er wordt inzicht gegeven in de historische ontwikkeling van de huidige samenleving. Met succes pogen de schrijvers veranderende opvattingen, gewoontes en (economische, sociale en culturele) structuren binnen de periode te vatten. Er wordt echter onvoldoende rekening gehouden met de beleavingswereld van de mavo/vbo-leerling. Maar of dat alleen de schrijvers van het katern is aan te rekenen valt te betwijfelen.

Het eindoordeel over deze methode is positief.

'Examentraining op niveau C/D 1993'

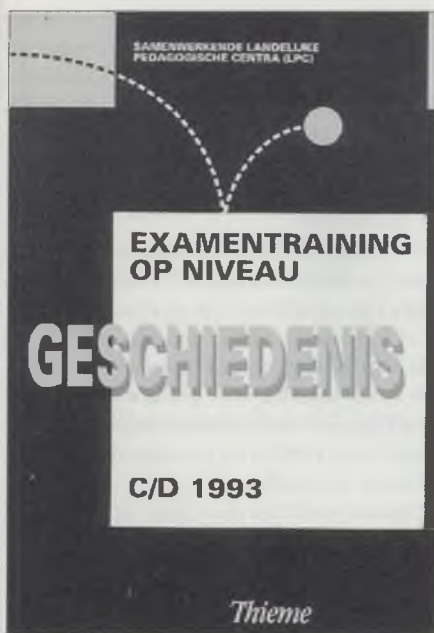
door J. Henkes en J. Ruyters (Zutphen, Thieme), 158 blz. (twee onderwerpen), prijs f 15,25

* stofomschrijving

In het voorwoord geven de schrijvers een verantwoording van de periodekeuze van het onderwerp. Ze richten zich daarbij recht-

kleio

streeks tot de leerling, waarvoor hulde! Dit wekt de verwachting dat de schrijvers uitgaan van de belevingswereld van de leerlingen: dat valt wat tegen, zoals verderop in de examenbundel blijkt.

De aanduiding van de hoofdstukken en de paragrafen volgt de stofomschrijving precies.

* lay-out

De bundel oogt saai, weinig aantrekkelijk en goedkoop. De afbeeldingen zijn allemaal in zwart-wit, soms onduidelijk en van slechte kwaliteit. De bundel, waarin het andere examenonderwerp ook is opgenomen, heeft wel een handig formaat, een prettige bladspiegel en is in een goed leesbaar lettertype gedrukt. De tekstvragen volgen direct na elke paragraaf en zijn duidelijk gemerkt. De tekst wordt afgewisseld met cartoons, foto's, leestekstjes, grafieken en tabellen in diverse vormen.

De (korte) paragrafen zijn duidelijk aangegeven met tussenkopjes.

* leerproces ten aanzien van begrippen

Achterin de bundel is een lijst van begrippen opgenomen die redelijk compleet is. In de leertekst zijn de begrippen met een sterretje aangegeven.

* taalgebruik

De tekst is geschreven in korte zinnen en een essayistische stijl. Zo hier en daar wordt een kort en puntsgewijs overzicht gegeven: heel functioneel!

Het eenvoudige taalgebruik moet ook voor een vbo-leerling goed te begrijpen zijn.

* opdrachten

Leerlingen kunnen zelfstandig werken. De tekstvragen (met een reproductief karakter) zijn duidelijk bij de betreffende tekst geplaatst en direct op die tekst gericht. Ook worden er duidelijke begrips-, analyse- en evaluatievragen gesteld.

De vragen bij het bronnenmateriaal zijn goed te onderscheiden van de tekstvragen doordat zij cursief gedrukt zijn. Bovendien zijn ze goed afgewisseld met de tekst, omdat de bronnen en de vragen daarbij tussen de tekst in staan.

De proefexamens zijn opgenomen in de docentenhandleiding.

* doelstellingen

De auteurs proberen naar de mavo/vbo-leerlingen toe te schrijven, maar slagen daarin slechts ten dele.

Er worden ontwikkelingen geschetst en ook de structuurbegrippen komen goed uit de verf. Het inoefenen van vaardigheden kan - dankzij de grote hoeveelheid aan verschillende bronnenmateriaal - in bevredigende mate plaatsvinden.

Het eindoordeel over deze methode is positief. Men kan er goed mee werken. Maar de docent zal wel een aanvulling moeten geven met aantrekkelijk(!) beeldmateriaal (een goede video bijvoorbeeld).

'Studiegids voor het CSE 1993 lbo/mavo'

door W.F. Kalkwiek en A.C. de Beer (Amsterdam, Meulenhoff Educatief) 121 blz., f22,50 (twee onderwerpen).

* stofomschrijving

Ook deze 'studiegids' gaat uit van de stofomschrijving zoals die verspreid is. En ook deze methode volgt de stofomschrijving waar het de hoofdstukindeling betreft.

De begrippen die in de stofomschrijving genoemd worden staan ook achterin de studiegids.

* lay-out

De studiegids heeft een ruime bladspiegel met een duidelijk lettertype, waardoor het boek overzichtelijk aandoet. De hoeveelheid illustraties is - zoals vanouds - aan de magere kant. Daar staat tegenover dat er veel statistische overzichten opgenomen zijn. Frappant vinden wij, dat er daarentegen maar twee cartoons (bij opdrachten) zijn opgenomen.

De schrijvers hebben de paragrafen vrij kort gemaakt, hetgeen de overzichtelijkheid bevordert.

De tekstvragen en bronopdrachten volgen na elk hoofdstuk.

* leerproces ten aanzien van de begrippen

De schrijvers werken met cursief gedrukte tekst waar het begrippen en uitleg betreft.

* taalgebruik

Het taalgebruik doet recht aan de benaming 'studiegids': tekst en zinsbouw zijn zeker niet eenvoudig te noemen. Het geheel leest meer als een nota, waar andere katernen de benaming essay verdienen.

De niet al te analytisch ingestelde mavo-leerling zal met dit examenboekje wat meer moeite hebben.

* opdrachten

Na elk hoofdstuk volgen de vragen en opdrachten. Deze zijn deels van reproductieve aard, deels toetsen ze begrip, analyse en evaluatie. We moeten echter stellen dat de categorie opdrachten bij andere katernen - vaak - beter scoort, zowel wat het aantal als de mate van variatie betreft.

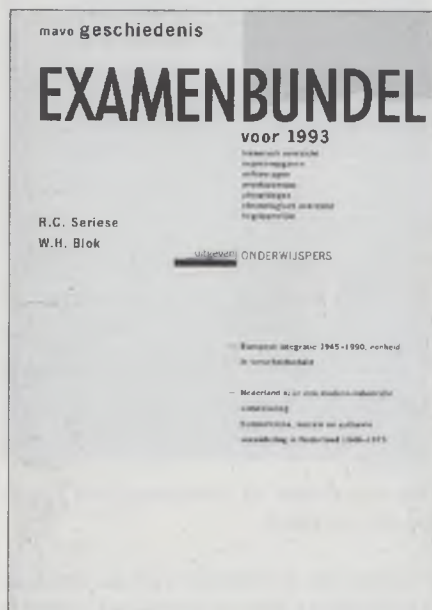
Vaardigheidsoopdrachten zijn geplaatst bij de uitvoerige teksten, grafieken/tabellen en afbeeldingen.

* doelstellingen

Het is de vraag of de leerlingen zonder extra materiaal leren voldoen aan de vaardigheidsdoelstellingen. Ook staat ons inziens het wat 'moeilijker' taalgebruik het bereiken van inzichtdoelstellingen (ontstaan van problematiek, leef- en denkwereld, etcetera) enigszins in de weg.

Het zal dan ook niet verrassend zijn dat wij concluderen dat leerlingen het met deze methode wat moeilijker hebben om zelfstandig

de stof aan te leren. En de leraar zal meer (oefen)aanvullingen moeten geven.

'Examenbundel geschiedenis'

Mavo examenbundel voor 1993 door R. Seriese en W. Blok (Leiden, Onderwijspers), 190 blz., prijs f16,80 (twee onderwerpen).

* stofomschrijving

Ook hier weer wordt de stofomschrijving trouw gevolgd bij de hoofdstuk - en paragraafindeling.

In de inleiding wordt - uitgebreider dan bij de andere katernen - een kader van de economische en politieke ontwikkelingen tot 1948 geschetst. Een voordeel, temeer daar het een geïntegreerd kader betreft.

De begrippenlijst achterin is uitgebreid en elk begrip wordt ruim besproken.

Het is van de schrijvers van dit katern al jaren bekend dat zij naar volledigheid streven. Dat is dus ook nu weer het geval: een chronologisch overzicht is opgenomen, evenals een lijst met naoorlogse kabinetten. Ook inhoudelijk wordt naar volledigheid, dus uitgebreidheid gestreefd. Voor leraren die op safe willen spelen wellicht een oplossing?

* lay-out

Ook op dit gebied is het katern al jaren een begrip; maar dan in negatieve zin. De bladspiegel is - door het kleine lettertype en het wat slordig aandoende zetwerk - maar matig te noemen. Bovendien is alles afgedrukt in saai (en tevens soms slordig of onduidelijk) zwart-wit. Het geheel doet zeer sober aan.

De paragrafen zijn kort gehouden, met duidelijke tussenkopjes. De afwisseling van beeldmateriaal (veel cartoons, tabellen in allerlei vormen en teksten) is gewoon goed. Maar het geheel doet zeer sterk denken aan een ministeriële nota (voor onze leerlingen althans).

* *leerproces ten aanzien van de begrippen*
Hoewel het katern voorziet in een uitgebreide begrippenlijst is het jammer dat we moeten constateren dat zij in de tekst niet worden gemarkeerd.

Ook hier wordt wel erg veel van de mavo-leerling (en van de docent!!) geëist.

* taalgebruik

Van zakelijk tot gortdroog ... gewoon niet leuk. Er wordt wel erg naar volledigheid en zekerheid gestreefd.

Bij dit katern is het al jaren zo dat de versie voor Mavo/Lbo wel erg aanleunt tegen de Havo/Vwo editie. Dat maakt dat veel woorden en begrippen volledig in de lucht blijven hangen, voor ons type leerlingen in ieder geval.

* opdrachten

De vragen zijn alle te categoriseren in 'wat, hoe en waarom'-vragen. Er wordt nauwelijks een inzicht- of een evaluatievraag gesteld. Bovendien blijft het echt jammer dat de schrijvers geen oor hebben gehad voor de in het verleden vaak geuite wens om (verwerkings- en vaardigheids)vragen op te nemen bij de talrijke en gevarieerde cartoons, teksten en tabellen.

Ronduit goed zijn de vragen van de proefexamens.

* doelstellingen

Met een aanzienlijke tijdsinvestering van de leerkracht en een behoorlijke (wellicht bovenmenselijke) inspanning van de vbo- en mavo-leerling kunnen de doelstellingen van de stofomschrijving gehaald worden. De vraag is alleen of de hierboven genoemde vooronderstellingen reëel zijn. En dat zal de leerkracht zelf moeten beoordelen.

Conclusies

We moeten constateren dat er nog steeds veel aan te merken is op de examenkaternen. Wij blijven het betreuren dat zaken als lay-out en verzorging bij enkele katernen zeer slecht scoren. Zeker voor mavo/vbo-leerlingen is een leuk ogend en overzichtelijk boekje een must. Bovendien vinden wij het jammer dat er weinig werk is gestoken in leuke en creatieve opdrachten.

Het taalgebruik is nog steeds ontoegankelijk bij sommige katernen.

Al met al wordt de keuze door de negatieve score van een aantal katernen wel zeer beperkt.

Wellicht dat schrijvers en uitgevers voor het jaar 1995, als er voor het eerst een aparte mavo/vbo-stofomschrijving zal zijn, een nieuwe start gaan maken. De Commissie Mavo/Vbo wil graag een positieve bijdrage daaraan leveren.

kleio

Boek van de maand

Evert Janssen Perio bespreekt:

**Frits Boterman, Oswald Spengler en Der Untergang des Abendlandes.
Cultuurpessimist en politiek activist
(Van Gorcum, Assen/Maastricht 1992),
402 blz., prijs f49,50,-.**

hoe bewonderenswaardig hij het boek wel vindt en de ander, hoe het in wezenlijke opzichten toch tekort schiet. Daarbij wil ik vermelden dat ik Spenglers werk vanzelfsprekend niet zo goed ken als Boterman, maar dat ik wel veel van zijn geschriften heb gelezen - of proberen te lezen, want eerlijk gezegd werd het me vaak te veel, deze pseudofilosofische en pseudohistorische bombast.

En hiermee is al aangegeven, hoe ik tegenover Spengler sta: enigszins verbijsterd door het feit dat iemand met deze geschriften zo veel ophef en indruk heeft kunnen maken. Als verklaringsgronden kan men veel aanvoeren, zoals de algemene 'sfeer' van die tijd en de kolossale kater die Europa in het algemeen en de Duitsers bij uitstek na 1918 in zijn greep heeft gehad en die Spengler zo typisch vertegenwoordigt en in zijn werk weerspiegelt.

Een specifiek Duitse problematiek vormt zeker een tweede bestanddeel, want zoals we weten is 'de Duitse geest' (met permissie) in de laatste eeuwen uiterst productief geweest op filosofisch gebied, maar - zeker in die tijd - ook in geestverwarrende speculaties en ideologieën; met in het eerste gelid alle denkers en schrijvers die men tot de 'Konservative Revolution' pleegt te rekenen en die met veel toewijding het veld hebben geprepareerd waarop de Nazis konden oogsten.¹ Spengler zelf paste volkomen in deze kringen en in deze ideeënwereld die, wel te verstaan, zeker niet alleen tweederangs denkers of warhoofden behelsde.

En tenslotte is er, ter verklaring van zijn succes, natuurlijk nog het algemenere verschijnsel van het papegaai-circuit, waarin iedere vogel zingt zoals de ander gebekt is.

Om misverstanden te voorkomen en om te

anticiperen op de nog volgende kritiek (van die andere ziel dus), wil ik vooropstellen dat ik het boek van Boterman zeer belangwekkend vind en goed en grondig opgezet en uitgewerkt: men kan er, kortom, veel van leren, zowel wat de persoon van Spengler betreft als over het Duitsland van zijn tijd. Aanschaf wordt dus, ook gezien de betrekkelijk lage prijs voor zo veel en zo helder geformuleerde informatie, aanbevolen.

Over de persoon Spengler geeft Boterman verrassende informatie, zoals de opvallend grote rol die de angst in diens leven heeft gespeeld, tot op de rand van het pathologische. Kort gezegd: de man die zich in zijn geschriften profileerde als een kampioen van wereldbeschouwelijke krachtpatserij à la Nietzsche (de late, waarop de fascistten zo dol waren), was in zijn persoonlijke leven een angsthaas (waarover Boterman ontzetsende citaten geeft.² Veel onmiskenbare overcompensatie, kortom, en voer voor psychohistorici. En in de wereldoorlog mocht hij, tot zijn spijt (!), ook al niet meevechten, vanwege zijn gezondheid.

Spengler en zijn tijd

Wat mij in dit boek verbaasde en ook wel irriteerde (hier komt de andere ziel aan het woord) is het vraagstuk, waarom 'wij' (Nederlanders, tegen het jaar 2000) ons eigenlijk nog zo uitvoerig moeten bezig houden met alle - niet geringe - zielsproblemen van een kennelijk zwaar gefrustreerde Duitse intellectueel op grond van het feit dat deze zielige man (want dat was hij) een beroemd maar dubieus meesterwerk heeft geschreven. En daarnaast nog een aantal andere geschriften, die alleen nog maar van belang zijn als symptoom van de - vooral Duitse - geestelijke verwarring van die tijd.

Op de ideologische implicaties ervan, die zelden ver boven het nivo van de Stammtisch uitkomen, wordt door Boterman mijns inziens dieper ingegaan dan zij verdienen - en hij neemt dit alles wel erg ernstig. Ik ben geen voorstander van programmatische ideo-

Deze bespreking wil ik beginnen met de mededeling dat ik om alles te beschrijven wat ik op mijn hart en geest heb met betrekking tot Spengler, een aflevering van *Kleio* zou behoeven of een tegenboek zou moeten schrijven, hetgeen ik om bepaalde redenen achterwege zal laten; maar wie weet wordt dit boek nog door een historicus of door Boterman zelf geschreven. Het is immers wel duidelijk dat de auteur veel meer van Spengler weet en vindt dan hij in dit proefschrift heeft neergelegd; maar dat is een bezwaar van (vooral historische) dissertaties, waarin men zich doorgaans niet graag aan koud water wil branden of medegeleerden provoceren door te gewaagde oordelen.

Verder ervaar ik de bekende sensatie van twee zielen in één borst, of zo men wil twee recensenten, waarvan de een denkt (schrijft),

Oswald Spengler in 1917.

nie als historische levensbeschouwing, maar in dit boek had enige ironie geen kwaad gedaan.

Heeft bijvoorbeeld het boek van Spengler dat na zijn *Untergang* de grootste indruk maakte (en waarschijnlijk ook meer werd gelezen), de *Jahre der Entscheidung* (1933) nog een andere waarde dan als symptoom van genoemde verwarring?

Ik moet bekennen dat ik jaren geleden na de lectuur van enige zinsneden uit de inleiding (in mijn bezit is een 'Einundsechzigstes bis achtzigstes Tausend'-druk, van 1933!) eigenlijk al, zoals dat heet, had gegeten en gedronken.³ "*Niemand konnte die nationale Umwälzung dieses Jahres mehr herbeisehen als ich. Ich habe die schmutzige Revolution von 1918 vom ersten Tage an gehaßt....*", begint de inleiding. Of, op de volgende pagina (VIII): "*Aber das darf heute schon gesagt werden: Der nationale Umsturz von 1933 war etwas Gewaltiges und wird es in den Augen der Zukunft bleiben, durch die elementare, überpersönliche Wucht, mit der er sich vollzog, und durch die seelische Disziplin, mit der er vollzogen wurde*".

Maar toegegeven: op de volgende bladzijde komt Spengler al met zijn bedenkingen, waarom dit alles toch niet helemaal naar zijn elitaire smaak was....

In het boek van Boterman kan men ook precies volgen, waarom Spengler zijnerzijds bij de Nazis niet in de smaak viel, want hij wilde wel meedoen, maar dan wel als een gerespecteerd erelid van de Partij of als chefideoloog in speciale dienst.

Wie deze komedie der misverstanden bij Boterman volgt, kan worden herinnerd aan soortgelijke problemen van Martin Heidegger, die al even beroemd was en die zonder enig voorbehoud meedeed - maar die niettemin ook niet echt mocht meedoen, omdat andere aspirant-(chef)ideologen van de Partij geen concurrentie duldden. Zo banaal werkt namelijk de 'macht' en elk circuit van strebers; maar om dit te begrijpen had Spengler wat meer Machiavelli in plaats van Nietzsche moeten lezen. Of twee voeten (of ook maar één) op een grond van werkelijkheid moeten hebben; want zijn wereldvreemdheid toont zich keer op keer op verbazingwekkende wijze.

Een staaltje hiervan is zijn uitspraak over Keizer Wilhelm II als een man "*der 30 Jahre lang selbstlos und aufopfernd an der Größe Deutschlands mitgearbeitet hat*".⁴ Als men dan weet hoe een ieder die iets van het functioneren van het Rijk afwist, over deze Keizer heeft geoordeeld!⁵

Over alle fijne zaken die Spengler in gelegenheidsgeschriften heeft gedebiteerd, wil ik niet te ver uitweiden; ook hier geldt weer dat ik na bepaalde zinsneden al gegeten en gedronken had.

Het pamflet bijvoorbeeld over 'Der Mensch und die Technik' (van 1931) met zijn onderscheid tussen "*Pflanzenfresser und Raubtiere*" - en tot de laatste soort behoorden wij mensen kennelijk: "*Denn der Mensch ist ein Raubtier. Feine Denker wie Montaigne und Nietzsche haben das immer gewußt*" (p.14). Wat doet men met dergelijk gebral (ik kan geen ander woord bedenken): schuchter opmerken dat Spengler deze denkers blijkbaar op een speciale manier had gelezen? Of dat hij als zo vele fascistoïde figuren kennelijk verzot was op die heel late Nietzsche, die bezig was gek te worden - en de eerdere Nietzsche waarschijnlijk ongelezen had gelaten?

Hoe het zij: volgens deze 'levensfilosofie' was de technische - of 'Faustische' - mens een variant van 'das erfinderische Raubtier' (p.26).

Ik heb dan ook vaak aan Spengler gedacht als mijn debiele buurjongens aan hun bromfietsen sleutelden: als vindingrijke roofdieren of als Faustjes?

Wat de meedogenloze Oswald in zijn *Preußentum und Sozialismus* (1919) debiteerde, moet ik hier verder buiten beschouwing laten, al heb ik wel eens gedacht dat de Leiders van de gewezen DDR hieruit lering hebben kunnen trekken: "*Es gibt für den Arbeiter nur den preußischen Sozialismus oder nichts*". Immers: "*Der Sinn des Sozialismus ist, daß nicht der Gegensatz von reich und arm, sondern der Rang, den Leistung und Fähigkeit geben, das Leben beherrschen. Das ist unsere Freiheit....*" (p.102, voorlaatste pagina).

Dit betekende nog net geen 'nationaal-socialisme', de door de oorlogseconomie uitgehongerde Duitse proletariërs kan het echter tot troost hebben gestrekt (als zij dit al lazen: quod non, dit deden, daarop kon men vergif innemen, alleen de niet- en anti-proletariërs).

De 'Ondergang'

Maar nu nog over de hoofdschotel van het Spengler-festijn: *Der Untergang des Abendlandes* (het 1e deel verscheen 1918, het 2e in 1922). Ik heb het boek twee keer gelezen, en weet dus enigszins waarover ik schrijf: de eerste keer als student, toen ik er nog weinig van begreep, en de tweede keer op later leeftijd, toen ik er veel meer van begreep - en

toen ik, toegegeven, weinig geïnspireerd werd door dit historische panorama; bovendien wist ik toen beter, aan welke boedels Spengler de attributen voor zijn historische maskerade had ontleend.⁶

Het is zeker al vaker opgemerkt dat het succes van dit boek grotendeels aan de suggestieve titel te danken was; als het anders had geheten, was het zeker niet zo ingeslagen (en wie kent nog meer dan deze titel?).

Wat betekent eigenlijk dat 'avondland'? Een variant van de 'occident', waar de zon ondergaat? Of speelden hier reminiscenties aan jeugdige Karl May-lectuur een rol? 'Kara Ben Nemsî, de held van het Morgenland' - en zo was er dus ook een 'avondland'. Bovendien is, zoals we weten, het 'avondland' alias Europa niet ondergegaan, al scheelde het niet zo veel. Vergeleken met morgenlandse toestanden (en elders!) maakt ons 'avondland', bij alle onmiskenbare problemen, ook nog altijd een vrij vitale indruk.

Wat ik betreurt is dat Boterman zich in zijn beoordeling van Spenglers magnum opus heeft beperkt tot enige betrekkelijk vage aanwijzingen over zijn bronnen, maar dat hij geen poging heeft gedaan om te komen tot een grondiger analyse van dit werk; en dat hij ook niet duidelijk heeft gemaakt, waarom wij nu eigenlijk nog zo veel aandacht zouden moeten wijden aan de auteur ervan. Ik kan alleen zeggen (of herhalen) dat ik denk dat hij na dit boek en op grond van zijn uitgebreide kennis van Spengler en diens wereld, en bevrijd van de geestelijke druk die een dissertatie oplevert, toch nog tot een dergelijke radicale analyse in staat moet zijn - en dat het dan pas echt spannend wordt! Want als wij historici ons te veel tot de beschrijving beperken, bevinden wij ons, vrees ik, in doodlopende straten (alias impasses) en gaat de muze Kleio wel erg lijken op een heel bejaarde dame ...

Om niet alles overhoop te halen wil ik tenslotte alleen nog vermelden dat Boterman betrekkelijk weinig aandacht besteedt aan een kernbegrip in Spenglers geschiedbeschouwing, te weten de eindfase van elke grote beschaving in het zgn. 'Caesarisme', welk begrip aan het einde van zijn *Untergang* weer (en hoe) aan de orde wordt gesteld. Wat zich hier wrekt, is dat Boterman te weinig heeft gezocht naar verdere oorsprongen van Spenglers gedachtengoed; en die kan men niet alleen vinden bij een Goethe en Nietzsche waaraan hij wel aandacht besteedt (afgezien van de vraag, wat Spengler van deze genieën heeft begrepen en gebruikt).

Wat dit 'Caesarisme' betreft: hiervan heeft men, naar het schijnt, willen denken dat het een vondst van Spengler zou zijn geweest, en dat was allerminst het geval. Integendeel: in de tweede helft van de 19e eeuw gonsde het, bij wijze van spreken, van speculaties over een hernieuwde heerschappij van moderne 'Caesars', te beginnen met een Napoleon I en, a fortiori, III (de keizer van het 'tweede Keizerrijk'). Aanwijzingen hiervoor vindt men trouwens al in het boek van Spengler zelf, waar hij bijvoorbeeld spreekt van '*der Übergang vom Napoleonismus zum Cäsarismus*' (II, 521; volgt een betoog over dit verschijnsel bij de oude Chinezen!).

De geschiedenis van dit kernbegrip - dat aanzienlijk heeft bijgedragen tot antidemocratische ideeën onder de burgerij van de vorige eeuw - moet men herleiden tot grote geschiedschrijvers als Mommsen en Burckhardt, circa 1850, en niet te vergeten Karl Marx (wat het 'Bonapartisme' betreft), en tot een intussen half vergeten propagandist van Napoleon III, genaamd Auguste Romieu. Voor de geschiedenis van dit begrip verwijs ik naar het voortreffelijke artikel van Dieter Groh in *Geschichtliche Grundbegriffe*.⁷ Ook hier geldt dat Spengler geen originele denker, laat staan een profeet is geweest, maar veeleer een geschiedfilosofische epigoon. Maar ook epigonen kunnen een geniale indruk maken, als hun medeburgers niet beter weten.

Het zou ook de moeite lonen om uit te leggen, dat en waarom de in de titel genoemde *Untergang* van ons avondland in Spenglers boek toch nauwelijks wordt beschreven; of men moet de suggestieve formules aan het einde van zijn boek als zodanig willen beschouwen. En wie behoefte heeft aan bezwerende teksten van dubieuze geldigheid kan hier zijn hart en maag ophalen (ik denk, zoals u ziet, weer aan het eten en drinken...). Om het eerlijk te zeggen: ik vind een en ander huiveringwekkend (of in het Duits: 'haarsträubend').

Om een paar geschiedfilosofische stijldistels (uit de laatste twee bladzijden) voor u te plukken:

"... und der letzte Kampf beginnt, in welchem die Zivilisation ihre abschließende Form erhält: der zwischen Geld und Blut.

Die Heraufkunft des Cäsarismus bricht die Diktatur des Geldes und ihrer politischen Waffe, der Demokratie...."

"Das Schwert siegt über das Geld, der Herrenwille unterwirft sich wieder den Willen zur Beute...."

"Das Geld wird nur vom Blut überwältigt und aufgehoben...."

"Es handelt sich in der Geschichte um das

Leben und immer nur um das Leben, die Rasse, den Triumph des Willens (!) zur Macht, und nicht um den Sieg von Wahrheiten, Erfindungen oder Geld. Die Weltgeschichte ist das Weltgericht...."

en dat was dus Schiller, zoals Duitsers toen uit hun schooljaren wisten.⁸

Tenslotte

Misschien is het mijn Rijnmondse nuchterheid die me hier, eerlijk gezegd, doet denken aan wat ik onlangs las in 'Tom Poes en de Herenopstand' (van Marten Toonder, NRC/HA, 14.11.1992):

"Heren aller landen, verenigt u", zong de heer de Lazuur binnensmonds, terwijl hij zich door de oude binnenstad rept. 'De prots en de praal van het grauw wordt in flarden uiteengereten. Rood gaat de zon onder. De nacht van de revolutie der heren is aangebroken; op de puinhopen van het janhagel zullen wij een nieuwe herenstaat oprichten; met herenrechten en plichten voor het gemeen'".

Dit lijkt me geen slechte evocatie van het verschijnsel 'conservatieve revolutie'; is het niet alsof men Spenglers *Preußentum und Sozialismus* leest in een Rommeldamse bewerking?

Noten

1. De term werd vooral bekend door het boek van Armin Mohler: *Die konservative Revolution in Deutschland 1918-1932. Grundriss ihrer Weltanschauungen* (1950; 2e herz. editie 1972 met als ondertitel *Ein Handbuch*).
2. Speciaal pp. 23 en 25 uit zijn autobiografische (ongepubliceerde) geschriften *Eis Heuton*.
3. En wel als 'erster Teil': *Deutschland und die weltgeschichtliche Entwicklung*; een tweede deel is niet meer verschenen.
4. Cit. in Boterman, p. 179/180.
5. Van de oneindig belangrijker en inderdaad geniale Max Weber zijn verschillende desparate uitspraken over Wilhelm II bekend.
6. Aan Botermans grondige informatie kan men o.a. ontlelen, welke kloof er gaapte tussen de (voor)opleiding van Spengler en zijn pretenties van universeel-historisch genie. Hij promoveerde op een dissertatie over Heraclitus en kreeg lesbevoegdheid voor de vakken zoölogie, botanie, natuurkunde, chemie, mineralogie en wiskunde (p.13; excusez du peu, om zo te zeggen!).
7. *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, I. Band (A-D), 1972. Over Romieu schreef ikzelf een artikel in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* (jrg. 85, 1972, pp. 38-55): 'Auguste Romieu en het Caesarisme'.
8. En een achteraf opvallende verbinding van Nietzsche's beroemde boektitel en de niet minder beruchte film van Hitlers propagandiste Leni Riefenstahl.

nummer 5/93
pagina's 30 en 31

de vakinhoudelijke vereniging voor geschiedenis en staatsinrichting serieus wordt genomen, maar ook de andere vakinhoudelijke verenigingen, die zich, onder andere op initiatief van de VGN, in een platform gebundeld hebben, merken dat zij in toenemende mate betrokken worden en gezien worden als volwaardig gesprekspartner van het ministerie.

De actieve houding van Hélène Budé als secretaris van dit platform werkt hier uiteraard een mee.

Geschiedenis en de tweede fase

Wanneer wij de jaarverslagen van het VGN-bestuur en de jaarredes nog eens overlezen, kan vastgesteld worden dat een aantal reeds lang bestaande wensen inderdaad zijn verwezenlijkt.

Is er nu reden voor een hoera stemming? In zekere zin wel, alleen al omdat op een positieve houding mensen sneller geneigd zijn te reageren dan op voortdurend geklaag. Maar het geschiedenisonderwijs moet, wil het ook volgend jaar in deze positieve opmaat voort kunnen blijven gaan, de komende tijd zeer behoedzaam manoeuvreren.

De afgelopen maand, op 15 februari, is er in de Tweede Kamercommissie voor onder-

wijs en wetenschappen druk gedebatteerd over de nota's over de tweede fase van het voortgezet onderwijs en het rapport van de adviseurs. Na de invoering van de basisvorming in 1993 wil men in 1996 graag aansluiten met een hervormde bovenbouw van Havo/Vwo.

Sinds het verschijnen van de eerste nota tweede fase heeft het bestuur, gesteund door belangrijke en nuttige adviezen van verschillende commissies, reacties gegeven op de voorstellen. De voorgestelde positie van geschiedenis en staatsinrichting in de nota's was buitengewoon mager. Alleen in een van de vier beroepsgerichte profielen, in 'cultuur en maatschappij', was het vak verplicht. Gezien de toch al sterk beroepsmatig ingekleurde andere profielen zag het er naar uit, dat voor geschiedenis en staatsinrichting in de overige profielen weinig ruimte zou zijn, hoewel er in theorie vrije ruimte beschikbaar zou moeten zijn.

Vandaar de nota *Zonder geschiedenis geen toekomst*, die wij reeds in mei 1991, direct na het verschijnen van de eerste nota, aan staatssecretaris Wallage hebben aangeboden.

Vandaar gesprekken met kamerleden, publicaties in de pers, pogingen om de aandacht te trekken van de media en het toesturen van toepasselijke stukken aan kamerleden. Voor het gesprek met de adviseurs van Wallage in oktober 1992 hebben wij nog een kleine nota vervaardigd met een uitgewerkt voorstel.

Op deze manier hebben wij getracht van geschiedenis en staatsinrichting een politiek item te maken, dat een aspect zou vormen in de discussie van de kamercommissie op 15 februari jongstleden.

Enig resultaat

Het heeft lang geduurd voor deze discussie over de nota *Tweede Fase* in de kamercommissie gevoerd ging worden.

Bij de eerste nota had de staatssecretaris grote haast, maar het tijdpad was in februari 1992 al een jaar vertraagd. Voor ons was het hierdoor moeilijk te bepalen wanneer wij (weer) moesten handelen. Het geheugen van de meeste mensen - dit geldt niet voor historici, maar wel voor politici - is kort.

Wanneer wij een actie te vroeg inzetten, zou hij het doel kunnen missen. En de Kamercommissie maar met de agenda schuiven!

Verheugend was het langverwachte rapport van de twee adviseurs van de staatssecretaris, aanvankelijk de 'wegbereiders' genoemd. Zij stelden voor: Europese cultuurgeschie-

denis en een maatschappijgericht vak opnemen in de verplichte deel. En uiteindelijk hebben wij kunnen vaststellen dat ons doel is bereikt. Van de negen partijen in de Kamer hebben slechts D'66, GPV en RPF zich tijdens de discussie van 15 februari niet uitgesproken over de noodzaak van een vorm van geschiedenis en staatsinrichting in het verplichte deel van de tweede fase.

Dat houdt in, dat er op dit moment - maar er zullen nog wel kamerverkiezingen gehouden worden voor de beslissing valt - een brede kamermeerderheid is voor een verplicht maatschappelijk vak, bijvoorbeeld geschiedenis. Al het werk is dus niet voor niets geweest.

Een behoedzame werkwijze

Maar wanneer men het debat nauwkeurig naleest, blijkt dat wij in de komende maanden zeer behoedzaam zullen moeten laveren tussen de standpunten van de verschillende politieke partijen, politieke haalbaarheid, wensen van de vervolgoopleidingen en onze vakcollega's op de universiteiten.

Het CDA, bij monde van de heer Van de Camp, was zeer duidelijk. Hij begon zijn speech met twee citaten, waarvan het eerste genomen uit de brief van 4 februari 1993 van de Koninklijke Academie van Wetenschappen. Hierin stond: *'Blijft geschiedenis in het voortgezet onderwijs een dergelijke bescheiden plaats innemen als in de nota 'Profiel' wordt aangegeven, dan zal de toekomstige elite van Nederland verstoken zijn van de kennis van haar eigen verleden en daarmee van inzichten die bij de vervulling van verantwoordelijke functies moeilijk gemist kunnen worden'*.

Ook de heer Lankhorst van Groen Links was duidelijk. *'Je hoeft geen pleidooi meer te houden voor geschiedenis, je moet je geschiedenis kennen om verder zinvolle dingen in je leven te kunnen doen'*.

De heer Van der Vlies, SGP, vond dat *'geschiedenis en aardrijkskunde niet alleen interessant zijn voor een aantal opleidingen', maar 'relevant zijn voor inzicht in mondiale, economische, natuurlijke, politieke en maatschappelijk processen. Bovendien is kennis en inzicht in historische gebeurtenissen en ideologische stromingen onmisbaar voor het functioneren in een beschaafde samenleving'*. Hij pleitte ervoor om in ieder geval een van de twee vakken op te nemen in het verplichte deel.

De stellingname van PvdA en VVD was veel minder duidelijk. Misschien omdat beide partijen een staatssecretaris leverden, die heel wat te stellen heeft gehad met de VGN. Mevrouw Ginjaar-Maas sprak niet voor niets over 'een lastig volkje' - daar bedoelde zij overigens niet alleen historici mee, maar in het algemeen de docenten van de maatschappijgerichte vakken. En staatssecretaris Wallage beaamde dit onmiddellijk: hij kende ze!

Mevrouw Ginjaar zei over mogelijke ontwikkelingen in de tweede fase slechts dat de samenhang van de maatschappijvakken moest worden bewaard.

De Centrum Partij was niet aanwezig, voor deze partij is onderwijs uiteraard niet belangrijk.

Staatssecretaris Wallage sprak beslist wel over de positie van geschiedenis en staatsinrichting. Er zou een stuurgroep komen, die zo samengesteld zou worden dat er *'geen*

knokpartij tussen belangenbehartigers per vakgebied ontstaat'.

Hij voelde aan, stelde hij, dat de onderwijs-specialisten op verschillende manieren zeiden, dat *'uit het cluster aardrijkskunde, geschiedenis, maatschappij-inrichting en burgerschapskunde - een gebied, dat je wellicht nog iets kunt uitbreiden - echt een substantieel deel van kennis en vaardigheden in het vaste pakket van de bovenbouw moet zitten'.*

Vervolgens, en dat was mogelijk nog belangrijker dan de hierboven vermelde uitspraak, daagde hij de verschillende 'belangenbehartigers' per vakgebied uit, om de urenstrijd bij voorbaat te staken. Wat er rond deze vakken moet gaan gebeuren liet hij open, maar er was duidelijk ruimte voor een nog nader te omschrijven curriculum, dat vakonderdelen uit bovengenoemde vakken zal bevatten. Hij wilde *'een inhoudelijke discussie over leergebieden en de inhoud ervan'.*

Ik denk dat het belangrijk is deze hand-schoen onmiddellijk op te nemen.

In de tweede termijn werd het duidelijk, dat een soort van cluster maatschappijwetenschappen een aantrekkelijke gedachte werd gevonden, die door alle partijen min of meer werd onderschreven.

Daarbij doemde een reëel gevaar op in het antwoord van de staatssecretaris op de tweede termijn. Hij stelde: *'het debat moeten wij overstijgen door een meer integrale benadering. Het spreekt vanzelf dat wij echt deskundigen moeten zoeken die zich kunnen ontworstelen aan een deel van de stammenstrijd'.*

Wanneer wij ons dus niet diplomatiek opstellen dreigt het gevaar dat de deskundigen buiten de VGN om gezocht gaan worden en dat lijkt mij gegeven de aan het begin van deze jaarrede geschetste ontwikkelingen, buitengewoon onwenselijk.

Wij zitten niet in een gemakkelijke positie. De kerndoelen voor geschiedenis en staatsinrichting in de basisvorming laten zien hoe moeilijk het is juist in te schatten wat haalbaar is, wat moet, en wat op een bepaald moment noodzakelijk wordt geacht.

Uitsluitend stug vasthouden aan het eigen vakgebied kan uiteindelijk winst opleveren, maar kan ook buitengewoon negatief uitpakken. Lippendienst bewijzen aan min of meer modieuze tendensen, en dus te komen tot een maatschappijgericht vak, kan ook verkeerd uitpakken.

Inmiddels bewijzen de ontwikkelingen in de wereld dat de leerlingen veel van geschiedenis en staatsinrichting moeten weten en dat er waarschijnlijk nog te weinig geschiedenis in de kerndoelen zit.

De inschatting van het bestuur is dat meep-raten en meedenken weliswaar tot compromissen leidt, maar dat deze handelwijze toch het meeste succes oplevert. Wij geloven in een compromis-democratie, waar het aankomt op de behendigheid van de onderhandelingspartners. Het gelijk van diegenen, die aan een zijlijn hun gelijk blijven betuigen respecteren wij, maar zo te werk gaan is niet onze keuze. Het bestuur van de VGN vraagt mandaat om de komende tijd op deze manier dan ook actie te kunnen ondernemen.

Opereren wij nu fout, dan dreigt geschiedenis en staatsinrichting in de tweede fase van het VO een randvak te worden, terwijl de kansen er zijn om de positie van het vak te versterken. Wij hebben de afgelopen jaren gezaaid in de akker van de tweede fase, de oogst zal - met moeite - moeten worden binnengehaald!

Over inhouden

In de discussie rond de tweede fase zal de problematiek van het curriculum voor geschiedenis en staatsinrichting in de bovenbouw zich opnieuw gaan voordoen.

Het afgelopen jaar hebben verschillende commissies van de VGN hun licht laten schijnen over onderwerpen die aangeboden zouden moeten worden in de bovenbouw.

Boeiend is de diversiteit in deze voorstellen waar te nemen, maar dat is geen reden de discussie uit de weg te gaan.

In mijn internationale contacten heb ik het afgelopen jaar kennis kunnen maken met curricula uit vele Europese landen. Zonder te willen pleiten voor een zeer strak model, zou ik het toejuichen wanneer het geschiedenisonderwijs in Nederland een zekere lijn wist te brengen in het curriculum vanaf het basisonderwijs tot het einde van de tweede fase. Een uitdaging, waar wij de komende jaren toch weer eens over zullen moeten nadenken.

Ik weet dat het beslist niet de eerste keer zal zijn dat hierover nagedacht wordt, maar nog nooit is de maatschappelijke vraag zo duidelijk geweest. Daarbij doen zich op dit moment ontwikkelingen voor rond de harmonisatie van de Vbo/Mavo examens en de basisvorming, die een werkelijke acute problematiek kunnen veroorzaken.

Leeuwarden

1993 Is een jubeljaar - de VGN bestaat 35 jaar!

Dit is de aanleiding geweest om het Minis-

terie van O&W en de Raad van Europa aan te bieden een internationale conferentie over het geschiedenisonderwijs rond een inhoudelijk thema aan te bieden.

Wij hopen, dat de conferentie, mét de oprichting van de internationale associatie van verenigingen van geschiedenisdocenten Euroclio, het begin zal zijn van een internationaal platform van docenten geschiedenis.

Op dit moment bestaat er een grote behoefte aan internationale contacten in Oost-Europa door de revisie van het geschiedenisonderwijs die daar overal moet plaatsvinden. Bij de eerste internationale activiteiten bleek echter dat de uitdagingen en problemen waarvoor het geschiedenisonderwijs in de meeste Europese landen staat, vergelijkbaar waren en dat een bundeling van krachten over de hele linie tot een versterking van het geschiedenisonderwijs zou kunnen leiden.

De conferentie van Leeuwarden kan nationaal en internationaal als nascholing - inclusief certificaat - worden aangemerkt. Het is de bedoeling dat in de toekomst dit soort 'in-service trainingen' internationaal worden uitgebreid... De belangrijkste sprekers is verzocht hun lezing een keer extra te houden. Vandaar dat zo een VGN-ledendag kon ontstaan in Den Haag.

'Er zit toekomst in het verleden'

Dit is de slogan die het afgelopen en komende jaar via affiches, wervingsfolders en advertenties de belangstelling van de buitenwereld voor het vak moet verhogen.

De PR-activiteiten hebben geleid tot een groeiend aantal leden. Nu moeten we trachten de in geschiedenis geïnteresseerde personen buiten de schoolpraktijk over te halen donateur te worden van de VGN.

Behalve wat extra gelden hopen we hiermee een netwerk te verwerven van mensen die buiten ons eigen kringetje het belang van het vak kunnen verdedigen.

De poster 'Er zit toekomst in het verleden' moet ook in de scholen te zien zijn, om de leerlingen tot een positieve keuze voor geschiedenis en staatsinrichting te bewegen.

Maar ook binnen de VGN zijn wij op allerlei manieren bezig de facetten van het onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting zo grondig mogelijk te omvatten. Vandaar onze her-nieuwde aandacht voor nieuwe collega's, de

computer in het geschiedenisonderwijs, de Pabo-problematiek en de Bavo.

Basisvorming

Met de Bavo gaan we in augustus aan de slag.

Het bestuur vindt dat de komende tijd er nog veel van de ideeën en gedachten achter de kerndoelen voor geschiedenis en staatsinrichting uitgewerkt moet gaan worden. Collega's in de onderbouw willen we de komende jaren zoveel mogelijk met raad en daad bijstaan.

Na overleg met de Commissie Havo/Vwo en Mavo/Lbo hebben we besloten een volwaardige Commissie Bavo in het leven te roepen. Deze commissie zal, gezien de ontwikkelingen die zich rond geschiedenis en staatsinrichting in de Bavo voordoen, de komende tijd vooral veel aandacht moeten besteden aan geschiedenis in het Vbo.

Maar ook de evaluatie van de invoering van de basisvorming, de haalbaarheid van de kerndoelen en evaluatie van de keuze van de kerndoelen zal tot het takenpakket van de commissie gaan behoren. Uiteraard komen daar de al eerder genoemde praktische adviezen bij.

Verder zullen het bestuur en de verschillende commissies zich buigen over aspecten als de positie van het vak in het basisonderwijs en op de Pabo, staatsinrichting en interculturele geschiedenis.

Kortom genoeg te doen.

Wij hopen dat u door middel van uw activiteiten binnen afdelingen, commissies of anderszins en via Kleio de ontwikkelingen zult blijven volgen en meemaken.

Hierna dankte de voorzitter van de VGN de verschillende commissies voor hun werkzaamheden in het afgelopen jaar.

Joke van der Leeuw-Roord

Kerndoelen voor geschiedenis in het basisonderwijs ofwel De revival van Willem van Oranje en geschiedenis een kunde of een educatie?

De opdracht van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen om eindtermen voor het basisonderwijs te formuleren kwam terecht bij de Stichting voor de Leerplanontwikkeling, de SLO te Enschede. Voor elk vakgebied ging een SLO-medewerker aan de slag. Voor geschiedenis in de basisschool was binnen de SLO niet direct een deskundige te vinden. Daarom kwam de operatie kerndoelen geschiedenis voor het basisonderwijs in handen van een gezondheidsdeskundige, overigens wel een die meegewerkt had aan het project sociale wereldoriëntatie van de SLO. Hij werd bij zijn werk ondersteund door een resonansgroep, waarvan ondermeer de VGN deel uitmaakte.

Na ruim een jaar vergaderen kwam er in januari 1989 een eindproduct, dat in de vorm van aparte boekjes door het ministerie onder de basisscholen verspreid werd. In verschil-

lende scholen kom je ze nog tegen, ergens in de personeelskamer/bibliotheek: *Advies over de voorlopige eindtermen basisonderwijs*. Het hoofdstuk over geschiedenis-eindtermen bestaat uit 'algemene doelstellingen' en 'concrete doelstellingen'. In de concrete doelstellingen gaat het om een opsomming van 'verschijnselen en ontwikkelingen'. Dit is een lijst met een duidelijk compromiskarakter, maar dankzij de chronologisch geordende maatschappijvormen (van de nomadische tot en met de industriële en multiculturele) redelijk consistent. Daarna komen aan de orde 'plaatsing in de tijd' en enige 'basisvaardigheden' (het hanteren van tijdsbegrippen, beeldvorming aan de hand van bronnen en het tijds- en plaatsgebonden aspect van de beoordeling van historische verschijnselen).

Echte discussie over deze eerste versie van de eindtermen voor geschiedenis in het basisonderwijs heeft nauwelijks plaatsgevonden. Helaas nog het minst onder de hoofddoelgroep: de onderwijsgeevenden in het basisonderwijs.

Het ministerie gaf vervolgens aan een commissie van zes de opdracht om deze eindtermenlijst nader te bezien *'met name wat betreft de omvang en de mate van specificatie'*. De commissie kreeg de naam Commissie Herziening Eindtermen. Mevrouw den Ouden-Dekkers was voorzitter, E.J. Schüssler secretaris en H.F. van Aalst, J.C. van Bruggen, H.J. Jacobs en J.J.M. Kok leden.

Het is niet duidelijk op grond waarvan de commissie is samengesteld. Er is een zeer kort contact geweest tussen de SLO-opsteller van de eindtermen voor geschiedenis in de basisschool en de commissie, maar wat er daarna gebeurd is, onttrekt zich aan vrijwel ieders gezichtsveld. Raadpleging van deskundigen behoorde kennelijk niet meer tot de taak van de commissie.

Van eindtermen tot kerndoelen

Het resultaat van de werkzaamheden van de commissie verscheen in juni 1990: ditmaal voor alle inhoudsgebieden in één boekje.

Deze nieuwe versie wordt gekenmerkt door een uitermate rammelende redactie, maar - wat erger is - tegelijk door een volstrekt inconsistente uitwerking van de leerstof. De rubriek 'verschijnselen en ontwikkelingen' is uitgebreid met personen. De kritiek uit vrouwenemancipatorische hoek klinkt door in de specifieke vermelding van de voor geschiedenisonderwijs wel heel open deur dat tot de verschijnselen, ontwikkelingen en personen in elk geval 'de leefwijze van mannen en vrouwen' behoort. De maatschappijvormen zijn in een kromme zin gehandhaafd, evenals de vermelding van 'economische, politieke, sociale en culturele aspecten'.

Nieuw zijn echter in de opsomming 'verschijnselen, ontwikkelingen en personen':
- *'de economische en bestuurlijk-politieke ontwikkeling van Nederland vanaf de 16e eeuw in hoofdlijnen'*,
- *'de hoofdzaken van Europese ontwikkelingen in de 20e eeuw'* en
- *'de hoofdlijnen in de culturele ontwikkeling van Nederland en Europa vanaf de Renaissance'*.

Dit zijn typische achternamiddagformule-

ringen van mensen, die niet vertrouwd zijn met de selectiecriteria van geschiedenisleerstof en die bepaaldelijk geen zicht hebben op de doelgroep basisonderwijs.

Van een echte discussie in onderwijskringen was nog steeds geen sprake. Wel formuleerde de Onderwijsraad stevige kritiek op deze kerndoelen voor geschiedenis voor het basisonderwijs en de Commissie Herziening Eindtermen ging opnieuw aan de slag. Hun laatste versie verscheen in oktober 1991, vrijwel in volledige stilte. Wie in deze versie geïnteresseerd was, moest hemel en aarde bewegen om eraan te komen.

Het Procesmanagement Basisvorming publiceerde deze versie uiteindelijk in deel 2 van de Inforeeks Basisvorming, een reeks die niet direct in het basisonderwijs of binnen de Lerarenopleidingen Basisonderwijs verspreid wordt.

Het wekt de indruk dat dit de kerndoelen worden, waarmee wij het moeten doen. Laten we ze daarom maar eens wat nader analyseren.

Kerndoelen oktober 1991-versie

Hoe weinig consistent de hele ontstaansgeschiedenis van de geschiedenis kerndoelen voor het basisonderwijs is, moge blijken uit het feit, dat de oktober 1991-versie opnieuw op een aantal punten grondig afwijkt van de vorige versies. Zelfs de algemene doelstelling is veranderd: *'inzicht verwerven in de historische dimensie van economische, politieke, sociale en culturele aspecten van het bestaan'* heeft plaats gemaakt voor *'besef krijgen van continuïteit van verandering in het eigen leven en in de geschiedenis van de samenleving'*. De stamboom kunnen lezen en opstellen is verdwenen. Het onderscheid kunnen maken tussen oorzaak en gevolg is voortaan voorbehouden aan het voortgezet onderwijs, het kunnen hanteren van tijdsbegrippen is geen basisvaardigheid meer en beeldvorming op basis van bronnen is vervangen door conclusies trekken uit bronnen.

Nota bene de meest abstracte en moeilijkste basisvaardigheid - de standplaatsgebondenheid - is onveranderd gehandhaafd.

Het meest interessant is echter het domein 'verschijnselen, ontwikkelingen en personen': het gaat nu om *'enige historische kennis van belangrijke verschijnselen, ontwikkelingen en personen in verschillende perioden van de geschiedenis'*. Geen vermelding meer van

'nationaal, Europees, mondiaal' en ook geen vermelding meer van 'economisch, politiek, sociaal en cultureel'.

De zinsnede *'Hiertoe behoren in elk geval'* is vervangen door *'Hierbij wordt tenminste aandacht besteed aan'* en dan volgen er ... vier onderwerpen, in tijd geordend:

- de overgang van de nomadische naar de agrarische leefwijze in de prehistorie;
- Willem van Oranje en het ontstaan van de Nederlandse staat in de 80-jarige oorlog;
- de overgang van de agrarische naar de industriële leefwijze in de nieuwe tijd;
- de Tweede Wereldoorlog mede in vergelijking met oorlog en vrede nu.

Er is van de leefwijzen nog iets overgebleven: twee van de vier onderwerpen gaan over sociale revoluties, de agrarische en de industriële. Deze hebben gezelschap van de enige met naam vermelde persoon, Willem van Oranje, van de 80-jarige oorlog (het ontstaan van de Nederlandse staat) en van de Tweede Wereldoorlog.

Met name worden in de omschrijving verder nog genoemd de historische perioden prehistorie en nieuwe tijd. De 'leefwijze van mannen en vrouwen' is weer verdwenen.

Problemen

Ieder die op basis van voorgaande versies kennis neemt van deze kerndoelen zal de nodige vragen bij zich voelen opkomen.

Wat heeft de Commissie Herziening Eindtermen bezielde? Waar is het stuur van de commissieleden? Waar is hun visie op leerstof en leerstofselectie? Is dit hun oplossing voor omvang en specificatie?

Wie deze kerndoelen leest en de uitgangspunten van de minister voor de hele eindtermen/kerndoelenoperatie, zoals verwoord in de Memorie van Toelichting, weer even in gedachten terugroept, die kan moeilijk deze lijst serieus nemen:

- Maken deze kerndoelen de inhoud van het onderwijs voor parlement en samenleving controlebaar?
- Zijn deze kerndoelen een middel om de kwaliteit van het onderwijs te verhogen?
- Zorgen deze kerndoelen ervoor dat alle leerlingen eenzelfde kernprogramma doorlopen?
- Dragen deze kerndoelen bij aan een betere aansluiting van basisonderwijs en voortgezet onderwijs?

Welk basisschoolteam doet al niet datgene waaraan tenminste aandacht besteed moet

worden? Of hoe makkelijk is het niet om op een of andere manier aan die vier onderwerpen iets te doen? Heeft zoiets dan zin als geen van de uitgangspunten voor de eindtermen/kerndoelenoperatie erdoor gerealiseerd wordt?

Ik hoor de mensen al zeggen: het gaat toch maar om 'tenminste', het is toch maar een basisprogramma?

Zij kunnen terecht bij het stuk van Anton van Hooff in *NRC Handelsblad* van 25 mei 1992, die reageerde op de kerndoelen voor geschiedenis in het voortgezet onderwijs: ... *'ze vergeten de belangrijkste wet van onderwijsland: het minimum is altijd het maximum'*.

Overzien we drie jaar werken aan kerndoelen voor geschiedenis in het basisonderwijs dan bekruipt je een gevoel van machteloosheid. Geschiedenisdidactiek als een zelfstandige discipline is op geen enkel moment in het proces serieus genomen. Mensen, die niet vertrouwd zijn met historisch-didactische processen, hebben spelletjes gedaan met termen waarvan ze de draagwijdte en samenhang niet zagen: een zwarte bladzijde in de onderwijsgeschiedenis met een volstrekt nietszeggend en overbodig resultaat dat volledig voorbijgaat aan de doelgroep. Geen uitdaging en geen inspiratie voor onderwijsgeveenden, geen doorgaande lijn basisonderwijs - basisvorming, maar over tot de orde van de dag.

Dat is onderwijsvernieuwing in Nederland van hogerhand!

Geschiedenis: kunde of educatie

In het onderwijs zien wij momenteel naast en los van de kennisgebieden zogenaamde educaties ontstaan. Dat roept de vraag op of geschiedenis een kunde is, leidend tot alleen maar kennis, of ook een educatie.

Wie de geschiedenis van het geschiedenisonderwijs overziet kan constateren dat tijdenlang het de meest normale zaak was, dat geschiedenisonderwijs meer was dan alleen maar kennisoverdracht. De aloude *Leidraad* van de Inspectie Lager Onderwijs in de Derde Hoofdingspectie - 8e druk in 1963 - getuigt daar duidelijk van: geschiedenisonderwijs moest bijdragen aan zedelijk bewustzijn en sociale zin.

Daarna zien we een profilering van het element kennis en het verdwijnen van het overige. De wetgever droeg er zelf aan bij door

in de wet op het basisonderwijs de term 'kennisgebieden' te introduceren (artikel 9.1), een overkoepelend begrip voor aardrijkskunde, geschiedenis, de natuur, maatschappelijke verhoudingen en geestelijke stromingen.

Daarna is het snel gegaan; naast de traditionele zaakvakken als aardrijkskunde en geschiedenis ontstonden er allerlei educaties of vormingsgebieden, die naast de kennisgebieden een aparte plaats kregen.

Geschiedenisonderwijs levert kennis, de educaties dragen bij aan een attitude. Voor mij is zo'n splitsing zelfs als een theoretische constructie een gruwel.

Denkend aan een groep (basisschool)leerlingen, waarmee je aan het werk bent, gaat een goede geschiedenisles toch vrijwel altijd om meer dan om enige nieuwe kennis! Iedere les over welk historisch onderwerp ook maar, goed opgezet en uitgewerkt, vraagt niet alleen maar kennisname, maar ook om stellingname en standpuntbepaling. Iedere goede les scherpt de eigen ideeën c.q. standpunten aan, waardoor je bijdraagt aan al datgene wat de zogenaamde educaties nastreven.

Lessen over historische oorlogen vragen om een stellingname inzake oorlog en vrede en kunnen bijdrage aan vredeseducatie, lessen over sociale verhoudingen tijdens het begin van de tweede helft van de vorige eeuw vragen om een stellingname inzake mensenrechten en emancipatie.

Mijn stelling is dat educaties zeker niet aparte tijd op het lesrooster behoren te krijgen, maar onderdeel moeten zijn van o.m. goed geschiedenisonderwijs. Voor mij is geschiedenisonderwijs het ontwikkelen van beelden van het verleden bij kinderen en die beelden bestaan niet alleen uit kennis en begrip, maar ook uit waardering van elementen van die kennis en uit een daaruit voortvloeiende houding.

Zulk geschiedenisonderwijs is beduidend moeilijker dan alleen maar kennisoverdracht, maar uiteindelijk is het ook veel bevredigender omdat je ziet dat je bijdraagt aan de ontwikkeling van opgroeiende mensen.

Cees van der Kooij

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd.

Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van *Kleio* besproken

In tijd van oorlog is de titel van een boekje van Nicole Lucas, waarin zij bericht van het Joegoslavische thuisfront. Lucas is journalist voor *Trouw* en zij reisde regelmatig naar het verscheurde Balkangebied. Wij zijn inmiddels overspoeld met nieuws en verbijsterd door de berichten. In dit boekje worden de minder bekende kanten van de burgeroorlog belicht. De uitgeverij is de SDU, de paperback telt 84 bladzijden en de prijs is f19,90.

In de serie 'Britain and the Netherlands' is als nummer tien verschenen *State and Trade, government and the economy in Britain and the Netherlands since the Middle Ages*.

Tien artikelen van Nederlandse en Engelse deskundigen zijn onder redactie van Simon Groenveld en Michael Wintle bij elkaar gebracht. De taal van de bundel in Engels, de artikelen zijn voorzien van noten. De bundel, 176 pagina's, inclusief index, is uitgegeven door de Walburgpers en kost f49,50.

Eveneens bij de Walburgpers verscheen in de serie 'Cahiers voor Lokale en Regionale Geschiedenis' *Eliteonderzoek: rijkdom, macht en status in het verleden*. Dit boekje werd samengesteld door dr M.G.J. Duyvendak en dr J.J. de Jong en beslaat de periode vanaf 1600. Dat dit gebeurt in 60 bladzijden geeft de beknoptheid al aan. Een register vergroot de toegankelijkheid en nodigt studenten, vakhistorici en wellicht ook docenten uit tot nader (regionaal) onderzoek. Het deeltje kost f15,-.

In de serie 'Vestingbouwkundige bijdragen' verscheen *Kustverdediging*, een bundeling van de bijdragen van een symposium dat gehouden werd ter gelegenheid van het twaalfde lustrum van de Stichting Menno van Coehoorn. De 122 bladzijden zijn ruim geïllustreerd en geven een beeld van de kustverdediging van ons vaderland vanaf de 16e eeuw. J. Hartog bespreekt daarnaast de kustbatterijen van Aruba en Curacao. Het boek kost f37,50 en is uitgegeven door de Walburgpers.

In de stroom regionale bijdragen ontvingen wij drie uitgaven van de Stichting Matrijs in Utrecht. Een fraai afgedrukte fotoserie *Zeist, toen en nu*, van tekst voorzien door L. Visser, omvang 72 bladzijden, prijs f24,94.

Frank Holthuisen schreef *Nijmegen Vooruit, 100 jaar VVV voor Nijmegen en omstreken 1893-1993*. De beschrijving gaat eigenlijk niet verder dan 1970, toen de organisatie ontstond zoals wij die nu nog steeds kennen. Het onderzoek benadrukt drie scheidslijnen: de periode van stadsuitleg tussen 1890 en 1900, de Eerste en de Tweede Wereldoorlog; zeer uitvoerig geïllustreerd, prijs f24,95.

Eveneens van lokaal belang is *Het Hofje van Nieuwkoop in 's-Gravenhage*, waarin M.S. Verweij de geschiedenis behandelt van dit besloten stukje Den Haag. Het hofje, een ontwerp van Pieter Post, huisvestte oorspronkelijk armlastige weduwen. Maar na de dood van de stichter Johan de Bruijn, heer van Nieuwkoop, dreef geldnood tot verhuur en veranderde de bestemming. Uitgebreide aandacht wordt besteed aan De Bruijn en Post; van veel illustraties voorzien, 88 bladzijden, prijs f24,95.

Bij Becht verschenen een aantal deeltjes uit de 'Palet serie'. Het gaat hier om een herdruk van een in de jaren 30 verschenen serie van vierenvestig monografieën over Nederlandse en Vlaamse schilders. Wij ontvingen *Peter Paul Rubens* van de hand van Hans De Visscher, *Johannes Vermeer* door Alan Chong, *Jan Steen* door Lyckle de Vries en *Willem van de Velde de Jonge* door Margarita Russell. Op het omslag staat een kleurenafdruk van een hoofdwerk van de schilder, de 110/115 bladzijden zijn uitvoerig voorzien van zwart/wit afdrucken.

Met bibliografie, beknopte chronologie en een overzicht van alle werken. Introductieprijs: f25,- per deeltje.

Bij uitgeverij ARKO verscheen *Frontierstad, bij het scheiden van de markt* door Paul Holthuis. In zijn dissertatie beschrijft hij de stad Deventer tijdens de Tachtigjarige Oorlog met nadruk op de militaire, demografische en economische aspecten. Holthuis tracht een antwoord te geven op de vraag in welke mate en in welke opzichten de oorlog van invloed is geweest op de economische ontwikkeling van Deventer tussen 1578 en 1648. Dit boek bevat 240 pagina's, is geïllustreerd en voorzien van een topografisch- en personsregister.

Onder redactie van Peter te Boekhorst, Peter Burke en Willem Frijhoff verscheen *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850*, een open Universiteitsproject uitgegeven door Boom.

Vanuit een historisch-antropologische benadering belicht dit boek de complexiteit en veelvormigheid van de Nederlandse cultuur

kleio

nummer 3/93
pagina's 36 en 37

en maatschappij in de vroegmoderne tijd. Als uitgangspunt zijn groeps culturen genomen, bijvoorbeeld de hofcultuur, arbeiderscultuur en cultuur van marginale groepen als criminelen en prostituees. Een rij deskundigen heeft een bijdrage geleverd aan dit boek van 372 bladzijden, geïllustreerd in kleur en zwart/wit, met register, prijs f59,50.

Tenslotte wil ik noemen *Rock & roll in rood-wit-blauw*, deel 2 in de 'Publicatiereeks Poparchief Nederland' door Rob Labree. Het is een zeer fraai geïllustreerd overzicht, waarin de rock & roll in de jaren 50 en eerste helft van de jaren 60 in Nederland uitgebreid aan de orde komt.

Voor docenten met examenklassen in ieder geval de moeite waard eens te bekijken als achtergrondinformatie bij de lessen over het eindexamenonderwerp 'Nederland' en voor leerlingen uiterst aantrekkelijk door de vele foto's! Uitgever Jan Mets, prijs f24,50.

Jan de Ruiter

TUSSEN KEIZERRIJK EN USSR

Evert Maréchal, *De Russische Burgeroorlog en de Westerse Interventie (1917-1920)* (Uitgeverij Acco, Leuven/Amersfoort 1992) 159 blz.

Er bestaat nog niet veel Nederlandstalige literatuur over de Russische Burgeroorlog. Daarom alleen al is de uitgave van Evert Maréchal's licentiaatsverhandeling welkom. Deze jonge Belgische historicus spitte onder supervisie van de Antwerpse professor Vanden Berghe een berg literatuur door, om in krap 150 pagina's de onontwarbare kluwen van de strijd tussen de Roden en de Witten en de Duitse en Geallieerde interventie te ontrafelen.

Wie een overzicht wil hebben van de oorzaken, de vele verschillende gevechtsterreinen en alle diplomatieke manoeuvres, kan met dit boekje een eind vooruit. Alles staat namelijk keurig netjes chronologisch beschreven. Hoe de aanvankelijk tegen Duitsland gerichte Geallieerde acties in Rusland uitdraaiden op een strijd tegen de verachte bolsjewieken; hoe de Fransen landden in Odessa en de Amerikanen en Japanners in Vladivostok; hoe 45.000 Tsjechoslowaken langs de Transsiberische spoorlijn een factor van betekenis vormden; hoe de Witte generaals door bestuurlijke onkunde en corrupte praktijken zich van de bevolking vervreemdden; tot en met de oorzaken van de overwinning van de Roden eind 1920. Het is jammer dat de kans niet is aangegre-

pen er een minder onooglijk of een meer leesbaar werk van te maken. Het boekje draagt teveel kenmerken van een haastig uitgegeven scriptie. Het taalgebruik is stroef en staat vol typisch-Vlaamse idioom-uitdrukkingen. Er komen nogal wat doublures voor in de tekst; zo wordt de moord op de Duitse ambassadeur in Petrograd tweemaal verteld, en de Engelse landing in Archangelsk nog vaker. Kaartjes ontbreken, wat ik een groot gemis vind bij de beschrijving van zoveel verschillende, steeds verschuivende fronten. Ook zijn geen foto's opgenomen. Maréchal heeft gekozen voor nadruk op de geo-politieke overwegingen en manoeuvres. Dat is best verdedigbaar, maar daardoor komen voor het geestesoog van de nog niet zo ingewijde lezer de werkelijke contouren van deze verschrikkelijke episode uit de Russische geschiedenis in het geheel niet tot hun recht. Over de kruiddampen van het slagveld, over de gruwelen, de ontberingen, de plunderingen, de represailles, de hongersnood van 1921 staat praktisch geen woord. Hij waagt zich niet eens aan een schatting van het aantal slachtoffers. Het drama van de moord op de ex-tsaar Nicolaas II en zijn gezin wordt niet vermeld. Net zomin als Trotski's befaamde gepantserde trein. Het is wel een erg dorre en abstracte voorstelling geworden, eenzijdig door westerse bril gezien. Een deugdelijke evaluatie van de Geallieerde interventie ontbreekt (was die interventie nu marginaal of essentieel?) en de auteur heeft ook niet de moeite genomen de samenwerking aan te geven van de buitenlandse interventie in de Sovjet-historiografie. Het blijft dus wachten op een meer integrale geschiedschrijving van de Russische Burgeroorlog in het Nederlands taalgebied.

Jan van Oudheusden

OVERZICHT

Ernst W. Hoonakker, *Geschiedenis van de contraceptie* (Uitgeverij BZZTôH, Den Haag 1992) 160 blz., enkele illustraties in zwart-wit, f 29,50.

'Echt iets voor jou', met deze woorden overhandigde een redacteur van dit blad het onderhavige boek. Wat moet ik van deze persoonlijke feedback denken? Ooit heb ik twee jongelingen toegevoegd toen zij op de gedachte waren gekomen om de definitieve scriptie over het Romeinse bordeelwezen te schrijven: 'Je moet seksueel wel buitengewoon gefrustreerd zijn om in het verleden aan je gerief te komen.'

De auteur is er zeker niet op uit door het historische sleutelgat te kijken. In achttien

hoofdstukken behandelt hij diverse aspecten van geboortenregeling, waaronder kinderdoding, vaginale obstakels, paringshoudingen, condoom, spiraaltje en de pil.

Van vooringenomenheid voor het laatste middel is niets te bespeuren: de omslagtekst wekt namelijk enig wantrouwen, omdat van de schrijver wordt gezegd dat hij meer dan dertig jaar '*wetenschappelijke en populaire artikelen voor een wereldomvattend farmaceutisch bedrijf*' schreef. We hebben duidelijk te doen met een toegewijd amateur-historicus. De tekst is heel leesbaar, alleen worden er soms enorme sprongen gemaakt: het ene moment hobbelen we samen met de ongewenst zwangere vrouw achterop de motorfiets over de kasseien. In de volgende zinnen duikt opeens de Perzische arts Rhazes van omstreeks 900 op. Deze presenteert zijn probate middel, het hete kruidenbad.

Uit een waaier van literatuur zijn gegevens geplukt die, zonder bronvermelding, niet steeds correct worden doorgegeven: ik zou Hesiodos niet een '*sombere geleerde*' noemen (p.87). De man was dichter. En is Arnold Toynbee afdoende gekarakteriseerd als '*filosoof*' (p.145)? De prentjes zijn voorzien van soms aandoenlijke, dan weer onjuiste bijschriften. Ik zou een Egyptische besnedenisscène niet een '*ceremonie voor het huwelijk*' noemen (p.24). De lezer wordt ook niet echt wijzer van de mededeling bij een kryptisch krabbeltje dat dit '*nog helemaal naar Aristoteles is*' en nog wel uit '*een vroeg Italiaans handschrift*' (p.43).

Eén passage vond Hoonakker zeer geslaagd, te weten '*ook in veel monogame westerse relaties lijkt bij de man de drang naar seksuele ontlading tijdens de zoogperiode te verminderen. Welk mechanisme daaraan ten grondslag ligt, is onbekend.*' Hij herhaalt de zinnen letterlijk binnen drie pagina's (p.96 en 99).

Het enthousiasme van de auteur maakt echter veel goed, al had hij wat spaarzamer moeten zijn met het uitroepteken, het leesteken dat door mij in scripties taboe is verklaard. Een aantal pogingen tot diepzinnigheid zijn ook storend. Zo worden we ter inleiding van een demografische beschouwing gewaarschuwd dat we ervoor moeten oppassen dat mensen worden teruggebracht tot getallen (p.64). Gemeentes die nadenken over nieuwe straatnamen, krijgen de suggestie het eens te proberen met voorvechters van de anticonceptie: de wachtende straatnaamborden zijn al getekend (p.94). Zo kan de lezer weleens glimlachen over de geestdrift, maar als geheel is *Geschiedenis van contraceptie* een prettig en sympathiek boek.

Anton J.L. van Hooff

ISRAEL EN DE PALESTIJNEN

Inez Polak, Thomas Simon en Ina Friedman (red.), *Israël in vredesnaam. De politiek van een geharnaste democratie* (H.W.J. Becht, Haarlem 1992) 190 blz.

'Een boek over Israëls politieke positie kan niet anders dan een momentopname zijn. (...) Onder de stroom van gebeurtenissen voltrekt zich de echte historische ontwikkeling. (...) Om de complexiteit van de situatie toegankelijk te maken is een aantal journalisten, schrijvers, een politicus en een diplomaat - bepaald niet de eersten de besten - gevraagd een bijdrage te leveren. (...) De lezer wordt ook geconfronteerd met de persoonlijke betrokkenheid van alle auteurs. Hun visies zijn niet vrijblijvend, maar vormen authentieke bijdragen aan het politieke debat dat in Israël wordt gevoerd.'

Aldus wekken de redacteurs van dit boek hooggespannen verwachtingen. Maar worden die ook ingelost? Inderdaad zijn in deze bundel bijdragen van auteurs van naam en faam bijeen gebracht. De politiek geëngageerde schrijvers David Grossman en Amos Oz, de Likod-politicus Ze'ev Benjamin Begin (inderdaad: de zoon van...) en de Israëlische diplomaat in ruste Gideon Rafael hebben in eigen land en ver daarbuiten een reputatie opgebouwd in het Israël-debat.

Ook hun collega-auteurs zijn bepaald geen 'nobody's' op dit terrein.

Toch stelt dit boek enigszins teleur. Juist omdat de bijdragen niet vrijblijvend zijn, maar een 'authentieke bijdrage' aan het politieke debat vormen, bevatten ze voor de lezer die niet helemaal een vreemde in Jeruzalem is, weinig nieuws en zijn ze noodzakelijkerwijs tendentius en discutabel. Het boek biedt eerder een staalkaart van politieke credo's dan inzicht in een uiterst complex politiek, sociaal en militair probleem. Ik betwijfel of de geïnteresseerde lezer veel belang stelt in een herhaling van het geharnaste Likod-standpunt door Begin jr., die onveranderd vasthoudt aan de betwistbare stelling dat Israël continu bedreigd wordt door een Arabische militaire overmacht.

Evenzeer vraag ik mij bijvoorbeeld af of die lezer gebaat is bij de eenzijdige voorstelling van zaken die Gideon geeft over de oliecrisis. Haast potsierlijk wordt de persoonlijke betrokkenheid bij het probleem in de bijdrage van de Palestijnse journalist-dichter Adnan Damiri als hij betoogt dat het een misverstand is dat de Palestijnen in de bezette gebieden de Iraakse bezetting van Koeweit toejuichten. Door de Golfoorlog werd de oplossing van hun eigen probleem immers

uitgesteld. Het misverstand zou bewust zijn gecreëerd door de Israëlische media *'het traditionele wapen van de joden, die heersen over veel media-instellingen in de wereld.'* Zo'n opmerking mag de redactie van een serieus te nemen boek niet laten passeren. Het is niet verwonderlijk dat de artikelen van auteurs met enige afstand tot de problematiek het meest informatief zijn. De Nederlandse historicus-journalist Peter Demant bijvoorbeeld levert in kort bestek een glasheldere analyse van Israëls nederzettingenpolitiek in de bezette gebieden. Eenzelfde kwalificatie verdient Jaap van Welsels beschouwing over de verhouding tussen Israël en de Verenigde Staten en de rol van de pro-Israël-lobby daarin.

Alle bezwaren tegen dit boek ten spijt, is er toch iets voor te zeggen om er in het onderwijs gebruik van te maken. Zoals gezegd, enkele artikelen zijn om hun informatieve gehalte beslist de moeite waard. Bijdragen als die van Begin, Gideon, Damiri, Grossman en Oz zou men als primaire bron kunnen gebruiken. Het kan een uitdaging zijn hier in een les de gepaste bronnenkritiek op los te laten.

Jan Ramakers

PARLEMENTSONDERZOEK

J.J.A. Thomassen, M.P.C.M. van Schendelen en M.L. Zielonka-Goei red., *De geachte afgevaardigde... Hoe kamerleden denken over het Nederlandse parlement* (Coutinho, Muiderberg 1992) 287 blz.

Dit boek bevat de resultaten van het vierde zogenaamde (inter)universitaire parlementsonderzoek. Op basis van uitgebreide interviews met vrijwel alle leden van de Eerste en Tweede Kamer probeerden de onderzoekers antwoord te krijgen op een groot aantal vragen. Het ging hen daarbij niet alleen om het verkrijgen van feitelijke informatie, maar ook en vooral om de vraag hoe kamerleden de werkelijkheid percipiëren. De onderzoeksresultaten zijn grofweg onder drie thema's gerangschikt. In het eerste deel van het boek worden de individuele kamerleden getypeerd. Wat is hun achtergrond en hoe zien zij hun toekomstperspectief? In hoeverre is het kamerlidmaatschap 'erfelijk'? Hoe past het in de loopbaanplanning? Waaruit bestaat het feitelijke werk van een kamerlid? Vervolgens verkennen de onderzoekers de onmiddellijke omgeving van de kamerleden. Hoe groot is de macht en invloed van kamercommissies en -fracties? Hoe verhouden de fracties zich tot elkaar?

kleio

nummer 4/93
pagina's 38 en 39

Wat hebben fractieleiders en -specialisten in de pap te brokken? Een apart hoofdstuk wordt gewijd aan de bijzondere en omstreken positie van de Eerste Kamer. In de laatste hoofdstukken worden als het ware steeds wijdere cirkels rond het kamerlid getrokken. Hier staan de vragen naar de verhouding tussen regering en parlement (monisme-dualisme) en tussen parlement en samenleving (kiezers, pressiegroepen en lobby's) centraal. Verder wordt aandacht besteed aan de opvattingen van kamerleden over democratie en rechtsstaat.

Het ligt voor de hand dat zo'n uitgebreid onderzoek een berg gegevens oplevert.

Helaas worden die soms als ongerichte projectielen op de lezer afgevuurd. Bij enkele hoofdstukken miste ik een behoorlijke conclusie. Bovendien vind ik het jammer dat het ontwikkelingsperspectief nogal eens verloren gaat. Lang niet altijd worden de gegevens afgezet tegen de resultaten van de voorafgaande onderzoeken. Daarom bieden enkele hoofdstukken niet meer dan statische momentopnamen.

Dat neemt niet weg dat de onderzoeksresultaten vaak interessant en soms verrassend zijn. Aardig is bijvoorbeeld de ondergraving van het stereotype beeld dat bestaat over de maatschappelijke achtergrond van parlementariërs van verschillende partijen.

Zo tellen de CDA- en D66-fracties relatief de meeste sociale wetenschappers. Economen vindt men het meest bij het CDA en de PvdA, het minst bij de VVD. En uitgerekend de PvdA levert de twee theologisch geschoolde leden van de Tweede Kamer. Behalve dit soort opmerkelijke 'weetjes' biedt het onderzoek ook resultaten die tot nadenken stemmen. Zo blijken kamerleden (anders dan de kiezers) wetgeving en controle van de regering als hun belangrijkste taken te beschouwen. In dit licht bezien is het verbijsterend elders in het boek te lezen hoe weinig vertrouwen de Tweede Kamer heeft in de effectiviteit van de middelen die haar ter beschikking staan om de regering te controleren. Slechts de minst gehanteerde instrumenten, de interpellatie en de parlementaire enquête, achten de parlementariërs redelijk effectief.

De leraar staatsinrichting die wat tekortkomingen voor lief wil nemen, kan ongetwijfeld plezier aan dit boek beleven. Het lijkt me echter weinig zinvol het boek aan leerlingen in handen te geven. Voor hen is het door het blijkbaar onvermijdelijke sociaal-wetenschappelijke jargon en de vele tabellen waarschijnlijk nauwelijks toegankelijk.

Jan Ramakers

BRON UIT DE VERLICHTING

Condorcet, *Beschouwingen over de neger-slavernij*. Vertaling Meindert Fennema en Geertje Karsten-van der Giessen; inleiding Meindert Fennema (Uitgeverij Heureka, Weesp 1989, 2e druk 1991), 83 blz., f 28,90.

Het leek mij, na enige aarzeling, toch raadzaam om deze vertaling van een oorspronkelijk werk van Condorcet te bespreken. Het grote belang ervan is dat men hier de argumentatie en om zo te zeggen het stemgeluid van deze markies zelf te lezen en te horen krijgt; en elke historicus weet wel, van hoe groot belang het is om 'tot de bronnen' te gaan en niet alleen af te gaan op hetgeen latere lieden over iemand of iets wensen te beweren.

In dit geval gaat het uiteraard om een aanleggenheid die veel mensen rond 1789 en nog lange tijd daarna heeft bezig gehouden, te weten het enorme schandaal van de slavenhandel en de slavenhouderij, dat overigens pas tegen het einde van de 18e eeuw als prominent schandaal - min of meer methodisch - ter sprake werd gebracht en aangeklaagd. Wat niet betekende dat men nu ook ijlings en overal tot een afschaffing - van de handel en de houderij - is overgegaan, want daarvoor waren de hiermee verbonden belangen nog altijd te groot. En welke rol dit instituut nog in de 19e eeuw heeft gespeeld in de geschiedenis van de VS is iedere historicus bekend: het werd de aanleiding tot de barbaarse burgeroorlog van 1861-'65, de grootste crisis in de geschiedenis van deze staat.

Dit boek - of zo men wil: politiek pamflet - van de hand van Condorcet, dat hij overigens onder het pseudoniem van een Zwitserse dominee Schwartz heeft gepubliceerd in 1788, is even belangwekkend voor de hele problematiek van die slavernij als voor de betoog- en denktrant van Condorcet, die zich hier enerzijds als een zeer grondige denker en schrijver laat kennen, en anderzijds als een man die toch dieper bezielde was van goede bedoelingen dan van werkelijkheidszin. Men vindt hier namelijk een prachtig uitgewerkt plan, hoe men dit gigantische probleem zou kunnen en moeten oplossen - maar helaas weten wij, hoe de 'oplossing' hiervan vervolgens, tot op de dag van heden, in werkelijkheid is verlopen.

Zodat men hier de hoopvolle blijmoedigheid van een typisch 'Verlichtingsdenken' als het ware 'ad oculos' gedemonstreerd ziet; en dit is, denk ik, het grootste belang van dit merkwaardige geschrift, dat in deze uitgave voortreffelijk is vertaald en ingeleid. Dit soort bronnen-boeken zouden, lijkt me,

in ons land soms wel meer aandacht mogen krijgen.

Evert Janssen Perio

OUDHEID

P.J. Reimer, *Prisma van de klassieke oudheid. Namen en begrippen uit de Griekse en Romeinse oudheid van A tot Z* (Het Spectrum, Utrecht 1992[14]) 187 blz., prijs f14,90.

Mijn maandinkomen bedroeg toenmaals vijf florijnen. Indien ik echt iedere uitspatting vermeed, kon ik voor mijn zakgeld maar liefst vier Prismapockets kopen. Ze kregen een plaats op het Tomadorekje in het studiehokje in de koude achterkamer. Heerlijke jaren vijftig toen de wereld nog gaaf was en Dostojewski en Dickens slechts f 1,25 kostten ....

De eerste uitgaven in de fameuze reeks hebben inmiddels bibliothele betekenis gekregen. En ja inderdaad, dit ontlukend bibliomaantje heeft indertijd - in 1959 - de eerste druk van Reimer aangeschaft. De veertiende druk onderscheidt zich van de oerdruk alleen door het omslag en de datering van het voorwoord. Altijd heeft Reimer onder handbereik gestaan, temidden van de gestaag groeiende rij van uitvoeriger naslagwerken. Toch grijp ik er nog steeds naar. Wat ik nog steeds waardeer, is de goede keuze en dosering van informatie, handig bij een snelle controle van feiten. De lemmata zijn kort en geven de relevante informatie.

Deze kwaliteiten zijn niet de enige redenen waarom ik het boekje steeds aanbeveel aan beginnende classici en historici. Vooral voor de laatste categorie is het zeer plezierig dat er een consequente transcriptie van de namen wordt gevolgd: scriptieschrijvers die Latijns-Griekse monstra als *Plutarchos* produceren, wordt steeds aangeraden Reimer als autoriteit te volgen.

Gelukkig blijft het Spectrum een aantal nummers uit zijn ijzeren fonds uitgeven.

Reimer is daardoor weer beschikbaar. Het is voor iedere graad van professionaliteit in de geschiedenis een 'must': ik ben blij nu ook een exemplaar voor mijn universitaire werkplek te hebben. Slechts één irrelevante gedachte: zou ik mijn kinderen als ze nu in de derde klas gymnasium zaten, vier keer f 14,90 als maanduikering toekennen?

Anton J.L. van Hooff

KLEIO KRANT

Bronnen over 'Duitsland'

De VGN stelt pogingen in het werk voor de leden een bundel met relevant bronnenmateriaal over het eindexamenonderwerp voor 1994 en 1995 'De ontwikkeling van de parlementaire democratie in Duitsland 1871-1990' samen te stellen. Indien u Nederlandstalig materiaal over de periode in uw lessen gebruikt, of nog hebt liggen, en dat zou willen afstaan, neem dan contact op met:
Frits Kat, Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen (tel. 03448-1686)

of
Doky Verhagen, Vlietpark 6, 2355 CT Hoogmade (tel. 01712-2902).

Het is de bedoeling dat de bundel bij nascholingsbijeenkomsten en rechtstreeks bij de VGN te koop zal zijn.

Film over 'Duitsland'

Op de didactiekconferentie in Woudschoten in maart j.l. presenteerde de Stichting Film en Wetenschap een voorbeeld van oorspronkelijk visueel bronnenmateriaal met betrekking tot het eindexamenonderwerp, het verkiezingspropagandafilmje van de National Deutsche Volks Partei uit 1928. Gezien de enthousiaste reacties van de aanwezige leraren hebben wij het plan opgevat het komend najaar een videoband op de markt te brengen met integrale visuele bronnen uit iedere periode van de examenstof: Keizerrijk, Weimarrepubliek, Nazi-Duitsland en de periode na 1945. Daarbij wordt een pakket docentenmateriaal geleverd met de beschrijving van de bronnen, aanvullende informatie over opdrachtgevers en producenten, eventuele

filmkeuringsdossiers en - waar mogelijk - de geschiedenis van de receptie (door wie werd de film gezien, hoe reageerde dat publiek, welk direct of indirect maatschappelijk/politiek effect heeft de film gehad). Suggesties voor gebruik in de klas worden bijgevoegd.

Dit alles wordt u aangeboden voor de voor-oorlogse prijs van f49,50. De films die (onder voorbehoud) in de video worden opgenomen zijn:
- een filmje dat betrekking heeft op de sterke economische groei tijdens het Keizerrijk en de sociale gevolgen daarvan;
- de in Woudschoten vertoonde propagandafilm;
- fragmenten uit de Nazi-speelfilm *Kolberg* (1943) van Goebbels' favoriete filmregisseur Veit Harlan;
- enige tv-actualiteitenprogramma's van de Oost- en West-Duitse televisie.
Waar nodig wordt het materiaal ondertiteld.

SFW streeft ernaar de band in oktober uit te brengen. Let op nadere aankondigingen in de Kleiokrant!!!

KLEIO ZOEKT REDACTEUREN

De redactie van KLEIO zoekt nieuwe leden. Idealiter bestaat de redactie uit circa tien personen, verspreid over het hoger onderwijs (universiteit en lerarenopleidingen), het voortgezet onderwijs en de journalistieke wereld. Daarnaast proberen wij ook te letten op een goede geografische spreiding en een redelijke man/vrouwverhouding.

We zijn op zoek naar mensen, die veel willen schrijven en goede ideeën hebben over de inhoud van het blad.

Het is de bedoeling dat je bereid bent minstens drie jaar in de redactie plaats te nemen. Toekomstige redactieleden moeten lid zijn van de VGN.

Op korte termijn is er plaats voor twee nieuwe redacteuren. Wij stellen het zeer op prijs als de KLEIO-lezers ons attenderen op mogelijke kandidaten. Zelf reageren mag natuurlijk ook.

Je kunt contact opnemen met de voorzitter van de redactie, Wim Rongen, tel. 030-892580.

Symposium

Migranten in het Europese geschiedenisonderwijs zaterdag 25 september a.s. IISG/Amsterdam

De resultaten van het migrantenonderzoek dat de laatste jaren zo intensief heeft plaatsgevonden zijn nog nauwelijks doorgedrongen tot het middelbaar onderwijs. Daarom heeft het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten (een samenwerkingsverband tussen de Vakgroep Geschiedenis van de RU Leiden en het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam) besloten tot een symposium.

Op deze open dag (de laatste van een besloten internationaal congres over migratie en vestigingsprocessen) wor-

den de nieuwste inzichten gepresenteerd aan een breed publiek. Tevens is er een presentatie van hedendaagse leermiddelen in de diverse landen.

De inleidingen zullen gehouden worden door prof. Jan Lukassen (IISG - Amsterdam), prof. Gerard Noiriel (Parijs), dr. Els Deslé (Brussel), prof. Colin Holmes (Sheffield) en dr. Herman Obdeijn (Leiden).

De inschrijving wordt beperkt tot 50 deelnemers.

U kunt u aanmelden door een cheque van f50,- op te sturen aan mw. A. Woudstra, IISG, Cruquiusweg 31, 1019 AT Amsterdam. Een volledig programma zal u dan tijdig worden toegezonden. Voor inlichtingen: dr. H.L.M. Obdeijn, tel 071-272441.

'In de zendtijd voor politieke partijen ...'

Lezingencyclus over politieke propaganda op de Nederlandse televisie

De Stichting Film en Wetenschap in Amsterdam organiseert zes lezingen over de manier waarop politieke partijen gebruik maakten en maken van de media film en televisie om zichzelf aan het publiek te presenteren. Tevens worden fragmenten uit films en tv-programma's getoond.

De uitstraling van Hans van Mierlo, de media en de Nacht van Schmelzer, de impact van historische politieke films, dat zijn thema's die onder andere aan de orde komen.

Sprekers zijn: Bert Hogenkamp (de periode voor de televisie), Harry Romijn (propagandafilms van de KVP 1952-1964), Mirjam Prenger (politici in actualiteitenprogramma's in de jaren 50 en 60), Peter Mol (CPN en zendtijd), Hans Righart (politiek in relatie tot andere sociale en culturele verschijnselen), Jan Simons (verkiezingsspots) en Kees Brants (strategie bij verkiezingscampagnes).

De lezingen zijn op zaterdagochtend 2, 9, 16 en 30 oktober en 6 en 13 november.

Voor meer informatie en een inschrijfformulier: Stichting Film en Wetenschap, tel. 020-6652966.

Basisvorming

DE SLO geeft ter ondersteuning van docenten de reeks 'Bouwstenen voor de basisvorming' uit.

Per vak wordt een beeld gegeven van de mogelijkheden om de kerndoelen van de basisvorming nader in te vullen en het lesprogramma aan te passen aan de nieuwe voorschriften. Tevens is een voorbeeldleerplan afgedrukt.

Bouwsteen 'Geschiedenis en staatsinrichting' kost f25,- en wordt uitgegeven door Wolters-Noordhoff. U kunt bestellen via tel. 050-226888.

teleac

Op zoek naar de bronnen van onze beschaving

Op zondag 1 augustus start Teleac met een serie van zes afleveringen van een uur waarin steeds een andere beschaving centraal staat.

Irak, met de eerste steden aan de oevers van de Eufraat - India, Hindoe religie en cultuur - China, vroege uitvindingen en de overname ervan door het Westen - Egypte, een beschaving onder leiding van een goddelijke heerser, die stabiliteit en harmonie garandeerde in het leven en het hiernamaals - Mexico, de beschaving van Maya's en Azteken - de bronnen van de Westerse cultuur in Griekenland en Rome: dat zijn de thema's die aan de orde komen.

De serie is een Engels/Amerikaans/Japanse coproductie met medewerking van het British Museum en wordt gepresenteerd door Michael Wood, die ook het bijbehorende studieboek schreef. Hierin wordt dieper

op de zes onderwerpen ingegaan. Het boek kost f49,80 en is verkrijgbaar bij de boekhandel en bij Teleac / Utrecht (postgiro 544232 o.v.v. de titel *Op zoek naar de bronnen van onze beschaving*).

NICL Overzicht

Educatieve software 1993

Naast de leermiddelenoverzichten per vak heeft het Nationaal Informatie Centrum Leermiddelen een overzicht gemaakt van alle Nederlandstalige educatieve software die op het moment in de handel is. De programma's zijn gerangschikt naar schooltype en naar vak. Uitgever, doelgroepen, hard-ware eisen, eventueel bijbehorende lesboeken zijn vermeld. *Overzicht Educatieve software 1993* kost f32,75.

Tevens zijn twee bundels verschenen waarin de beschikbare software nader wordt geanalyseerd: *Beschrijvingen Educatieve Software VO* en *Beschrijvingen Educatieve Software BAO*. Prijs resp. f62,- en f52,-. Beschrijvingen en foto's geven een beeld van de gebruiksmogelijkheden van de programma's. U kunt deze publicaties bestellen bij het NICL, tel. 053-840246.

Historisch Museum Het Schielandshuis Rotterdam

Tentoonstelling Volksprenten uit de 18e eeuw

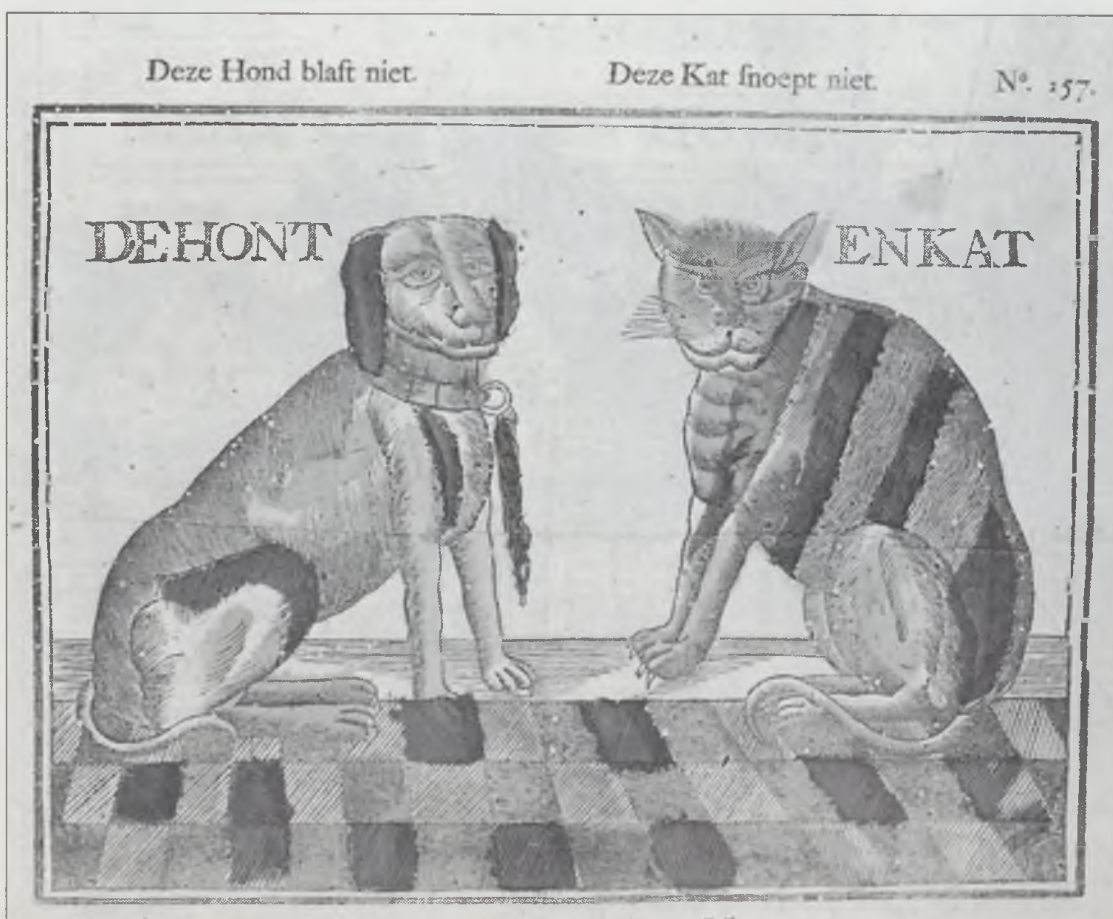
Volksprenten zijn goedkope aantrekkelijke uitgaven voor een breed publiek, die vroeger op straat of tijdens de kermis te koop waren. Voorbeelden zijn centsprenten, bordspelen, kinderprenten en geïllustreerde straatliederen; over het algemeen houtsnedes en vaak ingekleurd.

Er waren er veel in omloop, maar ze zijn nu zeldzaam, want als echte gebruiksartikelen versleten.

Op de tentoonstelling krijgt u een goed beeld van dit aspect van volks-cultuur.

Bij de tentoonstelling verschijnt een vouwblad met informatie en de catalogus.

Tot en met 28 augustus in Het Schielandshuis.

Onderwijs in Amsterdam in de Gouden Eeuw

Tentoonstelling 'De geschoolde stad' Universiteitsmuseum De Agietenkapel

In de Gouden Eeuw namen in Amsterdam de opleidingsmogelijkheden voor alle lagen van de bevolking toe. Iedereen kon nu elementair onderwijs volgen om de Bijbel en de catechismus te kunnen lezen. Voor kinderen van kooplieden kwamen er tamelijk elitaire scholen met vakken als rekenen, Frans en aardrijkskunde en op speciale schooljes kregen aankomende stuurlieden stuurmanskunst onderwezen. Gildeopleidingen als die van de schilders en chirurgijns floreerden. Voorts kwamen er twee instellingen voor hoger onderwijs, het Athenaeum Illustre, voorloper van de UvA, en het Remonstrants Seminarium, een predikantenopleiding.

Op de tentoonstelling zijn veel aspecten te zien van dit rijke onderwijs-verleden.

Tot 29 oktober. Geopend op werkdagen van 9 tot 17 uur.
Oudezijds Voorburgwal 231,
Amsterdam.

Walvisprijs

Prijs voor historisch onderzoek naar Gouda en de regio

De Stichting Vrienden van Archief en Librije wil het onderzoek naar de geschiedenis van de stad Gouda en de regio stimuleren en heeft daarom de Ignatius Walvisprijs ingesteld, die elke twee jaar uitgelooft zal worden voor een historische studie of artikel. De prijs bedraagt f1000,-.

Pastoor Ignatius Walvis (1653-1714) was de eerste geschiedschrijver van Gouda.

Voor de prijs komen oorspronkelijke, nog niet gepubliceerde artikelen over de geschiedenis van Gouda, Boskoop, Moordrecht, Reeuwijk, Nieuwerkerk a/d IJssel en Waddinxveen in aanmerking.

Voor meer informatie:
Stichting Vrienden van Archief en Librije, mw. G. de Koeijer, tel. 01820-16135.

'I Claudius'

Bronnen bij de TV-serie

Bij het bekijken van een film met een verhaal ontleend aan de Klassieke Oudheid komt onvermijdelijk de vraag: 'Wat is er nu 'echt' en wat is verzonnen?'

De doorsnee geschiedenisleraar ontbreekt het echter aan voldoende belezenheid om deze vraag even snel te beantwoorden. Meestal blijft de vraag onbeantwoord liggen.

Bij de serie 'I Claudius', die onlangs door de TROS weer uitgezonden is, heb ik geprobeerd deze leemte op te vullen. Per aflevering heb ik de belangrijkste literaire bronnen uit de oudheid bij elkaar gezocht en vertaald. Niet alleen Suetonius en Tacitus, maar ook auteurs als Cassius Dio, Velleius Paterculus en Flavius Josephus komen in de selectie voor. Deze minder bekende auteurs, en met name Cassius Dio, zijn voor de periode van groot belang. Er is in de selectie genoeg ruimte voor verschillende lezingen over de verhaalde feiten. Het is dus goed mogelijk de BBC-serie (let wel: niet het boek van Graves zelf) kritisch te checken.

Samen met enige achtergrondinformatie vormen deze vertalingen een brochure van ruim 50 pagina's. Belangstellenden kunnen een exemplaar bestellen bij ondergetekende door een ingevulde girobetaalkaart of cheque ten bedrage van f17,50 op te sturen aan:

Martin Boerman
Barietdijk 186
4706 DE Roosendaal

Conferentie beginnende leraren

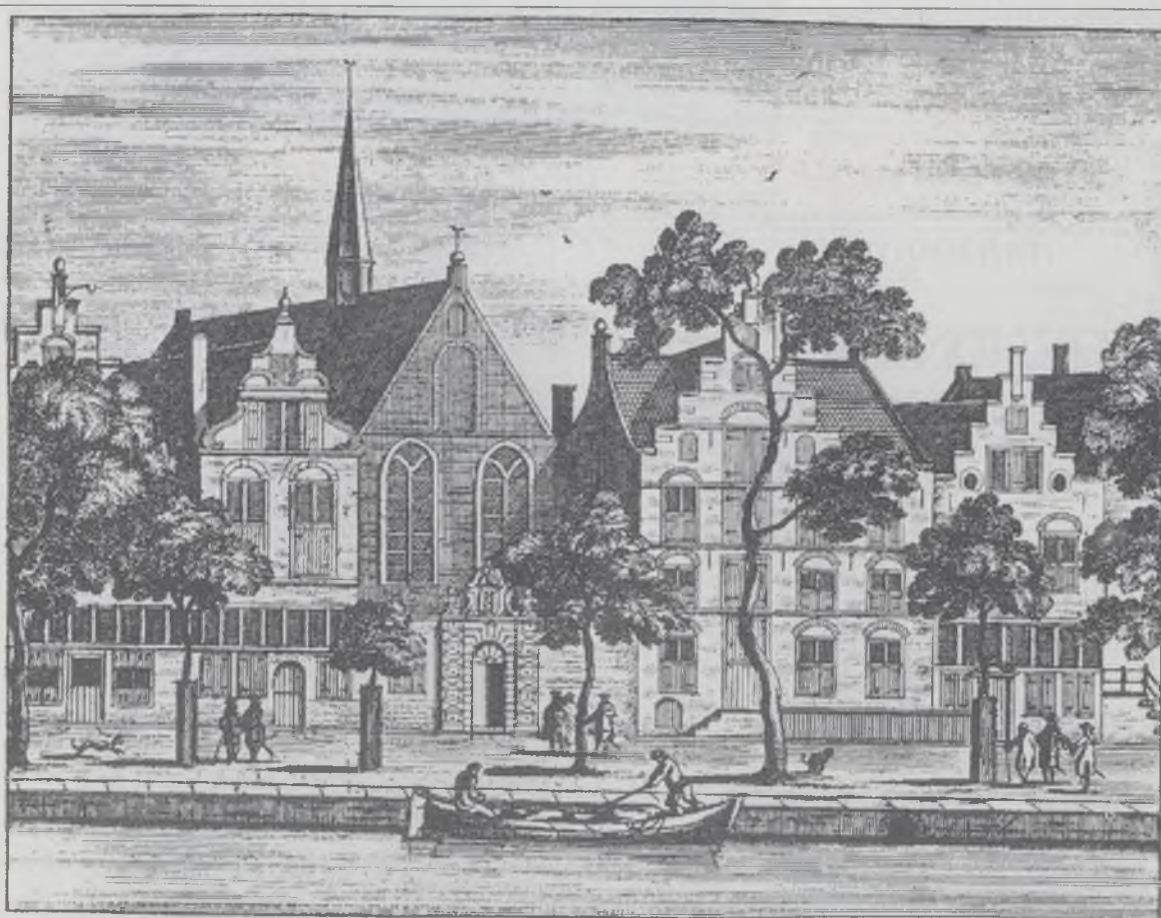
Op 4 en 5 november wordt door de VGN weer een tweedaagse conferentie georganiseerd voor beginnende docenten en anderen, die hopen in de nabije toekomst als docent geschiedenis en staatsinrichting werkzaam te zijn. Vanwege de werkbaarheid is het aantal deelnemers beperkt tot dertig. Inschrijving staat open voor leden en niet-leden. Leden genieten echter bij plaatsing voorrang.

Aan het begin van het nieuwe schooljaar volgen nadere mededelingen in de Kleiokrante en in diverse andere bladen.

Maar: mocht u belangstelling hebben, u nu al op willen geven, of wenst u nadere informatie, dan kunt u een briefje sturen naar het secretariaat van de VGN-commissie 'Starters' t.n.v.

W. Bouwman, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond (Stiphout).

U ontvangt zo spoedig mogelijk een reactie.

ILLUSTRE ATHENÆUM; sijn D. Agnetas
convenium, in eo et Bibliotheca Publica.

De ILLUSTRE SCHOOL; begonnen met Opper-Leer-
meesteren Gor. Vissius en Kay. Barlaeus, in het jaar 1632.
T. Schenk me. Auct. C. Peir.

Nascholing voor docenten MAVO-HAVO-VWO Eindexamen 1994/1995 Duitsland 1871-1990

Een geschiedenis van personen

Een cursus in samenwerking verzorgd door:
Instituut voor Geschiedenis en het Instituut voor de
Leraren-opleiding van de Universiteit Utrecht,
Acta/Hogeschool Midden Nederland

Doel van de cursus

U staat voor de taak in 1994 en 1995 het eindexamen-thema
'De ontwikkeling van de parlementaire democratie in
Duitsland 1871-1990' vlees en bloed te geven. Hierbij kan
deze cursus U helpen. Door hoofdpersonen ten tonele te
voeren, in wie de ontwikkelingen en processen belichaamd
zijn, waarover in de stofomschrijving zoveel staat. Via het
persoonlijke, het spannende, kan de leerling zich veel beter
in het historische proces inleven.

Opzet van de cursus

Per avond staat een periode van de Duitse geschiedenis centraal. Experts vertellen in het eerste deel van de avond over twee kenmerkende persoonlijkheden. Na de pauze ontvangt U een map met aansprekend lesmateriaal en verwerkings-suggesties. Deze worden met de inleider en de didacticus broken.

Plaats en tijdstip:

Utrecht, vier donderdagen van 19.00 tot 20.00 uur

16 sept.: dr. E. Janssen Perio:
Bismarck en Wilhelm II.
23 sept.: drs. J. Koch
Ebert en Hindenburg.
30 sept.: prof.dr. F. Wielenga:
Adenauer en Brandt.
7 okt.: dr. G. Verbeek:
Ulbricht en Honecker.

Didactische begeleiding:

drs.G.PEEK (IVLOS) en drs.J.Rijken (Acta/HMN)

Kosten:

f. 85,- (incl. f 35,- lesmateriaal)

Aanmelding door betaling van f 85,- voor 15 juli 1993
(in verband met de productie van het lesmateriaal)
op gironummer 130603 ten name van:
RUU/IVLOS/0243, postbus 80.127 Utrecht,
onder vermelding van 'Nascholing Duitsland 1993'.
U ontvangt daarna nadere gegevens.

Informatie: secretariaat IVLOS, 030 - 53.37.76.

Cappadocië

De Interscholaire Vaksectie
Geschiedenis en Staatsinrichting
van de vereniging OMO orga-
niseert in de herfstvakantie van
1993 een 10-daagse studiereis
naar Cappadocië, Turkije.

Vanuit Ankara maakt u een rond-
reis, zie ook het kaartje, waarbij u
een aantal belangrijke plaatsen
bezoekt.

Reissom: vanaf f 1850,-.

Inlichtingen:
N. Stam, Kortenaerstraat 5, 5102
BV Dongen. Tel. 01623-20856.

NAAR CHINA EN HONG KONG

REISSOM / WAT OMVAT ZE

Reissom vanaf: **f 5745,-**
en omvat o.a.:

- Swissair lijnvlucht A'dam-Beijing/Hong Kong-A'dam
- overnachting in middenklasse-hotels met bad, toilet en airco
- volpension in China (ontbijt/diner in het hotel, lunches en route)
- alle transfers in China/Hong Kong
- reksursies volgens programma o.l.v. Engelstalige gidsen
- entreegelden en vervoer in China/Hong Kong per vliegtuig, boot en bus
- diensten van een Nederlands sprekende begeleid(st)er

Op alle studiereizen is van toepassing:
WIE HET EERST KOMT HET EERST MAALT!

PROGRAMMA

MA 18 EN DI 19-07-94

AMSTERDAM-BEIJING

DI 19 T/M VR 22-07-94

BEIJING

BADALING

SHANLING

ZA 23 T/M MA 25-07-94

XI'AN

BANPO

DI 26 EN WO 27-07-94

HANGZHOU

DO 28 EN VR 29-07-94

SUZHOU

ZA 30-07 T/M MA 01-08-94

SHANGHAI

DI 02-08-94

GULIN

WO 03 EN DO

04-08-94

YANGSHUO

DO 04 T/M ZA 06-08-94

GUANGZHOU (KANTON)

FOSHAN

ZO 07 T/M WO 10-08-94

HONG KONG

WO 10 EN DO 11-08-94

HONG

KONG-AMSTERDAM

* Avondvlucht

**Zomer-
vakantie
1994**

ma 18 juli t/m do 11 aug '94
organisatie

**interscholaire vaksectie
GESCHIEDENIS en
STAATSINRICHTING**
vereniging ons medebaar onderwijs

VGN-leden
kunnen ook
hierop
inschrijven

☐ Ja, ik ben geïnteresseerd in de reis naar China/Hong Kong, stuur mij s.v.p. meer informatie.

Naam: _____

Adres: _____

Woonplaats: _____

Tel.: _____

Bon of kopie in envelop sturen naar onderstaand adres.
N.J. Stam, Kortenaerstraat 5, 5102 BV Dongen.
Voor telefonische informatieaanvraag of inschrijving bel: Tel. 01623-20856

LIJST VAN COMMISSIES EN AFDELINGSSECRETARISSEN

• Commissie PABO

F. Kolen, *voorzitter*, Van Renesseborch 69, 3341 RC Hendrik Ido Ambacht. Tel. 01858-12913.
J. Schmiermann, *secretaris*, Mooksebaan 8b, 6562 ZS Groesbeek. Tel. 08891-71636.
A. van Zeyl, *penningmeester*, Verhoevenstraat 37, 2291 RN Wateringen. Tel. 01742-3809.
Th. Beker, Singelstraat 28, 4331 SV Middelburg. Tel. 01180-27981.
Mw. M. du Jour, Dibbetstraat 41, 2518 PN Den Haag. Tel. 070-3651027.
Mw. F. van der Meer, Grevelingen 90, 1826 AP Alkmaar. Tel. 072-611297.

• Commissie Havo/Vwo

Mw. A. Biezen-Hurkmans, *voorzitter*, Genderweg 1, 5521 NX Eersel. Tel. 04970-13578.
J. van Ginkel, *secretaris*, Schoonenburg 116, 6714 GE Ede. Tel. 08380-35543.
L. Dalhuisen, Kortenaerlaan 18, 2121 XK Bennebroek. Tel. 02502-49441.
E. Roest, Tapuitlaan 123, 7905 CV Hogeveen. Tel. 05280-74144.
T.J. Dankert, Swarte Ryth 3, 9354 XE Zevenhuizen. Tel. 05943-2207.
Mw. K. Wamelink, Prins Hendrikstraat 158, 7571 BW Oldenzaal. Tel. 05410-22289.

• Commissie Mavo/Vbo

G. Twickler, *voorzitter*, Debussylaan 9, 4941 WD Raamsdonkveer. Tel. 01621-14191.
P. Stuart, *secretaris*, Archipel 16-20, 8224 GH Lelystad. Tel. 03200-30891.
J. de Vries, Röntgenlaan 8, 3553 GM Utrecht. Tel. 030-422693.
Mw. J. Daalmans, Olympialaan 6, 4625 CT Bergen op Zoom. Tel. 01640-37998.
A. Kampen, Prins Bernhardlaan 9, 2741 DV Waddinxveen. Tel. 01828-17809.
T. Poot, Indigoblaauw 13, 2718 JZ Zoetermeer. Tel. 079-611617.
R. Hendriks, Middenweg 83, 1098 AG Amsterdam. Tel. 020-6682237.

• Commissie Bavo

Bezetting onbekend.

• Didactiek- en activiteitencommissie

Mw. H.A.M. Mulkens-Harmeijer, *voorzitter*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen. Tel. 05923-1424.
H. Kummerer, *secretaris*, Jan van Eyckgracht 79, 5643 TD Eindhoven. Tel. 040-118590.
J.G. Raven, Kinkoarn 8, 9501 MJ Stiens. Tel. 05109-4050.
W. Bouwman, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-34709.

• Commissie Volwasseneneducatie

Mw. A. van Bekkum, *voorzitter*, Molvense erven 102, 5672 HN Nuenen. Tel. 040-834364.
Mw. M. Vencken-Martens, *secretaris/penningmeester*, Haarenseweg 4a, 5061 VL Oisterwijk. Tel. 04242-84297.
Mw. M.L. Teunissen, Postbus 31, 9989 ZG Warffum. Tel. 05950-3082.

Mw. B. Beenackers-Heeren, Adm. Helfrichstraat 10, 9801 EM Zuidhorn. Tel. 05940-3365.
M. Otten, Deventerweg 60, 7203 AM Zutphen. Tel. 05750-42160.
Mw. I. Attema, Transvaalweg 29, 1092 JL Amsterdam. Tel. 020-931572.
Mw. I. Mentink, De Wuurde 7, 6662 ZE Elst. Tel. 08819-72233.

• Onderwijsadviescommissie

P. van Leeuwen, *voorzitter*, Everdrift 4, 5431 LV cuyk. Tel. 08850-14598.
W. van Waardhuizen, *secretaris*, Poortersveld 309, 7327 AK Apeldoorn. Tel. 055-423832.
W. Bouwman, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-34709.
Mw. I. Rugers, Lokeren 105, 5235 DC Den Bosch. Tel. 073-417822.
Mw. P. van Aken-Rens, Hoogwerflaan 19, 2594 BH Den Haag. Tel. 070-385974.
C. Weltevrede, Driehoek 72, 3328 KJ Dordrecht. Tel. 078-178288.

• Commissie Vrouwengeschiedenis

Bregje Pel, *voorzitter*, Breedstraat 123, 1601 KC Enkhuizen. Tel. 02280-18538.
Janneke Riksen, *secretaris*, Schepenenlaan 79, 8014 JC Zwolle. Tel. 038-660935.
Renée Schreuder, *penningmeester*, Normandië 164, 3524 RM Utrecht. Tel. 030-802130.
Marianne Zewald, Vijverlaan 2, 2012 RC Haarlem. Tel. 023-283325.
Ellen Marrenga, Lange Leidsedwardsstraat 212 hs, 1017 NR Amsterdam. Tel. 020-277126.
Zonneke Matthee, Heivlinder 53, 2317 JT Leiden. Tel. 071-215873.
Riemke Leusink, Dr. J.P. Heyelaan 4, 3818 GT Amersfoort. Tel. 033-630996.
Anneke Ribberink, J.S. Bachstraat 20, 3533 XC Utrecht. Tel. 030-945573.

• Commissie Cliomatica

J. Snijders, *voorzitter*, Churchillaan 13, 5571 AR Bergeyk. Tel. 04975-72972.
P.H.A. van Drunen, *secretaris*, Bruykersstraat 32, 3237 AB Vierpolders. Tel. 01810-16591.
M.G. Harreman, Bezuidenhoutseweg 129, 2594 AE Den Haag. Tel. 070-3853612.
Mw. H.E. Hey, Naarderweg 4, 3891 DK Zeewolde. Tel. 03242-3633.
A. van der Kaap, Weemhoffhorst 40, 7531 GG Enschede. Tel. 053-337280.
A. Mens, Vaartdreef 94, 2724 GH Zoetermeer. Tel. 079-412379.
A.J. Meijer, Diamant 14, 1703 EV Heerhugowaard. Tel. 2207-13300.
M.A. Otten, Deventerweg 60, 7203 AM Zutphen. Tel. 05750-42160.

• Redactie KLEIO

W. Rongen, *voorzitter*, Antillen 4, 3524 EZ Utrecht. Tel. 030-892580.
J.A. de Ruiter, *secretaris*, Parkweg 5, 7602 JC Almelo. Tel. 05490-60987.
Mw. T. Bogaerts-Stoopman, *eindredacteur*, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.
B. Engbers, Klaverstraat 12, 3572 VD Utrecht. Tel. 030-713329.
D. Verkuil, Eemnesserweg 35, 1221 CS Hilversum. Tel. 035-857499.
H. Termeer, Kometenstraat 28, 6543 XJ Nijmegen. Tel. 080-772179.
R. Slotboom, Vesuvius 42, 3524 WV Utrecht. Tel. 030-895982.
J.L.G. van Oudheusden, Massenetstraat 21, 5144 WP Waalwijk. Tel. 04160-37430.
Mw.C.L. Peucker-Martin, Broederplein 35, 3703 CD Zeist. Tel. 03404-22769.

• VGN-vertegenwoordigers in de Onderwijscommissie NHG/VGN

Mw. C.E.M. Veldhuis-Meester, Quintuslaan 4, 9722 RV Groningen. Tel. 050-270099/635997.
J.C.M. Greep, Van Zuylen van Nijveltstraat 64, 2242 AR Wassenaar. Tel. 01757-16387.
E. Boerhout, Merwedekade 133, 3522 JA Utrecht. Tel. 030-800552.
Mw. C. Ritter-Michelotti, Sterreschansweg 48, 6522 GR Nijmegen. Tel. 080-220349.
Mw. J. van der Meer, Linnaeusparkweg 34, 1098 EC Amsterdam. Tel. 020-6923423.

• Afdelingssecretarissen

Arnhem. J. Sillekens, Patrijsstraat 42, 6542 TM Nijmegen. Tel. 080-778680.
Breda. A. Schillemans, Kennedylaan 45, 5051 XE Goirle. Tel. 013-341252.
Eindhoven. J. Engbers, Roest 2, 5491 XX St. Oedenrode. Tel. 04138-73138.
Goes. A.P. van Vugt, Westerzicht 273, 4385 AH Vlissingen. Tel. 01184-71109.
Den Haag. Mw. J.M.H.J. Kuipers, Pomonaplein 54, 2564 XS Den Haag. Tel. 070-3259222.
Haarlem. G.G. Callenbach, Kempen 12, 2036 EL Haarlem. Tel. 023-330006.
Hengelo. P. Wester, Denekamperstraat 28, 7588 PW Beuningen (OV). Tel. 05415-2061.
Leeuwarden. H.G. Wolthoff, Nynke v. Hichtumwei 66, 8915 JJ Leeuwarden. Tel. 058-121982.
Rotterdam. C.J. Renes, Hoeksekade 53, 2661 CJ Bergschenhoek. Tel. 01892-16363.
Utrecht. P. van Hees, Prof. Ritzema Boslaan 95, 3571 CP Utrecht. Tel. 030-733562.
Zutphen. J.B.M. ter Beek, Leeuweriklaan 4, 7203 JE Zutphen. Tel. 05750-18339.

De overige afdelingen hebben geen secretaris.